

BALLA GYULA (1948-2000)

IN MEMORIAM
SÁFÁRY LÁSZLÓ

*Szívemig érő télben, átlőtt
farkasordítások, miatyánkok,
csillagra merevedő szemek
között állok szerelemtelen;
gyermekálom-pelyhekben
száll alá az ég –
s kézmeleg fegyverek csipkézik
mindnyájunk szemfödélét.*

*Kisebesedett lövészárokban, füvek,
virágok édes gyökereit cirógatva,
Whitman, Baudellaire, Ady csodáitól
kicserepesedő életemmel, ó, mit tegyek?
Sehol-nincs-vége hőmezőkön
szügyig süppednek megbokrosodott
dalaím, az egykor csecsemő-szelídek.*

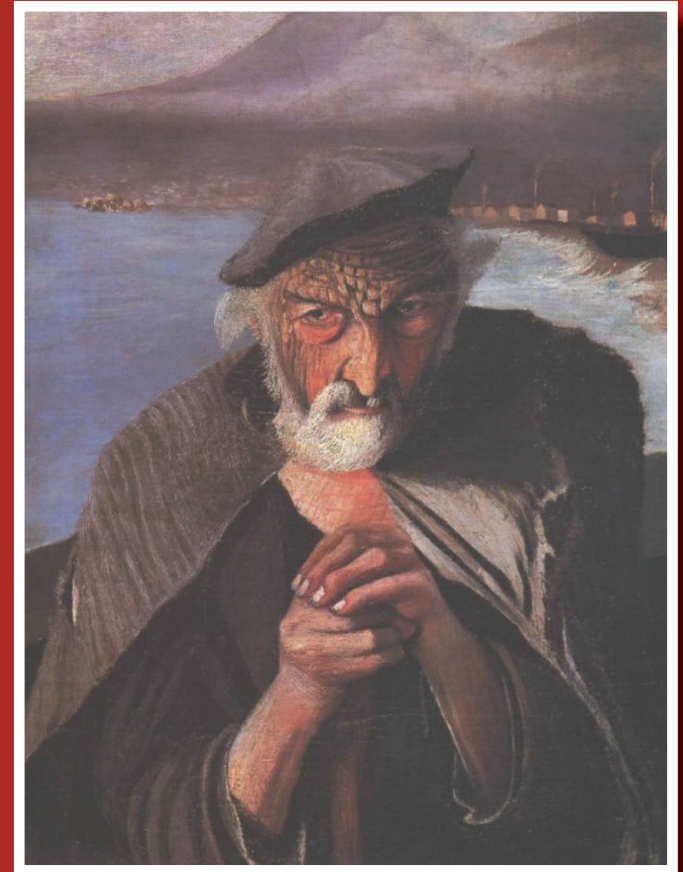
*Ó, mit tegyek az életemet átvérző
félsorokkal,
az Antarktisz-hideg végtagjaimmal,
verslábakkal, rímekkel, asszonáncokkal,
gyöngyhalálú kedveseimmel? –
mit tehetek a szívünkig érő télben,
csillagra merevedő szemmel,
szerelemtelen?*

EGYÜTT

EGYÜTT 2013 / 5

EGYÜTT

IRODALOM * MŰVÉSZET * KULTÚRA

2013
5

A MAGYAR ÍRÓSZÖVETSÉG KÁRPÁTALJAI
ÍRÓCSOPORTJÁNAK FOLYÓIRATA* XI. ÉVFOLYAM

EGYÜTT 2013/5

A Magyar Írószövetség Kárpátaljai Írócsoportjának folyóirata,
az 1965–1967 között Ungváron megjelent szamizdat jogutódja, újraindult 2002-ben

Felelős kiadó és lapigazgató: *Dupka György*

Szerkeszti a szerkesztőbizottság:

Elnök: *Vári Fábián László* (szépirodalom, kritika)

Szerkesztők:

Csordás László (olvasószerkesztő)

Zubánics László (tanulmány)

Fábián Zoltán (tipográfia)

Védnökök:

S. Benedek András alapító-főszerkesztő (1966–1967)

Pomogáts Béla irodalomtörténész

Tanácsadók:

Botlik József, Fodor Géza

BETHLEN GÁBOR
Alapkezelő Zrt.

nka
Nemzeti Kulturális Alap

MMA
MAGYAR
MŰVÉSZETI
AKADÉMIA

Megjelenik kéthavonta a Bethlen Gábor Alap, a Magyar Művészeti Akadémia
és a Nemzeti Kulturális Alap,
valamint a Magyar Értelmisségek Kárpátaljai Közössége
és a Kárpátaljai Magyar Művelődési Intézet támogatásával

A szerkesztőség címe:

Kárpátaljai Magyar Művelődési Intézet, Európa-Magyar Ház
90202 Beregszász, Széchenyi u. 59B. Telefon/fax: +380-3141-42815
e-mail: kmmi@swi.net.ua, egyutt.lap@gmail.com

Az Együtt irodalom-művészet-kultúra számai elektronikus változatban is olvashatóak
a KMMI honlapján: www.kmmi.org.ua

Szerkesztőségi fogadóórák: szerda: 13⁰⁰–16⁰⁰

A kiadó címe: Magyar Értelmisségek Kárpátaljai Közössége
88000 Ungvár, Babuskin tér 5A. Telefon/fax: +380-312-643737

Készült: Shark magánvállalkozás
Lapengedély száma: 3TN⁰188
A folyóiraton nyereség nem képződik

KI A FENE TALÁLTA KI

Ki a fe-ne ta-nál-ta ki, hogy va-su-tat kell csi-nál - ni?
A - zon jár el a gőz - ko - csi,
ki a re - gu - tá - kot vi - szi.

*Ki a fene tanálta ki,
hogy vasutat kell csinálni?
Azon jár el a gőzkocsi,
ki a regutákat viszi.*

*Viszi, viszi jó messzire,
Oroszország közepibe,
ott várják a bús regutát,
kinek göndör haját vágják.*

*Az enyémet is levágták,
babám kötőjébe rakják.
Nincsen annyi hajam szála,
ahány könnyem csordul rája.*

*Idegen föld az én hazám,
minden asszony édesanyám,
minden kislány feleségem,
kivel bús életem élem.*

Nagydobrony, 1988.

Énekelte: Baksa Ferenc, sz.: 1902.

Gyűjtötte: Vári FABIÁN László

TARTALOM

FINTA ÉVA: Partok rabsága (vers)	2
CSEH SÁNDOR: Akácfaék alatt (regényrészlet, 12. rész)	4
BARTHA GUSZTÁV: Csoda 2. (novella)	16
LŐRINCZ P. GABRIELLA: Aladdin, kézakézben, Reggel (versek)	19
FERENCZI TIHAMÉR: Verziók, Balassi, Mint Csokonai (versek)	22
BOTLIK JÓZSEF: Adalékok Bródy András (1895–1946) szülőfaluja, Beregkövesd történetéhez (3., befejező rész) (tanulmány)	25
VÁRI FÁBIÁN LÁSZLÓ: Az Együtt című folyóirat indulása (1966) és a Forrás nemzedéke (tanulmány)	44
BAYERNÉ SIPOS MÓNIKA: A kisebbségi magyar önrendelkezés esélyei Kárpátalján az 1970-1980-as években (tanulmány)	58
CSORDÁS LÁSZLÓ: A megközelítés nehézségei: Kovács Vilmos <i>Holnap is élünk</i> című regényének létmódja (Szövegváltozatok és befogadástörténeti dilemmák) I. rész (tanulmány) ...	69
CZÉBELY LAJOS: Levél S. Benedek András özvegyéhez	81
DUPKA GYÖRGY: Kárpátaljai kultúrkrónika, új könyvek	99

FINTA ÉVA

PARTOK RABSÁGA

(A *Sylvia* könyve ciklusból)

*Nahát a tenger is lehet más és más kinek-kinek
holott a víz ugyanaz még a part is
de akik nézik nem ugyanazt látják
mert mindenki az emlékeit látja amikor néz
illetve azt keresi.*

*Így kereste Sylvia azt a szabad hullámloboncos csapdosást
a brit partok mentén telkek-kertek magántulajdon-fogságában
míg végül találtak egy beépítetlen lejáratot a vízhez.
S a tenger nem tenger volt. Óceánfolt volt a tenger
sima tükörlap közönyösen hallgatag
messzire néző és messze húzóódó
elhúzóódó is egyben csaknem vonakodó
nem fröccsentek pimasz hajjai arcába rőt hajába sikkantó ajka peremére
nem szemének mély olajkútsötétjébe
s Sylvianak nem kellett ez a tenger.
Nem akarta az óceánt
a nyílt vizet
a semmibe tűnést magántulajdon-kordonok között.
A partok rabsága után a halálos nyugalomban heverő vízfelületet
mely elfüggetlenítette magát a partoktól is
éppen hogy érintette csipkés szegélye a szilárd peremet
óvatosan felcsippentett ujjal kényesen
ahogy az angol vénkisasszonyok isszák teájukat délutánonként.
Hideg és elfoglalt bekerített partokat talált virgonc vizei helyett
s Ted nem értette a baj okát.
Szeszélynék vélte a nőt
ki visszahőkölt megsértődött perlekedett
az angolok kiparcellázott szabadsága ellen lázadt
melyben magántulajdonná lett a partok egy-egy töredéke*

*s a feldarabolt végtelen eltasztotta emlékei képét
a tengerpartról és a tengervíztől.*

Igen

*nem az az ország volt ez és nem az a tenger
és nem azok az emberek és nem azok a tulajdonviszonyok.*

*Mindez beleforrt panaszáradatába mely a britek rendérzékét is célba vette
pedáns emlékei és összpedantériája bármennyire is érthetetlen volt Ted számára
Sylvia csak ebben a rendben kapott levegőt.*

*Ted pedig hiába szolgálta a távoli lélek küzdelmét
Angliából nem lett Amerika
az óceánból nem lett tengeröböl.*

*A néma és öreg falak öntudatát nem rendítette meg Sylvia viszolygása
a lerakódott idő porától*

mint ahogy nem rendítette meg Tedet sem.

*Két kontinens nézett fájdalmasan farkasszemet egymással
és kivédhetetlen volt a különбözés.*

Sárospatak, 2010. július 28.

CSEH SÁNDOR

AKÁCFÁK ALATT (12.)

Még kora tavasszal az iskolában tanfelügyelőségi utasításra megalakult egy úgynevezett „honismereti kör” a tanulók között. Ez a kör, amely csak papíron létezett, arra lett volna hivatva, hogy felkeltse a gyerekek érdeklődését szülőföldjük és szűkebb értelemben városuk, falujuk történelme és hagyományai iránt. Természetesen fel kellett volna karolni a tanulók tenni akaró szándékát a múlt addig még ismeretlen dolgainak a felkutatásában is. Laci az elsők között jelentkezett akkor, és lett is a tagja ennek a körnek, amelyről aztán már másnap mindenki igyekezett megfélekedezni. Így nála nem is a honismereti kör tagságából adódóan ébredezett a vágy a múlt titkainak a megismeréséért, hanem inkább az átélt cinteremi eset kapcsán.

Az egyik futballozó iskolai szünetben váratlanul hívták a tanítói szobába. Nem kis bosszúságára, mert jó formában volt, és nyeresre állt a csapat. Laci ezt sehogyan sem tudta feldolgozni, mindenképpen rosszat sejtett, sőt arra is gondolt, hogy a milicista vár rá odabent, hogy a dutyiba vigye, mert gödröt ásott a Televizslaparton. Ahogy belépett a tanítóiba, kissé megkönnyebbült, mert a hosszú asztal két oldalán ülő tanítók mosolyával találkozott, és milicista sem volt ott, pedig még az asztal alá is benézett. Az igazgató nagyon barátságos hangon szólt hozzá.

– Te ugye tagja vagy a honismereti körnek?

– Igen – válaszolta Laci félszegen.

– No, hát arról van szó – folytatta az igazgató –, iskolánknak szüksége van egy tanulóra, aki képvisel minket Ungváron az iskolák közötti honismereti körök találkozásán. Úgy tudjuk – intett a tanítók felé –, te élenként érdeklődsz a régmúlt iránt, még ásatásokba is belefogtál. Elvállalnád-e azt a megtisztelő feladatot, hogy te légy iskolánk küldötte?

Laci nem mérlegelt sokáig, már a bevezetőnél döntött, és alig várta, hogy kimondhassa az igent. A lényeg az volt, hogy nem lehetett sokáig habozni, mert másnap reggel már indulni kellett Beregszászba, s a gyülekezési hely a pionír ház volt. Ahhoz képest, hogy eddig még sohasem volt távol a szülői háztól, még tizenkét óráig sem, egyáltalán nem érzett szorongást, pedig most másfél napot idegen helyen és idegen emberekkel körülvéve kellett eltöltenie.

A „Dom pionyerov” udvarán sok kisebb-nagyobb pionír gyülekezett, de nem sokan beszéltek közülük magyarul. Volt ott egy különös arcú ember, akit Laci már messziről kiszúrt, s valahogy olyan benyomást keltett benne, hogy az apja szavaival élve, valamilyen slendrián típus lehet. Hosszú, görbe orra volt neki, sovány is volt, de a legjobban Laci azért tartotta különösnek, mert olyan nagy szemei voltak neki is, mint otthon Dülledt-szemű Jolánkának. Ez az ember valamit irogatott egy papírlapra. Egyszer csak intett Lacinak, és azt mondta – poj szudi. Laci „nagyon jól” értett oroszul. Hát, ha énekelni kell, akkor énekelek én – elég különös kívánság, de ezen ne múljon – gondolta ő, s azzal mindjárt hozzáfogott annak a népdalnak az elénekléséhez, amelyet a legutóbbi énekórán tanultak:

„Én vagyok a petri gulyás

Én hajtom a gulyát nem más...”

Kiderült, a görbe orrú ember magyarul is beszélt, mert nevetett, és azt mondta, hogy ő nem ezt akarta hallani. Nem volt mit tenni, Lacinak egy másikkal kellett próbálkoznia.

„Beregszászi lányok tyúkot ültettek...”

– Állj! – Szólt hangosan a dülledtszemű. Nem kell énekelni, a nevedet mondd meg! A bemutatkozás így sikerült tehát Lacinak, s aznap ahányszor ez az ember elment mellette, mindig megsimította a kopasz fejét. Fél óra elteltével a badalói „küldött” azt vette észre, hogy körülötte furcsamód megcsappant az udvaron szaladgáló, üvöltöző úttörők létszáma, s ez csakis azzal volt magyarázható, hogy miután jelentkeztek és a nevüket beírta a dülledtszemű ember, vidáman megugrottak, „mint a mókus fönt, a fán”. Laci egy percig sem gondolt ilyesmire, hiszen ő azért jött eltökélt szándékkal, hogy ismereteit gyarapítsa szülőföldjének történelmével kapcsolatban, tapasztalatot szerezzen az ásatási módszerekről, esetleg részt is venni egy ilyen, valamint megismerni egy nagyvárost – Ungvárt, és a múzeumot.

Ungvárt Laci szépnak találta. Nem győzte forgatni és emelgetni a fejét a sűrű közlekedés és a magas épületek láttán, gyakran lemaradozott a tizenkét főnyi csoporttól, és állandóan attól rettegett, mi lenne vele akkor, ha magára maradna. Valami olyasmi, ami egy vadmalaccal a rengetegben. Abban a teremben, ahol a pionirokon kívül sok tanáros kinézetű férfi és nő is jelen volt, többen felszóltak, ki ukránul, ki pedig magyarul. Ő azonban csak a magyarokat értette. A bizottsági tagok, tanár vagy régészfélek egy hosszú asztalnál ültek, és a sok ő, ő, torokgombócos beszédek még csak érdekelték valamennyire. Ezek a beszédek egy új, reményekkel teljes életformát ébresztet-

tek Laciban, de a honismereti tagok olyan gyorsan olvasták fel az előre megírt mondandójukat, amilyen gyorsan ő darálja a kukoricát odahaza, amikor a Dugóék füttye meccsre hívogat. A vezetőjük, a hosszú és görbe orrú ember ült mellette, és Jenő bácsinak kellett szólítani. Laci kezdte már unni ezt a semmitmondó szócséplést, egyhelyben ülést és a Tenevizslapart, a horgászat, régészeti és focimeccsek jártak az eszében. Egyszer csak Jenő bácsi hozzáhajolt, és súgja: te következel.

– Tessék? – ébredt fel Laci.

– Téged hívnak, beszámolót kell tartani.

– Hogy-hogy? Erről nem volt szó. Nekem nincs semmi leírva.

– Semmi baj – súgta tovább Jenő bácsi, miközben a hosszú, görbe orra a Laci fülét bökdöste -, okos fiú vagy te, találj ki valamit, mondj el mindent, ami az eszedbe jut, csak ne énekelj! – Tette hozzá, és széles mosollyal megsimította a fejét.

– Jelen van a Badalovói Hétosztályos Iskola tanulója? – szólott egy hang.

– Igen! Itt van. – Kiáltotta a dülledtszemű Jenő bácsi, s azzal oldalba taszította a fiút.

Amire Laci a közönség elé lépett, úgy kiszáradt a torka, mint a sorolja földje szép időben, és akkora gombóc keletkezett a torkában, mint egy tekegolyó. Úgy érezte magát a sok idegen előtt, mint a Kisorosz óráján, amelyre nem készült, sőt még annál is rosszabbul.

– Hát, mi, az iskolások – kezdte el – szeretünk áskálódni.

– Nem áskálódni, ásogatni – szólalt meg egy bajuszos öreg az asztalnál.

– Igen, ásogatni. Egyszer meg ásogattunk a cinteremben, és találtunk egy emberi koponyát és sok csontot.

– Milyen teremben? – kérdezte egy fiatal hölgy.

– A cinteremben – válaszolt Laci. Az temetőkeretet jelent latinul. Ott nagyon sok régen élt ember van eltemetve. Elek bátyám azt mondta, biztos olyanok is, akikkel lehet, még Petőfi Sándor is borozgatott. A templom falán van egy fekete márványtábla, amelyik Petőfi ott jártának az emlékéét őrzi. A templom jó magas, onnan messzire ellátni.

– Helyes. – Szólalt meg a bajuszos öregúr. – Most már elég a templomból. Inkább beszélj egyéb nevezetességekről.

Laci felbátorodott.

– Hát izé! Az iskolánkat a csehek építették, a bikaólból klubot csináltak. A kolhozfarm helyén valamikor nagyon régen erdő volt, és most is „Erdő”-nek hívják, és nagyon sok a pocok ott. Én meg a barátommal keressük a hunok nyomait.

– No! – Szólt ismét az öreg mosolyra derülve. – Erről az utóbbiról bővebb magyarázatot kérünk.

– Az úgy volt – kezdte Laci fontoskodva –, hogy a holt Tisza partján Dugóval ástunk egy mély gödröt.

Jenő bácsi a nagy, düledt szemével kacsintott egyet a fiúra, s ő pedig tudta, mi a dolga: mindenről beszélni, amiről csak jólesik.

– Ahogy ásunk, meg ásunk, találtunk ott edénycserepeket, ló koponyát, nyílveesszót és egy réz pénzdarabot is. Ezek a tárgyak vagy a hunoké vagy a rómaiaké lehettek.

– Mi volt írva a pénzre? – kérdezték többen.

Lacinak hirtelen eszébe jutott, hogy az apjának van egy régi érméje, arra is emlékezett, hogy ki és mi látható rajta.

– Mária Terézia – mondta.

A bizottsági tagok összenéztek, és gúnyosan, de elismerően bólogattak.

– Volt még valami? – kérdezték.

Igen, volt. Megtanultunk esőt csinálni. Békákat köpdöstünk.

– A békákat inkább hagyjuk. Köszönjük szépen, nagyon érdekes beszámoló volt, csak így tovább! – Mondta a bajuszos öreg, és Laci elégedetten helyet foglalt.

Jenő bácsi megveregette a vállát.

– Derék fiú vagy. Látod, így kell ezt csinálni, de azt a Mária Teréziát nem kellett volna mondani, mert ő jóval később élt a hunoknál.

– Na és! – okoskodott Laci. – A gödör alján voltak a hunok, felül meg Mária Terézia.

– Így már érthető. – Mondta Jenő bácsi. – Minden elismerésem, neked van igazad.

A találkozó véget ért, amely Laci számára igen tanulságos volt, mert „értékes tapasztalatokkal” lett gazdagabb. Végre kijutottak az ungvári utcákra, és ő felsóhajtott. Mindenütt jó, de legjobb kint, a szabadban, azonban a badalói soralja, az nagyon hiányzott. Ungváron a soralját járdának hívták. Jenő bácsi hamarosan találkozott egy ismerősével, és a javaslatára hármásban benyitottak egy csehóba, mivel a múzeum ügyis csak később nyitott volna ki. A hármásban szó ugyanis azt jelentette, hogy egyes-egyedül már csak Laci tartott igényt a honismereti körök számára biztosított további programokra, mert a többiek úgy eltűntek a sürgés-forgásban, mint a hunok a föld színéről. A csehó szó nem volt ismeretlen Lacinak. Az apja említette, az olyan hely, ahol inkább inni, mint enni lehet, olyanokat, ami-

től jókedvre derül a vendég. Jenő bácsi és ismerőse konyakot fogyasztotak, aztán feketekávéval rendeltek.

– Iszol feketekávé? – kérdezték Lacit. – Ilyen Beregszászban nincs.

– Nem szeretem – mondta Laci –, mert nagyon fekete.

– Hát sört iszol-e?

Ezt az italt ő még csak a nevére ismerte – hát megkóstolta.

– Ez sem jó, mert keserű – mondta.

Így aztán csak limonádéval koccintott velük. Ennek a Jenő bácsinak, ahogy egymásután gurította le a torkán később a korsó söröket az ismerőseivel, mintha folyamatosan hosszabbodott volna a görbe orra, és mintha nagyobbak és vörösebbek lettek volna a szemei is. Laci fogadni mert volna Dugóval, ennek az embernek már semmi kedve sincs múzeumba menni, sőt az is lehet, el is felejtette már. Hát nyert volna, mert a fiú nőgátására azt válaszolta: de hiszen, csak te maradtál. Hát nem jobb itt, mint a múzeumban? Laci mérgében megszarolta.

– Ha nem tetszik elvinni, mindenkinek elmondom az igazat. Én nem sört inni jöttem ide Badalóból, hanem múzeumot nézni.

Addig-meddig, mégis csak elmentek, de végül mégis csak Jenő bácsi nyert, mert a múzeum már bezárt. Miután az ungvári mézesmadzagot így elhúzták a Laci orra előtt, Jenő bácsival ismét csak a csehóban, majd pedig a beregszászi „Dom pionyerov”-ban kötöttek ki, amely kongott az ürességtől, ő pedig dörgött a méregetől, úgyhogy dühösen zsebre is vágta a pionírnnyakkendőt. Jenő bácsinak már olyan hosszú lett az orra, mint egy tapírnak, de úgy látszik, kevesellte, mert azt mondta, hogy nagyon szomjas, és be kell dobnia még egy sört, de tíz perc múlva jön, és felteszi Lacit a hazafelé induló buszra. Elmúlt egy félóra is, aztán rájött, ez az ember még a Dugó hazugságain is túltesz, azzal fogta magát, kiment az utcára, és elindult egy irányba. Egészen véletlenül megtalálta a buszállomást, és szerencséjére a már Badaló felé induló buszt is. Végül is bosszút állt a részeges Jenő bácsin, mert egészen estig keresték Lacit a városban egy milicistával. A badalói községháza telefonjánál nem volt ügyeletes, így aztán Jenő bácsi egy álmatlan éjszaka után, csak reggel tudhatta meg, hogy a badalói múltat kutató pionír már otthon van, és az iskolai osztályteremben éppen a fantasztikus élményeiről kell tartania egy beszámolót az irigykedő osztálytársainak. Tudniillik, Edita Fjodorovna mint osztályfőnök ragaszkodott hozzá, hogy nem olyan lehangolóan, csúnyán mesélje el a történeteket, inkább csomagolja aranypapírosba, mert az rossz fényt vetne mindenkire, és kö-

vetkezmenyei lehetnek, amire az iskolának nincs szüksége. Így hát Lacival ismét megszegették a pionír esküjét, és az osztálytársak előtt a rögtönzött hazugságaival kénytelen volt elkápráztatni a hallgatóságát, de úgy, hogy a végén még maga is elhitte a meséit. Még Aladár Aladárovicsnak is igaza lett, mert a „küldöttnek” valóban „különleges” élményekben volt része.

A tavasz fiatalos hévvel, új reményekkel foglalta el a helyét az évszakok sorrendjében, és kedvenc színével, zöldre festette az egész falut és környékét. A tanító úréknak nem volt sem kecskéjük, sem pedig tehenük. A Domcsi kutyán kívül azonban még volt az udvaron két négylábú háziállat, amelyeket a tanító úr különös gonddal és mondhatni szeretettel nevelt, s ezek nem is disznók, hanem az ő szavai szerint cinkák voltak. Ezeknek a cinkáknak nagyon jól ment a soruk, legalábbis a tél beálltaig, a végnapokig. Finom moszlékot, kukoricát ettek, és amikor csak mód volt rá, naponta kétszer is megkapták a vitamindús zöldtakarmányukat. Az ólban és a karámban példás tisztaság volt, ha meglátták a gazdát, rőfögve kikövetelték maguknak a mindennapi hátvakarást, a nyári hőségben pedig a tanító úr langyos vízzel is öntözte őket a locsolóval, hogy a cinkák ne szenvedjenek. A fűvel, vagy inkább a gazzal való ellátás a Laci mindennapi feladata volt. Ilyenkor a Csinki-féle fonott paszulyszedő kosarakat a bicikli kormányára akasztva megkereste a disznócsemegének számító lúdhúrt, muhart, disznóparajt, s ezeket jól a kosarakba taposta.

Az egyik napon a nehéz kosarakkal megpakolva hazafelé tartott, de úgy gondolta, mivel Dugóék mellett megy el, miért ne nézzen be hozzá, legalább megpihen. A barátja kint ült az udvaron egy sámedlin, és egy szalmaszálon keresztül szappanbuborékokat fúj. Lacinak is adott egy szalmaszálat, és máris ketten eregettek útnak a szellő hátán a szép szivárványos gömböket. Lacit már a régészetenél is korábban érdekelte a repülés, bár, éjszakai álmait kivéve, sem elméletben, sem pedig gyakorlatban nem jutott előre a tárgyban, és irigyelte is ezért elég gyakran a soraljai libákat. Most hirtelen az eszébe jutott egy fizikai törvény, ami a hideg és a meleg levegő súlyára vonatkozik. Mindjárt szóba is hozta a dolgot.

– Dugó, mondok neked valamit. Tudod, hogy emelkedett a levegőbe először az ember? Meleg füstöt eresztett egy nagy gömbbe, és abba csimpszkodva felszállt.

– Hát oszt? – kérdezte Dugó. Csak nem tán te is szeretnél?

– Szeretni szeretnék, de kitaláltam valami mást.

– Nem tudom, minek van úgy, de ha te valamit kitalálsz, abbú feszt bajok vagynak, oszt akkor én iszom meg a levit.

– Ne ijedj meg, Dugó, ebből semmi baj nem lehet – nyugtatgatta Laci. – Persze az lenne az igazi, ha fel tudnánk szállani mi is, vagy legalább magasról, mondjuk a toronyból, szép lassan leereszknénk. Én már törttem ezen a fejemet, de hát ahhoz sok minden kell. Titokban lehetetlen megcsinálni, de itt van ez a szappanbuborék, lehetne vele kísérletezni.

– Nem értem, mit akarsz, de azért mondd el, hátha kibírom röhögés nélkül. – Válaszolta gúnyosan Dugó, azonban látszott az arcán, őt is érdekli a dolog.

– Szóval – folytatta nagy komolyan Laci –, arról van szó, ha füstöt fújnánk a buborékba, akkor vajon mi lenne? Vajon emelkednék feljebb és feljebb? Meg kellene próbálni, és akkor már tovább lehetne lépni. Például valamilyen nagyobb valamit megtölteni füsttel, hogy mondjuk, fel bírjon emelni egy békát.

– Miért pont békát? – kifogásolta Dugó. – Nem sajnálnád? Ha leugrik, megdöglik!

– Azért mondtam egy békát, mert az jutott az eszembe. Nem sajnálok egy békát a tudományért feláldozni, máskülönben a gólya minden nap megzabál belőlük ötöt-hatot. Ez meg le sem ugrana, mert lekötöznénk, és elrepülne Magyarországra.

Dugó fejbakarása jót jelzett.

– Nem bánom – mondta –, de cigaretta kéne.

Számára ez nem jelent gondot. Átment a szomszédhoz azzal, hogy Jani bátya küldte őt egy szál cigarettáért. Azt üzeni, majd megadja. Ilyen egyszerű volt az egész. A kísérletet most már semmi sem hátráltatta. Dugónak már volt dolga a dohányzással egyszer, az anyja akkor jól elverte, de hát annak már egy hónapja, úgyhogy jó régen történt. Levegő helyett most már *Verhovina* füst áramlott a szalmaszálon át, s a két fiú érdeklődve figyelte a fizikai törvények érvényesülését. A buborékok nagyon szép fehér gömbökké változtak, de nem akartak magasabbra emelkedni, sőt mintha még lomhábbakká váltak volna az eredetieknél, laposan hömpölyögtek. A szél elvitte őket a sarokig, de ott irányt változtattak, s a kísérleti gömbök a szomszédban lakó nagymama udvarán jelentek meg. A Dugó mamája ott tett-vett valamit, és egyszer csak azt látta szegény a szürke hályogos szemével, hogy valami ördögösség vagy rontás van készülóban, mert a buborékok a falnak ütköztek, s ott egymás után szétpukkantak, tehát nem tudta,

mire vélni a rejtélyes füstpamacsokat. Erzsi nénye nagyon megijedt, futásra vette a dolgot, bemenekült volna a házba, de sajnos a rossz látása miatt megbotlott a küszöbben, és a lábát törte. A két fiú tudtán kívül megtörtént hát a baj. A balesetről a Dugó anyja csak másnap szerzett tudomást, amikor Erzsi néném elpanaszolta a lányának, hogy milyen csúnya rontást küldött rá valaki. Meg is nevezte az illetőt, aki gyanús volt neki. „Biztosan Tilka lehetett a, mert úvele még jánykorunba összevesztünk, la!” A lánya nem hitt ennek a mesének, ő inkább a fiára, Dugóra, gyanakodott, annál is inkább, mert a ház sarkánál megtalálta azt az eldobott csikket, amelyet Dugó a *kísérlet* befejeztével elég gondatlanul eldobott.

A következő napon, Laci a soralján, a lócán ült, amikor Dugó közeledett felé. Már a mozgásáról messziről észre lehetett venni, hogy valami nincs rendben a közérzetével. Szóltanul leült Laci mellé, de egy kicsit nagyobb távolságra a szokásosnál.

– Mi van, te? – kérdezte tőle. Éhes vagy, hogy rossz a kedved?

– Nem vagyok én éhes – mondta kelletlenül.

– Hát akkor meg?

Dugó felsóhajtott.

– Beteg a mamám, mert megijedt a füstös buborékoktól, oszt elesett. Én meg meg vagyok verve. Na, most má' tudod!

– Hogy lehetett az, hogy megijedt? – kérdezte Laci.

– Hát úgy lehet, hogy az öreg, az mán ilyen. Azt hitte, boszorkányság. Ugyi! Nem meg mondtam, hogy amit te kitalálsz, abbú csak baj van mindég?

Laci már alig lepődött meg azon, hogy már megint veri a balsors, és most már közvetve is.

– Most már értem – mondta –, de ne haragudj. Erről se te, se én nem tehetünk, mert véletlen volt. Mivel tudnálak kiengesztelni?

Dugó megvakarta a kopasz feje búbját.

– Add nekem a nagyítót!

– Jaj, Dugó, csak azt ne! Már úgy a szívemhez nőtt, meg hát ez múzeumi tárgy. Csak ennyi maradt meg az apám autójából, de tudod mit? Odaadom neked egy hétre, játsszál vele, de vigyázz, fel ne gyújts vele valamit!

Este a titkos naplóba a következő sorok kerültek: „1959. árpilis 25. Megkezdjük az ásatásokat, de egyelőre még nem találtunk semmit. Voltam már Ungváron is, bár ne lettem volna, mert okosabb nem lettem, de hazudni, azt kellett. A füstös kísérlet füstbe ment, Erzsi nénémnek meg eltörtött a lába. Én egy örök vesztes vagyok. Úgy látom, csak ott nincs baj, ahol én

nem vagyok. Dugó a nagytómával felgyújtotta a tyúkólat. A tyúkok csak egy kicsit pöröldöttek meg, de a deszkák megfeketedtek. Az anyja most a javítóba akarja dugni, ahol a rossz kölykökből jókat faragnak egy év alatt. Legalább levelezhetek vele titkosírással. Én már alig várom a vakációt. Nagy tettekre készülök!”

Szó, ami szó, a jó barátokat nem csak úgy kell értékelni, hogy jó velük játszani, szórakozni. Egy jó barát legyen őszinte, becsületes, sőt esetenként áldozatkész is. Például szolgált erre ez a legutóbbi buborékos és nagytós, eléggé zúrós eset, amikor Dugó megmutatta azt a kevés jó tulajdonságát, amelyet eddig a lelkiismeretében, ha jó mélyen is, de raktározott, és volt benne olyan betyárbecsület, hogy egy árva szóval sem említette a főbűnös Laci nevét a *kínvallatások* alatt. A nagytó is épségben megkerült, amit a kutyaólbán rejtegetett, s ami bizonyította volna egy második személy létezését az ügyben. Amikor a töltésen túl, a Nagy Nyárfánál ismét találkoztak, megállapították, az életnek mennie kell tovább, még akkor is, ha nehéz kiküszöbölni a rájuk gonoszul leselkedő kudarcokat, baleseteket. Dugónak éppen iskolában kellett volna lennie, erről árulkodott a fa tövébe ledobott iskolatáska is, Laci pedig irigykedett, hogy ő ezt is megteheti.

Egyetértettek abban, hogy az ásatásokat folytatni kell, de ezúttal enni-valót és vizet is visznek magukkal, mert most már komolyan kell venni a kutatást, hiszen telik az idő, és esetleg mások megelőzhetik őket. Pontosan azokat a tárgyakat vették magukhoz, amelyeket a múltkor, de ezeken kívül Laci még berakott a táskába egy olyasmi nagyságú tükröt is, amilyen a Zsófi nénye-féle *balesetben* főszerepet játszott, valamint hívta magával Domcsit is, neki sem kellett kétszer szólni. Jó meleg volt már az idő. A Kis Tisza pocsolyás, párologó partját több gólya is meglátogatta, hosszú, piros csőrükkel keserítették a brekegő tóalakók életét. A tiszta, felhőtlen égből fecsképarók érkeztek, hófehér hasukat megszáncóztatták a tó tükrén, és egy-egy kört leírva megismételték többször is. Laci lehúzta szandálját, és akárcsak Dugó, mezítláb vágott neki a Tenevizsla felé vezető sima ösvénynek. Domcsi nyelvét kiöltve elől lépegetett, gyakran hátranézett, hogy meggyőződjön róla, nincs-e kifogása ellene senkinek. Ezt a nem mindennapi kutyanévet Domcsi a gazdájának köszönhetette, mert Bodrija mindenkinek lehet, de Domcsija a világon senkinek, egyedül csak Lacinak.

A félbehagyott gödör ott ásított unalmasan a parton, s mintha azt mondta volna: bánja, hogy megszületett. A fiúk bedobták a horgokat a holtág vizébe, majd elővették az ásókat. Dugó azon a véleményen volt, neki in-

kább egy másik helyen kellene munkához látni, kissé távolabb, mert ott neki valami gyanús. Pár perc múlva fintorogva és kérdően nézett Lacira, mert észrevette, hogy a táskából tükröt vesz elő.

– Tükröt is hoztál? Megint kísérlet lesz? Már megint kezdod?

– Ne félj már, na! – Válaszolta Laci. – Most nincs itt Zsófi nénénk. Ettől nem lehet senkinek sem baja, csak a békák viselkedését szeretném tanulmányozni vele.

A tanulmányozás abból állott, hogy a szemükbe világított a tükörrel, és amikor semmi említésre való nem történt, ahogyan Csinki tanította, kicsalogatott belőlük néhányat, majd elibük állította a tükröt. Csoda nem történt. A brekik nem akartak kísérleti alanyok lenni, nem voltak kíváncsiak tükörképükre, és visszaugráltak a vízbe.

– Nahát, Dugó – mondta Laci –, hogy ezek a békák milyen buták! Sosem fogják megtudni, hogy néznek ki.

– Ó, eridj má! – Legyintett a kezével Dugó, és folytatta az ásást.

Ez a vélemény jól érzékeltette, hogy Dugót immár teljesen hidegen hagyják a legújabb kísérletek. Ahogyan a gödrök mélyültek, s a kidobott föld kupacai emelkedtek, úgy fogytak a remények is, mert sem a hunoktól, sem pedig az ősmagyaroktól származó leletek nem kerültek napvilágra, bár szorgalmas munkájukért nem ezt érdemelték volna. A Dugó gödrében azonban mégis csak volt valami – egy vakond járat. Laci hallott az anyjától valami ürgeöntésről szóló verset, abban is egy Laci nevű fiú szerepelt. Nyomban kipattant a szikra – ürgeöntés következik! A táskákkal hordták is a vizet rendületlenül, de sem a lyuk nem telt meg vízzel, sem pedig a lakója nem jött ki szárítkozni. Pedig de jó lett volna látni egy csuromvizes vakondot! A halak nem voltak éhesek, de ők igen, s amikor jóllaktak, Dugó kijelentette: „Ebéd után mán a nagyapám se dógozott többet!”

Volt ott, nem messze a parttól egy furcsa, gerendákból épített toronyféleség. Dugónak inkább oda lett kedve felmászni, de vitte magával a tükröt is. Amíg Laci hűsítette vízzel az alaposan leégett testét, addig ő szórakozott magában odafent. Egyszer csak rémülten felkiáltott.

– Szaladjunk! Szaladjunk!

– Mi történt? – kérdezte Laci.

– Majd elmondom, de most szaladjunk, mert jön a tra-aktor.

– Miféle traktor?

– A szemébe világítottam, de most sza-szaladjunk! – Rimánkodott Dugó.

– Megmondtam, megmondtam, te mindég csak a bajt hozod az emberre.

Gyorsan eldugtak minden szerszámot a bokrok között, azzal a régészek ismét, másodszer is futásnak eredtek az ásatási helyszínről. Szerencsétlen Lacinak muszáj volt a hátára venni Dugót. Domcsival is gondok voltak, ő is megjed, és elkezdett ugatni, ezért be kellett fogni a száját. Kedvező volt viszont, hogy jó dimbes-dombos és jó bokros volt a Tenevizsla partja, és könnyen meg lehetett lapulni. A nagy csendben csak a két fiú és a kutya gyors szuszogása hallatszott.

– Na, mondd már – súgta Laci –, mi van hát? Mi a baj?

– Mindég mondom, miattad van minden. – Sziszegett a tövisszúrástól bosszúsán Dugó. – Ha nem hozod el azt a tükröt, nincs semmi baj. Felmentem a torony hegyibe, onnan át lehetett látni a töltésen. Ott szántott egy lánctalpas traktor, lehet Endre bátyám vót benne, pont szembe jött felém. Én meg mintha lűnék, kilúttam a tükörrel. Az ember kiugrott a traktorbú, megrázta az öklét, oszt megindult idefele ránk a traktorjával, de olyan gyorsan, mint egy német tank. Mindjárt itt lesz. Te veled oszt nem unatkozik az ember, mindég veszélyben van.

Alig mondta ki ezeket a szavakat, már lehetett is hallani a traktor zúgását. Aztán a töltés tetején megjelent a traktorista, valóban Endre bátya volt az. Körülnézett, majd leszaladt a torony aljába. A két fiú ezt nem bírta idegekkel, Dugó elfelejtette a fájdalmát, és hátra se nézve meg sem álltak hazáig. Domcsi nagyon örült a futásnak. Endre bátya sohasem tudta meg, ki volt az a tükrös tüzér, aki a szemébe célzott, és nem győzött csodálkozni a két frissen ásott idomtalan gödör láttán. Bizonyára, ha élete végéig találgatta volna, akkor sem jött volna rá, hogy kik és főleg, milyen célból végeztek ilyen sok és haszontalan munkát.

A tenevizslai horgászat teljesen eredménytelen volt, de annál nagyobb sikerrel kecsgettetett a Kis Tisza erősen apadó vize. A sirályok minden nap rendszeresen jártak ide lakomázni, tehát halat hozott ide az árvíz bőven. A part menti sekély vízben egy karvastagságú, jól megtermett csukát találtak Laciék, de sajnos már elpusztulva, félig elfogyasztva, vagy a gólya, vagy a kóbor kutyák végeztek vele. Megérett az idő a csoportos halászatra. Összeverbuválták tehát a tavalyi halászat résztvevőit, előkerültek a kasiták, kások, sőt valaki még egy darab hálót is hozott magával. Nagyon előrelátóan Pali még egy marék só is hozott, mert ha a nadálytámadásra került sor, sóval könnyen le lehet választani ezeket a testre tapadó vérszívókat.

Már az első húzásnál kiderült, a vízállás kissé magasabb a kelleténél, mert az alacsonyabb halászoknak a melléig ért. Történt egy kis riadalom is, mert Dugó, a legkisebbik, egy gödörbe léphetett, és úgy elnyelte a víz, mintha ott sem lett

volna, csak a kasitája úszkált a víz tetején jelezve, hogy ott még az előbb Dugó volt. Jellemző volt rá mindig, hogy szeretett füllenteni, kérkedett is az úszni tudásával, de most ez az eset alaposan móresre tanította, könnyen az életébe került volna, ha idejében nem veszik észre, és nem húzzák ki a többiek. Lenyelhetett egy fél liternyi vizet, ez látszott is az egyébként is domború pocakján, a halászat azonban folyt tovább. A gyorsan zavarodó vízben még a békák sem láttak jól, s a felemelt kasitákból úgy ugráltak ki magas ívben, mint a cirkuszi akrobaták. Laci figyelmeztette a társait, nehogy rájuk köpjenek, mert eső lesz.

– Hát oszt! – Kiáltotta vidáman Mózsi. – Ha esni fog, lebujszunk a víz alá, ott nem ázunk meg!

A zsákmány bőséges volt. Szép nagy halak is voltak közöttük, a kisebbeket elengedték. A halkapóknak is kell élni – bölcselkedett Feri. Amikor mindannyian kimásztak a pocsolyás vízből, a nadályok is érkeztek jóllakni, igaz utoljára, mert a víztől örökre elbúcsúztak. Kettőt közülük Laci betett egy vízzel telt befőttes üvegbe, úgymond *kísérleti* célból. Még nem tudta, mihez kezd velük, de hát őt sosem hagyta cserben a fantáziája, így nem is aggódott emiatt. Egy tanulságot le kellett vonni, és erre ez a halászat adott alkalmat. Veszélyes vízbe lépni annak, aki csak hazudja, vagy pedig azt hiszi, hogy tud úszni. Mózsinak a bátyja, Endre – gúnynevén: Hermus – is tanúja volt annak a merülésnek, melynek során Dugó majdnem otthagya ritka fogsorát a Kis Tisza vízében. Hermus szépszál, atlétatermetű legény volt és bivalyerős, ez meglátszott az úszó technikáján is. Magáról a helyes úszásról nem sok fogalma volt. A Cigánygödört cirkuszi mutatványnak beillő módon, függőleges helyzetben szelte át, úgy hogy a testének a felét a víz felszínén tartva mindenki csodálhassa szörnyű izmait.

– Nem jól van ez úgy. – Mondta Hermus a halászoknak. Rossz végi lesz ennek. Megálljatok, adok nektek firidést. Aki nem fog megtanulni úszni, inkább fűbe ütöm, de akkor se hagyom belefúlni. Úgy lesz a la, hogy két hét múlva, aki felvégi pulyának mondja magát, ott legyen a Cigánygödör keskeny részinél, az első diófánál. Addig itt, a Kis Tiszában, tréningeljete, mert két hét t múlva mindőtök át fogja úszni a Cigánygödört egyszerre. Én fogok úszni utánatok, de úgy tudjátok meg, ha valaméköttök fül bele fele, nem húzom ki, inkább még jobban belenyomom a vízbe. Majd adok én nektek! Vagy megtanultok úszni, vagy pég egyet sem hagyok firidni!

A csukák, a kárászok jóízűek voltak, de Laci a Hermus fenyegetése után kesernyésnek érezte őket. Még aznap elment a félelmetes Cigánygödörhöz felmérni a helyszínt, ahol számára két hét múlva élet és halál kérdése fog eldőlni.

BARTHA GUSZTÁV

CSODA 2.

– Sicc te, kácc te! – visszhangzott Piri hangjától a betonozott udvar. Pedig dönggették istenesen a vaskerítést, egymás hegyin-hátán marta a levegőt a szomszédban csaholó kutyafalka. Mit neki az ugatás! Attól még édesden homorít a reggelente felsepert udvaron a nagy bűdös veres kandúr. S csak úgy dülled a szeme.

– Sicc, kácc!

A nyári konyhában terjengő fokhagymaillat az utcára érzett. Az udvarra javakorabeli asszony rohant ki, befáslizott lábát korát meghazudtoló svunggal toltta maga előtt. Merre, hová tette a seprűt?! Sebtében a házfalnak támasztott hosszúnyelű lapátot markolta két kézre. Otthonkája leszakadt gombja közben felpattant a betonon, és pitt-patt-pitt, elgurult.

– Sicc, sicc te...! Hogy a gazdád húzzon... hurkot a nyakadra!

Piri a kapukisajtóig hadonászott, lapátolta dühét. Ott sarkon fordult. Vagy a macska bújt el megint valahová, vagy Mihálynak van igaza: a kutyák a bolondját járatják velünk.

Mihály, szál ingben, négyszer rohant potyára, s ha Piri megölné, akkor se tudná megmondani, hogy hová nászította el a seprűt. Talán a kiskertbe, vagy a... Francba ezzel a fejjel! Maholnap elfelejti, hogy hívják. Mihály felvette az asztalról a tálat, és a már meghámozott krumplira vizet engedett a csapból.

Az újságosbódé most a bejárattól jobbra állt, vagy balra?

Nem elég, hogy járom a piacot, megyek a boltba, idehaza is nekem kell futkosni, kitalálni, hol állt az a nyavalyás bódé! Az asszony kerekded árnyékán meg-meglibbentette a szél az otthonkát. Nem igazgatta, nyúlt a rózsamintás ruhadarab szára után. Helyette odakoccantotta kétszer-háromszor a lapátot a betonhoz, majd a nyelére támaszkodott. Vagyis pihentette fájó visszeres lábát. Az orvos lelkére kötötte, hogy napjában többször stószolja fel. De ahhoz előbb le kellene feküdni. Ha az orvos tudná, hogy egy ilyen kacifántos vénember mellett a... vécébe is szökni kell. Megállás nélkül járatja száját, mint a perces, és perc nyugtot nem hagy: fogd meg, tedd le; ide gyere, menj oda. Mára meg aztán duplán dől belőle a marhaság: április-virág, június-virág...

Szál ingben Mihály a kapu elé is kilépett, szaporán végigfuttatta szemét a járdaszéli akácfákon. Sehol semmi mozgás. Nem számolva a gidres-gödrös

kövesúton portölcsér-pörgettyűket ostorozó őszi széllel: egy atomtámadás után sem lenne kihaltabb a környék. Ezért kell eszeveszetten pörögni?! Hazudni, lopni, gyilkolni, ezért? Na de a múltkor, kupec Balog újfent bemutatkozott. A sarkon befordulva, hohó, megállj-t parancsolt az árnyékának, vigyázzállásban dülöngélt. De aztán úgy nekilódult, addig-addig csetlett-botlott, kerülgette nagyívben az úttesten a fedél nélkül tátongó aknanyílásokat, míg egy akácfa homlokán nem puszilta. Bumm! És nem akar tanulni! Pedig ha így folytatja, a sors előbb-utóbb úgy falhoz csapja, hogy ott marad...

Piri félve sandított oldalra. Bár eleddig az ura nemigen törődött vele, ma mégis észrevette, hogy a nagyház árnyékolta kiskertet felverte a gaz. Szállt a sóhaj. Mert ültethetett bármilyen virágot, a koratavasszal nyitó gyöngyvirág és ibolyakék nőszírom, na meg a fehérorgona kivételével nem vertek mély gyökeret. Az asszony aprókat lépett, szabad kezével megigazgatta rövid, szél zilálta őszülő haját. Lapsinkát süssek? Mossak, mosogassak? Szaladjak gyomlálni? Csak a drágálatost ne hallanám! Ócsárolja a szomszédokat, kívánja pokolba a városházát polgármesterestől, hozzászoktam. Még hogy hangyaboly, vakondtúrás meg darázs-fészek, ki és ki akar hozni a sodromból...

Portölcsér-pörgettyűket ostorozott az őszi szél. A magasba röppent lebegő-lobogó papírdarabok, nejlonzacskók látványa az üres utcán eseményszámba ment. S Mihály nézte, nézte... Gyerekkorában, ha jó szél fúj, cimboráival éles hangon sípoló léggömböket eregettek. Darabját tíz kopekért lehetet kapni, a Köz-kert bejáratánál lévő újságosbódében. Vagy tizenöt évre rá tűnt el a bódé, kezdett elvadulni a park. S Mihály hallani vélte, ahogy a zúzott mészkővel felszórt járót meg-megcsikordul talpa alatt. A hegyes orrú, fekete lakkcipőjének talpa alatt. Az utacska híven követte a fajtagazdag növényi térfal szeszélyes kanyarulatait. Hirtelen-hurkot rajzolt a fák között megbúvó, lóccákat rejtő félkörívű öblöcskében, s szinte súrolta a díszcserjékből képzett kiszögeléseket. Hogy végül ne vezessen sehová. Tessék megpihenni, gyönyörködni a méhzsongító színekben és virágformákban! Az április-virágban, a májusvégi-virágban, a június-virágban... Júliusban kérte meg Piroska kezét, az egyik félkörívű öblöcske fapadján. Kéz a kézben, egy ideig még kijártak a parkba, s elérzékenyülve olvasgatták padba vésett keresztnévüket. Aztán azóta se... tudják, hogyan nevezik valójában a körülöttük illatozott virágokat, bokrokat.

A szerelem-virág azért szép költemény.

Piri elfelejtette bezárni maga mögött az ajtót, majd kicsin múlt, hogy nem a hokedli mellé csücsült.

– Mennyi, de mennyiféle zöld van: sötétzöld, mohazöld, tengerzöld, fényzöld, világoszöld... – Mihály, feltűrt ingujjal, kötővel a mellén, asztal mellett állt, és... és krumplit reszelt. – Feküdj le a kiságyra, pihentesd a lábad!

Piri nem mozdult.

– Fűszerezni, bekavarni te fogod, annyira azért nem értek a lapcsinka sütéshez. Nem furcsa, csípjük, marjuk egymást nap nap után, és végeredményben, fogalmunk sincs, hogy miért. Megszokásból? Unalomból? Lenne mit tanulni a hangyáktól! Reszeljem közé a fokhagymát?

– Persze, persze – bólintott az asszony, orrához emelt zsebkendővel leplezve zavarát. Csak sajnos ilyenkor mindent kétszer mondott, kétszer mondott.

– Legénykoromban sütöttem lapcsinkát, és még te izgulsz!

Piri felállt és lassan becsúszta a hokedlit a konyhaasztal alá. Aztán állt és várt. Parancsra, rossz szóra?

– Nincs a seprű – hagyta el száját kurtán-durván a váratlan kijelentés. A hír hallatán az ősz halántékú, bajszú, görnyedt vállú férfi, ahelyett, hogy lecsapta volna a reszelőt az asztallapra, felnevetett.

– Piroskám, világgá nem ment – mondta, és tovább nevetett.

Piroskám közben állt egyik lábáról a másikra.

Piroskám tekintete a jókedvében vigyorgó férfiről, aki kétségtelenül az ő hites ura, a gombja vesztett otthonkára siklott.

Piroskám mellkasánál összemarkolta, görcsösen szorította rózsamintás ruháját.

– Bumm! Mindenkinek megvan a maga akácfája.

– Nem értem.

– Magam is csak kapisgálom – mondta Mihály, félbehagyva a krumpli reszelést. – Gyerekek, ház, kocsi, ah! Szerintem, kettecskén megöregedni a létező legnagyobb dolog! Válás, haláleset... Az utcában hányan kidobták már emlékeikkel együtt az életük javarészét! Hát nem szánni valók?

– Azok – helyeselt halkán az asszony.

– Tőlem szégyelled magad, vagy mi? – eresztette ki a hangját Mihály, s újra szaporán járt a keze. – Emlékszel a szerelem-virágra?

Piri szeme felcsillant, szájszögletében mosoly bujkált.

– Mire a neked?

Mihály felvonta a szemöldökét:

– Hogyhogy mire!? Hogy átnyújtsam, miután megkértem a kezed.

A lesz mennyasszony hosszasan, nevetve csóválta a fejét:

– Vén bolondja!

Nagybereg, 2013.

ALADDIN

*Magzatpózban fekszem a szőnyegen
A szobában nyár van
A konyhában tél
A város felett repülök
Viszem magammal a tériszonyt
A szőnyeg széle rojtos
Hogy bírja a súlyos
Elmebajt velem
Kormos tüdőmmel
Levegőt veszek
Az mind az enyém
Zsebemben ejtőernyő lapul
Nyugat felé nem megyek
Kényelmes itthon
Szememet sem kell kinyitnom
És ez a póz is tökéletes
Szólhatnék
De nem akarom felkelteni
Az alvó hegyet
A szőnyeg végtelen
Mintás
Maradok*

kézakézben

*tedd a kezed
homlokom helyett
lázás mellkasomra
csillapítsd szívritmuszavaromat*

*tedd a kezed
homályos szememre
hogy húzódjon vissza
a zöldhályog a pokolba*

*tedd a kezed karomra
térdemre
mert sajog görcsöl
bennem minden ízület*

*tedd a kezed
fehér fejemre
irtsd ki belőlem
az öröklött rákos géneket*

*hadd tegyem kezem
a kezedbe
hogy magam több legyek
veled*

REGGEL

*Fölémhajolva
Súg nekem
Az Isten
Próbálok megérteni
A kávé cigarettával
Ízesítem
Gyötrelmes éjjek után
Jól esik a szanax
Vegyél a markodba
Úristen
Ne szoríts
Csak tarts erősen

Rejts el*

FERENCZI TIHAMÉR

VERZIÓK

*tört életem
történelem
tört éleken
törvénytelen*

*tört éleken
tört életem
törvénytelen
történelem*

*törvénytelen
tört éleken
tört életem
történelem*

*történelem
tört életem
tört éleken
törvénytelen*

*történelem
törvénytelen
tört éleken
tört életem*

*tört életem
tört éleken
történelem
törvénytelen*

BALASSI

*Jaj, ez világ
kopár vígság.*

*Jaj, ez vígság
léha hívság.*

*Jaj, ez hívság
magyar világ.*

*Sose velünk,
csak ellenünk.*

*Jaj, el ne hidd,
van köztünk híd.*

*Magyar égbolt
– néha kék volt.*

*Ránk rontotta
török horda.*

*Ki elestem,
visznek engem*

*Esztergomba,
a sírboltba.*

MINT CSOKONAI

*Írtam,
mint egykor
lúdtollal
írt
Csokonai.*

*Tornyos
gyertyaláng
sáslevél-éle
vágott
árnyat
a sötétbe.*

*Szemüvegem
iker tükrének
felszínére
egyszer csak
ráomlott, szétterült
a villanyfény.*

*Azóta
golyóstollal
hajlok
a kockás papír
fölé.*

BOTLIK JÓZSEF

ADALÉKOK BRÓDY ANDRÁS (1895–1946) SZÜLŐFALUJA, BEREGKÖVESD TÖRTÉNETÉHEZ

3. RÉSZ

Az ungvári Magyarországi Ruthén Néptanács, valamint a Papi Tanács kívánásai alapján tette közzé 1918. december 25-én az „Országos Törvénytarban” a Károlyi-kormány „A Magyarországon élő ruszin (ruthén) nemzet autonómiájáról” szóló, két nappal előbb kelt 1918. évi X. néptörvényt.¹ A jogszabály a rutén nemzetnek a beligazgatás, az igazságszolgáltatás, a közoktatás, a közművelődés, a vallásgyakorlat és a nyelvhasználat terén önrendelkezési jogot biztosított, és kimondta: Máramaros, Ugocsa, Bereg és Ung vármegyék rutén lakta részeiből „Ruszka-Krajna [Rutén Tartomány] néven autonóm jogterület [kormányzóság] alakíttatik” Munkács központtal. A szomszédos Zemplén, Sáros, Szepes és Abaúj vármegyék ruténlakta területeit nem kapcsolták Ruszka Krajnához, azok ügyét a békekötésig függőben hagyták. A néptörvényt budapesti, december 21-i (!) keltezéssel, a Károlyi-kormány tagjainak az aláírásával ruszin nyelven is megjelentették: Народный законъ числа 10. про самоуправу руського народу живущого на Угорщини”.²

Az előbbi néptörvény által felállított Ruszka-Krajnai Ministerium (sic!) élén Szabó Oreszt (1867–1944), a ruszin ügyek minisztere hamarosan, 1919. január 8-án a 40/1919. számú rendeletével utasította a Munkácson székelő Stéfán Ágoston (Stéfán, 1877–1945) ruszka-krajnai kormányzót, hogy az autonóm jogterület ideiglenes határainak megállapítása iránt lépjen érintkezésbe a Belügyminisztériummal, és tegyen javaslatot a választókerületek beosztására. A tervezet január 13-ára elkészült, és Bródy András szülőfaluja, Beregkövesd a Felvidéki járás valamennyi községével együtt Ruszka-Krajna része lett.³

Az autonóm jogterület 1919. március 21-ig, a magyar tanácsköztársaság kikiáltásáig állt fenn. Az új kormány, a Forradalmi Kormányzótanács Szabó Oresztet jelölte ruszin népbiztosnak, aki azonban nem fogadta el a kinevezést. Ruszka Krajna népbiztosa március 24-étől Stéfán Ágoston lett, aki munkácsi

képviselőjének Kaminszky József (1878–1944) ügyvédet bízta meg. A ruszin önkormányzat kiépítése a felállított Ruszin Népbiztosság kereteiben – ha lassan is –, de előrehaladt. A román hadsereg április 16-án Erdélyben indított támadást, és ennek részeként április 28-ára elfoglalta Kárpátalja kb. 65 százalékát a Máramarossziget–Técső–Huszt–Nagyszőlős–Beregszász–Munkács–Csap vonalig, és birtokba vette Máramaros vármegyének a Tiszától északra elhelyezkedő területét s Bereg megye nagy részét a Munkács–Szolyva–Vereckei-hágó szakaszig. Eközben, a csehszlovák csapatok is megkezdték a vidék elfoglalását, és megszállták az Ungvári, a Nagybereznai és a Perecsenyi járást, valamint a Munkácsi kismegye egy részét. Ezzel a csehszlovák alakulatok – elegendő katonai erő híján – Kárpátalja területének mindössze a 35 százalékát (!) tudták a hatalmukba keríteni. A román katonaság április 28-án Csap és Munkács között, Nagydobrony térségében találkozott a csehszlovák alakulatokkal. Ezt követően együtt vonultak be Munkácsra, a Ruszin Népbiztosság székhelyére, amellyel megdöntötték a tanácsköztársaság negyven napig tartó kárpátaljai uralmát. Beregkövesd román megszállása is ekkor történt. A fontos tiszai hídfőnél, Csap községnél két hétig tartó súlyos harcokban, május 2-ig tartóztatta fel az egyesült csehszlovák–román csapatokat a 65. magyar vörös-dandár, amelynek visszavonulásával tudtak csak másnap a településre akadálytalanul bevonulni a prágai kormány csapatai.⁴

Kárpátalja teljes csehszlovák katonai birtokbavétele, az új köz-, illetve szakigazgatás kiépítése hosszú hónapokon keresztül, igen vontatottan haladt előre. A román hadsereg, mivel Kárpátalja területére Románia is igényt tartott, csak kényszeredetten távozott a vidékről. Bereg vármegye székhelyét, Beregszászt közel három hónap múlva, július 21-én éjjel váratlan parancsra hagyta el, ahová másnap bevonultak a csehszlovák alakulatok és hatóságok, hogy átvegyék a város feletti uralmat. A román csapatok csak 1920 májusában mentek ki Ugocsa vármegye székhelyéről, Nagyszőlősről, július végén a máramarosi Nagybocksó községről, végül augusztus 30-án a Felső-Tisza-vidéken Kőrösmezőről, a Tiszavölgyi járás székhelyéről. Csehszlovákia csak ekkor jutott a trianoni békediktátumban neki juttatott Kárpátalja területének teljes birtokába.

A csehszlovák katonai megszállás utáni évben, 1920-ban vezették be a cseh–rutén / ruszin kétnyelvű, kör alakú hely-keletbélyegzőket. Községünkben, Beregkövesden az első pecsétváltozatot – melyen a település cseh neve alatt a „Č. S. P.”, azaz „Československá Pošta” (‘Csehszlovák Posta’) rövidítést is feltüntették – 1929-ig, a másodikat 1939. március derekáig használ-

ták. Beregkövesd két világháború közötti postabélyegzőjén keresztben, két párhuzamos vonal között helyezték el a kelteztést, a település cseh, illetve rutén nevét viszont a pecsét felső és alsó félkörében: „Kivjažd – Кивьяжд”.⁵

Az államfordulatot követően, Kárpátalján 1921. február 15-én tartották az első csehszlovák népszámlálást. Ekkor az Ilosvai közigazgatási járásban („Správní okres Iršava”) elhelyezkedő Beregkövesd község közigazgatási területe 758 hektár, a településen 232 ház állt, amelyekben 250 önálló háztartást írtak össze. A falu lakóinak száma 1199 fő, akik közül 571 férfi és 628 nő. A népesség nemzetiségi összetétele: a többség, 732 fő (61,0%) „ruská”, azaz ruszin; 428 fő (35,7%) „židovská”, vagyis zsidó; 28 fő magyar, 3 csehszlovák nemzetiségű, 8 „cízozemci”, azaz külföldi. A vallási megoszlás: a nagyobb rész, 740 lakos görög katolikus (61,7%), 434 lakos „israelské”, azaz izraelita hitű (36,2%), 12 római katolikus, ugyancsak 12 református (az utóbbiak minden bizonnyal magyar ajkúak voltak) és egy pravoszláv. Beregkövesden ekkor önálló jegyzőség („notariát”) működött, amelyhez igazgatási szempontból még négy környező település – ezeket a kimutatás nem sorolta fel – tartozott összesen 3767 hektár területtel, 652 lakóházzal, 687 háztartással és 3282 lakossal. Az utóbbiak közül 2536 ruszin (77,3%), 686 zsidó (20,9%), 44 magyar, 4 csehszlovák nemzetiségű, 12 külföldi. A felekezeti hovatartozásuk: 2532 görög katolikus (77,1%), 717 izraelita (21,8%), 17 római katolikus, 15 református és egy pravoszláv.⁶

Beregkövesden 1924-ben alakították meg Csehszlovákia Kommunista Pártja, a CSKP helyi csoportját, amelynek szervezői K. F. Bihari és V. V. Pleszkács voltak.⁷

A következő évben, 1925-ben tartott választásokon a korábbi cseh közigazgatási reform után a Munkácsi megye („Mukaèvo župa”) Ilosvai politikai járásában („Politický okres Iršava”) fekvő Beregkövesden a jogosult választók száma 631 fő volt, akik közül 531 személy adott le érvényes szavazatot. A nemzetgyűlési megmérettetésen a legtöbb voksot, 143-at (26,9%) Bródy András pártja, a listán 16. számmal feltüntetett „Sojuz” elnevezésű szerveződés, vagyis az Autonóm Földműves Szövetség szerezte meg. Második a kommunista párt 121 vokssal (22,8%), harmadik a Körtársasági Párt 83 (15,6%), negyedik a Zsidó Kereskedők Pártja 81 (15,2%), ötödik a Zsidó Párt lett 73 (13,7%) szavazattal. A többi 30 szavazaton, hat párt osztozott. A földműves szövetség helyi győzelmében minden bizonnyal fontos szerepe lehetett Bródy Andrásnak, bár ekkori, szülőfalujában tartott korteskedéséről nincsen adatunk. A szenátori listákra 559 beregkövesdi la-

kos adta le szavazatát, melyekből 466 volt érvényes. A legtöbb voksot, 179-t (38,4%) a Köztársasági Párt kárpátaljai szenátorjelöltje kapta, második az Autonóm Földműves Szövetség 124 (26,6%), harmadik a kommunista párt 99 (21,2%), negyedik a Zsidó Párt 39 (8,4%) szavazattal. A megmaradt 25 vokson öt párt osztozott.⁸

Az 1920-as évek csehszlovákiai gazdasági válsága döntően hozzájárult a Kárpátalja lakossága életkörülményei további romlásához, amely elsősorban a hegyvidéken, illetve a hegyek lábánál élő ruszinokat, így a beregkővesdi lakosságot is sújtotta. 1927 októberében Dudley Heathcote, az angol Daily Mail című lap tudósítója gépkocsival riportkörúton tanulmányozta a helyzetet. Mindez nem volt véletlen. Az előzmények: 1927 tavaszán az Olaszországgal kötött barátsági szerződéssel Magyarországnak sikerült kitörnnie a vesztes világháború utáni külpolitikai elszigeteltségéből. Ezzel egy időben az igazságtalan trianoni békediktátum által megvont határok is nagy nyilvánosságot kaptak a világsajtóban. Lord Harold Sidney Rothermere (1868-1940) angol sajtómágnás és politikus 1927. június 21-én nagy visszhangot keltő cikket⁹ jelentetett meg lapjában, a Daily Mail-ben, „Hungary’s Place in the Sun”, azaz „Magyarország helye a nap alatt” címmel. Írásában kifejtette: Közép-Európában a nyugalmat hosszú távon nem lehet fenntartani, ha nem módosítják békés úton a trianoni határokat. Úgy látta, hogy egy Magyarország számára kedvezően végrehajtott határrevízióval a háború elkerülhető. Cikkéhez Lord Rotherme térképet is mellékel, ¹⁰ amely szerint a határok mentén, kétmillió elszakított magyart lehetne visszacsatolni. Ebből egymilliót Csehszlovákia déli magyarlakta sávján a Pozsony–Nyitra–Kassa–Ungvár–Nagyszőlős vonal és a csehszlovák–román országhatár között, 600 ezer főt Romániában, a Partiumban a Máramarossziget–Zilah–Élesd–Lippa–Arad–Nagyszentmiklós, a délszláv államból 400 ezer magyart Észak-Bácskából, illetve a Bánátban a Nagybecskerek–Óbecse–Szenttamás–Zombor vonal fölélt, valamint a Drávaszög egészét. Lord Rothermere térképe nem számította az előbbi magyarlakta területekhez Erdélyből a színmagyar Székelyföldet és Kolozsvárt, Kalotaszeggel, ahol 1 150 000 magyart élt. A sajtómágnás szerint itt a magyarok románokkal keveredtek, ebben azonban tévedett.

A Daily Mail Kárpátaljára küldött tudósítója az Ungvár–Munkács–Beregkővesd–Huszt–Iza–Vucskómező–Repenye útvonalon mérte fel a lakosságot, elsősorban a ruszinok életkörülményeit. Néhány idézet az újságíró tapasztalataiból, jegyzeteiből: „Kísérőimhez fordul: – Mióta van itt pravoszlávia? – 1919 óta. Azelőtt csak szórványosan volt. – És kire szavazott ez a falu a

választáson? – A kommunistákra. Az angol a jegyzeteibe néz, és csodálkozva kiált fel: Minden pravoszláv falu a kommunistákra szavazott? Hiszen akkor itt Benešék a pravoszláviával a kommunizmust támogatták”.¹¹ Az 1920-as évek elején a mérhetetlen nyomor szinte állati sorba döntötte a hegyvidék lakosságát, és éhezők szárai pusztultak el orvos és szociális intézkedések nélkül. Ilyen körülmények között széles körben terjedt az izgatás, a bujtogatás és forradalmi hangulatkeltés. Kárpátalját a nyomor taszította 1919 és 1933 között a kommunista eszmékbe, amelynek álarca mögött gyakran az ukrán és a cseh–orosz politika is helyet talált. Nem volt véletlen, hogy a „csehek alatt” a kárpátaljai választásokon a kommunista párt 1925-ben a szavazatok 45, 1929-ben a 32, 1933-ban közel a 25%-át szerezte meg.¹²

A csehszlovák hatóságok 1930. december első napján tartották Kárpátalján a második népszámlálást. A közigazgatási átszervezések után Beregkövesd továbbra is az Ilosvai politikai járáshoz tartozott. A település jogállása község, amelynek postája, telegráfja, telefonállomása, vasútállomása helyben működött, az utóbbi személy- és tehernegyállóval. Beregkövesd közigazgatási területe az előző összeírás óta az elmúlt évtizedben nem változott, 1930-ban is 758 hektár volt. A házak száma 252, hússzal több, mint korábban. A népesség száma tíz év alatt 170 fővel, 1369 lélekre növekedett, amely jelentős, 12,4%-os gyarapodás. A falu nemzetiségi összetétele: 844 ruszin (61,6%), 470 zsidó (34,3%), 3 magyar, egy fő egyéb, 21 külföldi. A csehszlovák nemzetiségűek gyarapodása 30 főre igen feltűnő, hiszen egy évtizede még mindössze négy volt a számuk a községben. Ez elsősorban azzal magyarázható, hogy a második népszámlálás idejére Beregkövesden is csehszlovák, valójában cseh nemzetiségűek töltötték be a közigazgatási, illetve a közalkalmazotti tisztségeket.

A községben a felekezeti viszonyok sem változtak alapvetően. Az viszont figyelemre méltó, hogy pontosan annyi, 844 görög katolikus hívőt jegyeztek fel, mint amennyi lakos ruszin nemzetiségűnek vallotta magát. Az izraelita vallásúak száma több, mint a zsidó nemzetiségűeké, azaz 483 (35,3%), rajtuk kívül 36 római katolikus, 2 református és egy pravoszláv élt a faluban. A kimutatás szerint a beregkövesdi jegyzőséghez közigazgatásilag négy környező település – Beregpálfalva (Volovice / Воловиця), Falucska (Bogarovice / Богаровиця), Kissarkad (Šarkad' / Шаркадь), Komlós (Chmelník / Хмельник) – tartozott. Ezek területe – a központ Beregkövesddel együtt – összesen 3767 hektár, amelyen 706 lakóház állt, 3763 ember élt. Nemzetiségük: 2960 ruszin, 738 zsidó, 33 csehszlovák, 4 magyar, egy egyéb, valamint 27 külföldi.¹³

Az 1930-as években Beregkövesden egy állami elemi iskola működött hat tanítóval, valamint óvoda egy óvónővel. Az orvos már helyben rendelt, gyógyszerár azonban csak a közeli Ilosván működött.¹⁴

Az 1938. november 2-i első bécsi döntéssel Kárpátalja déli magyarlakta sávja, az Ungi sík nagyobb része, a Beregi Tiszahát és az Ugocsai sík újra-egyesült Magyarországgal, amelyet akkor a Felvidék legkeletibb részének tekintettek. Ezt világosan kimondta a két nap múlva, november 4-én elfogadott, „A Magyar Szent Koronához visszacsatolt felvidéki területeknek az országgal egyesítéséről szóló” 1938. évi XXXIV. törvénycikk”.¹⁵ E jogszabály a történelmi területük egy részén újra felállította Ung vármegyét, valamint Bereg és Ugocsa közigazgatásilag egyelőre egyesített vármegyéket. 1938. végétől Kárpátaljának vagy Ruténföldnek/Ruszinföldnek csak a ruténlakta hegyvidéket tekintették. A bécsi döntőbírói határozat értelmében Cseh-Szlovákiától visszacsatolták Magyarországhoz a déli, mintegy 650 km hosszú magyarlakta sávot, a csallóközi Somorjától az ugocsai Feketeadóig. Ennek területe 11 927 km², lakossága a másfél hónappal későbbi, 1938. december 15-i népszázeírás szerint 1 041 101 fő volt, ebből a döntő rész magyar 83,7%, szlovák 12,9%, rutén 2,0%.¹⁶ Az öt vitatott város közül a Felvidéken csak Kassa, Kárpátalján Ungvár és Munkács egyesült újra Magyarországgal. Pozsony és Nyitra cseh-szlovák fennhatóság alatt maradt.

Beregkövesd község ekkor még nem tért vissza ősi hazájához, erre csak négy és fél hónap múlva, a Magyar Kir. Honvédség 1939. március 15–17. közötti, három napig tartó hadműveletével került sor. Bródy András szülőfaluja ugyanis az új magyar–cseh-szlovák államhatár – ahogyan akkor neveztek: demarkációs vonal – megvonásával a Kárpátalja hegyvidéki részén újonnan létrejött igazgatási egységben, Kárpáti Ukrajnában (Карпатська Україна) maradt. E terület a prágai kormány a két évtizedes hitegetése után, Cseh-Szlovákia harmadik országrészeként az első bécsi döntés előtt, 1938. október 11-én kormányzati autonómiát kapott. E területen 1939. februárjában népszámlálást tartottak. Karpatszka Ukrajna ekkori kiterjedése 11 094 km², lakossága 552 124 fő. Közülük ukrán 413 481 (75,9%), zsidó 65 828 (12,1%), magyar 25 894 (4,8%), cseh és szlovák 17 495 (3,2%), román 13 268 (2,4%), német 8715 (1,6%) nemzetiségű volt.¹⁷

Kárpátalja visszavételének első napján, 1939. március 15-én este 20 órára a Magyar Kir. Honvédség elérte Ókemenre, Szolyva, Cserhalom (Beregubróka), Veréce települések vonalát, amellyel több, mint száz települést – közöttük a legjelentősebbek: Beregszentmiklós, Szolyva, Nagyszőlős, Királyháza – sza-

badított fel a két évtizedig tartó idegen uralom alól. S eközben már az első napon, Beregkövesd is hazatért. A március 18-i, reggel 8 órai helyzetközlésében Werth Henrik (1881–1952) a Honvédezerkar főnöke arról értesítette Teleki Pál (1879–1941) miniszterelnököt, hogy Kárpátalja egész területét már a magyar csapatok birtokolják, miután „Az Ungvár-i csoportból a 13. kp. zlj. [kerékpáros zászlóalj] az ellenséges ellenállást Kisberezsnánál megtörve III. 17-én 22 h-kor Uzsoknál elérte a lengyel határt”.¹⁸ A mindössze három napig tartó katonai művelettel, az Uzsoki-hágó visszavételével Kárpátalja már március 17-én, közvetlenül éjfél előtt a magyar honvédség ellenőrzése alá került.¹⁹ A visszacsatolás négy hajdani vármegyét érintett. Közülük teljessé vált Bereg, nagyobb részében újra hazánkhoz került Ung és Ugocsa, továbbá Máramarosnak a Tiszától északra elhelyezkedő területe. Máramaros eddig a Magyarországtól teljes egészében elszakított vármegyék sorába tartozott. A visszacsatolt részen 390 település feküdt, melyből mindössze három – Huszt, Nagyszőlős, Kőrösmező – volt 10 ezer lakosnál népesebb (17 833, 11 054, illetve 10 614 fő).²⁰

Az imént említettük, hogy Beregkövesd a Kárpátalja visszavételére indított magyar hadművelet első napján, már március 15-én felszabadult a kárpátukrán uralom alól. A visszatért területen a Magyar Kir. Posta március 18-ától működött, és a kárpátaljai hivatalokban, kezdetben számozott, gumi kiegészítő bélyegzőket használt. Ezekon azonban a települések nevét és a keltezést nem tüntették fel, mert azokat a helyi postahivatalok alkalmazottainak kellett a bélyegzés mellett kézírással vagy kézi bélyegzéssel közölni. Ez utóbbi – tapasztalatok szerint – a legtöbbször elmaradt. A gumibélyegzők közepén a koronás államcímer volt látható, felette félkörben „Magyar Kir. Posta” felirat, alul az adott település postahivatalának a száma. Beregkövesd posta- és távbeszélő hivatalának – mely március 27-én nyílt meg ismét – az ügynevezett díjnégszög-száma 3269 volt.²¹ A település „212”. számú gumibélyegzőjét 1939. március 27. és április 20. között alkalmazták.²²

A gumiból készült pecsétek gyorsan elhasználódtak, ezért azokat koronás, vonalkázás nélküli fém, ügynevezett pót-keletbélyegzők váltották fel „M. KIR. POSTA” felirattal és az adott település postai számával. A hivatalok alkalmazottainak ezek mellett is fel kellett tüntetniük kézírással vagy kézi bélyegzővel a helységnevet. Beregkövesd 326. számú pót-keletbélyegzője 1939. április 21. és július 25. között volt érvényben. E pecsételők mindössze négy-öt hónapig maradtak használatban Kárpátalja ruszinlakta területén, mert a kétnyelvű magyar–rutén postabélyegzők bevezetése után azokat kivonták a forgalomból. Ez utóbbira július utolsó hete és augusztus

vége között, fokozatosan került sor. Beregkövesd új, kétnyelvű hely-keletbélyegzőjének ekkori felirata: „BEREGKÖVESD – КИВЯЖДЪ”. Ezek a fémből készült magyar–rutén helységneves, koronás, vonalkázás nélküli körbélyegzők – miként a szintén kétnyelvű ajánlási ragjegyek, ajánlási feladóvevények, postautalványok, levelezőlapok, postaügynökségi hely-keletbélyegzők és a kárpátaljai vasútvonalakon használt mozgóposta-, illetve jegyzékelőmenet körbélyegzők, valamint a pályaudvari „PU. LEVÉLSZEK-RÉNYBŐL” hely-keletbélyegzők – Kárpátalja szovjet katonai megszállásáig, 1944. október végéig voltak forgalomban.²³

Közben a Magyar Kir. Posta, 1939. szeptember 7-én pályázatot hirdetett a Debreceni Postaigazgatósági kerülethez tartozó beregkövesdi III. osztályú posta- és távbeszélő hivatal postamesteri állásának a betöltésére, amelyben – természetesen – a község cirill betűs rutén nevét is feltüntette. A fenntartásra – csökkentés nélkül – 1440 Pengő költséget iránzott elő, és külön jelezte, hogy a „szállítási és egyéb átalányok később állapíttatnak meg”. A pályázat feladatként határozta meg azt is, hogy Beregkövesd 1,5 km-re lévő vasúti pályaudvaráról – mely a Beregszász–Kovácsrét között közlekedő Borszavölgyi Gazdasági Vasút egyik megállója volt –, a vonattal érkező-távozó küldeményeket naponta háromszor, gyalog kellett hozni-vinni.²⁴

A postamesteri állások betöltésére kiadott pályázati hirdetmény – mely összesen 68 kárpátaljai / ruténföldi hivatalra vonatkozott – még valamennyi pályázóra vonatkozó feltételeket is közölte. „Minthogy a Kárpátalján működő postahivatalok alkalmazottainak a felekkel való szóbeli érintkezésnél a magyar-orsz (tudni illik rutén, azaz ruszin – B. J.) nyelvet kell használniok, ha a fél ezen a nyelven fordul hozzájuk, a kinevezendő s a magyar-orsz nyelvet nem beszélő postamester köteles a nyelvet egy év alatt elsajátítani és abból vizsgát tenni. Kinevezése tehát a nyelvvizsga letételéig csak ideiglenes jellegű lesz, és addig az I. és II. osztályú postahivataloknál olyan postakiadót, III. és IV. osztályú hivataloknál pedig olyan postahivatali kiségitőt kell alkalmaznia, aki a magyar-orsz nyelvet jól bírja”.²⁵

Közben, az 1939. július 7-én, a 6200/1939. M. E. számú kormányrendelettel²⁶ felállított magyar–rutén / ruszin kétnyelvű Kárpátaljai Kormányzói Biztosság területén egy hét múlva, július 15-én a Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal nép-, mezőgazdasági és állatösszeírást hajtott végre. Az előzetes eredmények szerint a biztosság Beregi Közigazgatási Kirendeltsége Ilosvai járásához tartozó Beregkövesd község közigazgatási területe ekkor 1317 katasztrális hold (758 hektár), a lakóházak száma 278, polgári népesség-

ge 1451 fő (ebből 721 férfi, 730 nő), a népsűrűség 1 km²-re 191,4 fő volt.²⁷ Más adat szerint Beregkövesd lakóinak száma ekkor 1474 fő, a település felekezeti megoszlása ekkor így alakult: a többségük, 920 lélek (62,4%) görögkatolikus, 539 izraelita (36,6%), rajtuk kívül 7 személy a római katolikus, 3 a református, 2 a görögkeleti (pravoszláv) vallást követte, 3 helyi lakos egyéb vagy ismeretlen hitű volt.²⁸ Beregkövesd ekkor már körjegyzőségi központ, amelyhez öt környező település tartozott. Ezek: Beregpálfalva 333, Falucska 687, Kissarkad 915, Komlós 807 és Medence 906 lakossal.²⁹ A székhely Beregkövesd népességével (1451 fő) együtt, összesen 5099 fő.

A visszacsatolt Felvidék és Ruténföld 1939. évi címtára a következőket közli Bródy András szülőfalujáról: a „Beregkövesd – Kivjászsd” után megemlíti a falu korábbi, cseh nyelvű hatósági elnevezését – Kivjažd’ – is. A település jogállása kisközség, körjegyzőség helyben. Telefon hívószáma: 1. Közigazgatási hovatartozása, területének nagysága, lakóházainak itt említett száma azonos az előbb közöltekkel, de a címtár – tévesen – jóval több beregkövesdi lakost (1972 fő) említ. A község felsőbb hivatali, hatósági szempontból a Beregszászi Magyar Kir. Pénzügyigazgatóságához, a Huszti Királyi Törvényszékhez, valamint az Ilosva járási székhelyen működő Magyar Kir. Adóhivatalhoz, a Királyi Járásbírósághoz, a Királyi Közjegyzőséghez és a Magyar Kir. Csendőrség ottani szervezetéhez tartozott. Beregkövesd vasútállomása, postája és távírdája helyben.

A címtár a további részletes adatokat közölte a településről. A főjegyzői tisztséget ekkor Tatinecz J. Dezső töltötte be. Községi bíró: Orosz László, orvos: dr. Mogilniczky Vladimir, görögkatolikus lelkész: Legeza István esperes, rabbi: Spira Lázár. Állami elemi iskolai igazgató Totin Viktor, tanítók: Fenyvesi Margit, Küzma János, Lintur Anna, Paulik Anna, Totin Viktorné. Óvónő: Biczkó Adél. Postamester: Prosek Olga. A falu iparosai: Csehily László kosárfonó, Feldman Lázár molnár, Weinstein Márton szabó, Farkas Áron szikvíz-készítő, Weinstein Rubin fakereskedő. Holländerné Herskovics Róza, Nyuhomovics Jakab és Ovszák András vegyeskereskedők. Vendégforgalom: dombos terület, a tengerszint feletti magassága 142 méter. Orvos: helyben, gyógyszertár: Ilosva. Fürdőhely: Ilosva, sporthorgászat: Borzsava folyó. Vadászati lehetőség: 1300 katasztrális holdon, bérlő Legeza István esperes. Benzinkút, gépjármű-javító: Ilosva. Vasúti közlekedés: Beregszász–Kovácsrét vonal. Autóbusz-járat: Munkács–Nagyszőlős–Huszt, megállóhely Ilosva.³⁰

Az 1939. évi címtár szerint Beregkövesden körorvos működött, amely azt jelzi, hogy a követelményeknek megfelelt a község lakosságának akkori

egészségügyi ellátása. A település abban a tekintetben is kedvező helyzetben volt, hogy három kórház működött a környéken, Beregkövesdtől mindössze 23–27 km távolságra. Így Munkácson 430, Beregszászon 458, Nagyszőlősen 228 ágyas állami kórház fogadta a betegeket különböző osztályokkal, a belgyógyászatitól a szülészetiig.³¹

A Teleki Pál miniszterelnök vezette magyar kormányzat, már Kárpátalja Magyarországgal való újraegyesülésének idején, 1939 márciusában megkezdte a terület autonómiája tervezetének a kidolgozását. Több mint egy évig tartó munka után Teleki Pál 1940. július 23-án terjesztette a Képviselőház elé „A Kárpátaljai Vajdaságról és annak önkormányzatáról”, valamint az „Indoklás”-ról szóló törvényjavaslatot.³² A jogszabály-tervezet 3. §-a többek között a rutének telepedési arányszámára, Kárpátaljának az Alföldtől eltérő gazdasági jellegére tekintettel jelölte ki a Kárpátaljai Vajdaság területét, illetve a magyar-rutén nyelvhatárt. Ez utóbbi egy szakaszon községünket is érintette, méghozzá az Ilonokújfalu-Onok, Magyarkomjátí-Veliki Komjátí, Alsókaraszlő-Záricsá, Beregkövesd-Kivjázsd, Komlós-Komlus, Felsőremete, Alsóremete, Makarja-Mákárjovo vonalon. A legfelsőbb katonai vezetők a feszült magyar-román viszonyra hivatkozva elérték, hogy Teleki Pál augusztus 5-én a Képviselőházban visszavonja törvényjavaslatát a Kárpátalja önkormányzatáról. Az imént említett 6200/1939. M. E. számú, kormányrendelettel felállított Kárpátaljai Kormányzói Biztosság területén 1939. július 7-én bevezetett magyar-rutén / ruszin kétnyelvű közigazgatás azonban Kárpátalja szovjet katonai megszállásáig, 1944. október végéig zavartalanul működött.

Közben, az 1940. augusztus 30-án hozott második bécsi döntőbírósi határozattal Észak-Erdély és a Székelyföld is újraegyesült Magyarországgal. Az ekkor összesen visszatért terület 43 104 km² (a határkiigazítások után 43 591 km²), kerekén 2,46 millió lakossal, ebből 1,34 millió magyar (54,5%), 1,07 millió román (43,5%), kb. 50 ezer német nemzetiségű volt.³³ A második bécsi döntés után a magyar kormányzat újjáalakította, illetve rendezte Bereg, Ugocsa és Máramaros vármegyék területét, amely a Kárpátaljai Kormányzói Biztosság Ungi, Beregi és Máramarosi Közigazgatási Kirendeltségére is kihatott, ezek ekkori kiterjedése 12 171 km² volt.³⁴ A kormányzói biztosság közigazgatási beosztását a 23.301/1940. B. M. számú, ugyancsak a visszatért a kelet-magyarországi és erdélyi területek polgári közigazgatásának a bevezetése napján, 1940. november 26-án hatályba lépett rendelet is módosította.³⁵ A jogszabály Bródy András szülőfaluját is érintette, mert Bereg vármegye Beregszászi járásából a kárpátaljai területhez csatolta Alsóremete

– Нижни (sic!) Ремега és Felsőremeга – Вышни Ремега ruszinlakta községeket. Ekkor e két települést a belügyminiszter a Beregi Közigazgatási Kirendeltség Ilosvai járásába, azon belül a beregkövesdi körjegyzőségbe sorolta.

A következő évtől, 1941 elejétől a szomszédos Alsóremeга és Felsőremeга községek utolsó postája, illetve távírdája feladatait Beregkövesd postahivatala látta el.³⁶ Ez év nyarán, a július 3-án keltezett 237 576/8. számú postai rendelettel az ország északkeleti határszélén, nem csak a Kárpátaljai Kormányzói Biztosság három, az Ungi, Beregi és Máramarosi Közigazgatási Kirendeltségén, hanem Ung, Bereg, Ugocsa és Máramaros vármegye területének keleti szélén működő, összesen 115 postahivatalban – köztük Beregkövesden – „további intézkedésig” felfüggesztették a távolsági távbeszélő magánforgalmat.³⁷ Ennek oka Magyarország katonai belépése volt a Szovjetunió elleni háborúba, amikor a Magyar Kir. Honvédség alakulatai egy héttel korábban, június 27-én, Kárpátalján lépték át az akkori magyar–szovjet államhatárt. A rendeletben felsorolt 115 távbeszélő központtal, valamint ezek egymás közötti viszonylataiban szüneteltették a magánforgalmat, miközben ezen állomásokkal, illetve azok közt „állami és postaszolgálati távbeszélgetések válthatók” voltak. A központok helyi távbeszélő- és távíró forgalmában nem vezettek be korlátozást.

A korszakra jellemző a következő közlemény. Egy év múlva, 1942. nyarán a Magyar Kir. Posta pályázatot hirdetett: „Beregkövesd gyenge II. osztályú postahivatala keres a postamester helyettesítésére komoly, szakképzett kiadót. 240 Pengő fix és lakás. Jó étkezés minimális áron”.³⁸ A hivatali kiadó, tulajdonképpen a postamesteri feladatokat látta el. A pályázat eredményéről nincsen tudomásunk. 1943 nyarán azonban újabb hirdetményre bukkantunk, amely meglepő módon jelezte a korszak egyre nehezedő viszonyait. „Beregkövesd II. osztályú postahivatala kiadónót keres: 200 Pengő + éjjeli pénz + *háborús pótlék* (kiem. tőlem – B. J.), üzemi- és útiköltség. Olcsó, jó ellátás”.³⁹ Ismerve a korabeli körülményeket, a fenti kárpátaljai / ruténföldi postai illetmény a többféle pótlékkal, az akkori átlagos magyarországi jövedelemnél jelentősen magasabb volt.

Közben a kárpátaljai ruszin nép gazdasági-szociális felemelésére a magyar kormányzat már 1939 második felében számos olyan intézkedést hozott, amelyek felelevenítették az Egan Ede (1851–1901) földművelésügyi miniszteri megbízott által vezetett négy évtizeddel korábbi, a 19–20. század fordulóján irányított úgynevezett hegyvidéki gazdasági akció számos elemét. Mindezek természetesen községünket is érintették, az itt élők gyarapodását is szorgálták. Például 1940 őszén Kozma Miklós (1884–1941) kárpát-

aljai kormányzói biztos a költségvetési keretéből 55 ezer pengőt fordítottak öt község – Árdánháza, Beregkisfalud, Beregkövesd, Felsőveresmart és Gánya – háziipari szövő-, illetve szőnyegkészítő szövetkezete épületeinek a létesítésére, illetve felszerelésére. Termékeiket a budapesti központi Hangya Termelő, Értékesítő és Fogyasztási Szövetkezet kárpátaljai kirendeltsége vette át. A beregkövesdi kosárfonó szövetkezet 40, a máramarosi Iza községben működő legnagyobb hasonló társulás, 400 (!) kosárfonónak adott munkát.⁴⁰

Tomcsányi Vilmos Pál (1880–1959) Kárpátalja harmadik kormányzói biztosa, 1942. évi nép- és családvédelmi munkatervében, illetve költségvetésében összesen 1 148 614 pengőt irányzott elő,⁴¹ amelyet a belügyminiszter is jóváhagyott. A célkitűzés jelentős összeget fordított a ruszin háziipar fejlesztésére, illetve az önállósodni akaró kisiparosoknak műhelyük berendezésére. Az előző két évben létesültek az ekkor már jól működő, és több ezer ember megélhetését biztosító háziipari – így például Árdánházán vászonszövő, Beregkövesden kosárfonó, Ilosván lenkikészítő, Hátmegezen fafaragó, Kökényesen kefekötő – szövetkezetek, illetve üzemeik.

Közben 1941. január 31-én, Magyarországon és ennek keretében természetesen Kárpátaljai Kormányzó Biztosság területén is népszámlálást tartottak. Bródy András szülőfalujában, Beregkövesden ekkor 1487 lakost írtak össze. E népesség anyanyelvi megoszlása: a többség, 906 rutén (60,9%); 44 magyar (2,9%), 537 egyéb (36,1%).⁴² A vallási hovatartozás szerint: 924 lélek görög katolikus (62,1%), 525 izraelita (35,3%), 26 római katolikus (1,7%), 11 református (0,7%), akik minden bizonnyal magyar ajkúak voltak, valamint egy görögkeleti, azaz pravoszláv.⁴³ Feltűnő, hogy a népszámláláskor az izraeliták az anyanyelv feljegyzésekor az „egyéb” csoportot jelölték meg. A rutének és a görög katolikusok száma és aránya viszont lényegében megegyezett.

A visszacsatolt Felvidék és Ruténföld Címtárának 1942. év pótfüzete szerint Beregkövesd lakossága 1487 fő volt. A település ekkor a Kárpátaljai Kormányzói Biztosság Beregi Közigazgatási Kirendeltségéhez tartozott, és körjegyzőség székhelye. A község járásbíróháza a közeli Ilosva helységben működött.⁴⁴

Ugyancsak az előbbi évben, 1942-ben kiadott Magyarország Közhivatalainak Cím- és Adattára – többek között – a következőket közölte Beregkövesdről: kisközség Kárpátalja Beregi Közigazgatási Kirendeltségének Ilosvai járásban, a községháza telefonszáma: 1. A település körjegyzője Komlóssy Bertalan, akinek működése a következő hét környező falura is kiterjedt: Alsóremete, Beregpálfalva, Falucska, Felsőremete, Kissarkad, Komlós és Medence. A köz-

ségi bíró és a körorvos nevét a cím- és adattár nem közölte, Beregkövesd jegyzője ekkor dr. Fonyó Lajos. A helyi Görögkatolikus Lelkeszi Hivatal működési területe csak a településre terjedt ki, a falu parókusa ekkor Legeza István esperes, és egyházközsége anyakönyvét 1819-től vezették. A helyi Izraelita Rabbisági Hivatalhoz, illetve a hitközséghez tartoztak még Alsóremete, Árdánháza, Falucska, Felsőremete, Komlós, Medence, Nyíresújfalú zsidó lakosai, lelki gondozásukat Eichenstein Ignác rabbi látta el.⁴⁵

Az 1944. évi Helységnévtár szerint Bródy András szülőfalujában, Beregkövesden 1488 lakos élt. A település továbbra is körjegyzőségi központ volt, amelyhez Alsóremete (739 fő), Beregpálfalva (330 fő), Falucska (676 fő), Felsőremete (517 fő), Kissarkad (904 fő), Komlós (787 fő) és Medence (920 fő) helységek tartoztak, összesen 6361 lakossal.⁴⁶

Magyarország 1944. március 19-i német katonai megszállása után Ung, Bereg, Ugocsa és Máramaros vármegyékben, valamint a Kárpátaljai Kormányzói Biztosság Ungi, Beregi és Máramarosi Közigazgatási Kirendeltségének a területén jelentősen megváltoztak a körülmények. A német hadsereg alakulatai március 22-én délután vonultak a vidék legfontosabb központjába, Ungvárra. Kárpátalja magyar igazgatásának utolsó, ötödik szakasza 1944. április 1-jén kezdődött, amikor az 1440/1944. M. E. számú rendeletével⁴⁷ a magyar kormány Ungvár törvényhatósági jogú várost, Ung, Bereg, Ugocsa és a Máramaros vármegyéket, valamint a Kárpátaljai Kormányzói Biztosság Ungi, Beregi és Máramarosi Közigazgatási Kirendeltségeinek területét hadművelleti területté nyilvánította. Négy nap múlva, április 5-én, Ungváron átvette hivatalát Kárpátalja negyedik s egyben utolsó magyar kormányzói biztosa, Vincze András (1883–1944 után) nyugállományú vezérőrnagy, címzetes altábornagy, aki 1944. október 23-ig töltötte be ténylegesen tisztségét a joghatósága alá tartozó területen.

Közben, még április 26-án, a magyar kormány Tomcsányi Vilmos Pált „a hadművelleti terület kormánybiztosi tennivalóinak ellátásával történt megbízatása alól saját kérelmére felmentette és a fent megjelölt hadművelleti terület kormánybiztosává Vincze András nyugállományú altábornagyot kinevezte”.⁴⁸ Az „Északkeleti” vagy „Kárpáti hadművelleti terület”-en április elején kezdtek meg a zsidó lakosságra vonatkozó kormányrendeletek végrehajtását. Előjáróban fontos megjegyezni, hogy a korlátozások ellenére, Magyarország német katonai megszállása előtt a Kárpátaljai Kormányzói Biztosság három közigazgatási kirendeltségének, valamint Ung, Bereg, Ugocsa és Máramaros vármegyék területén gyakorlatilag zavartalanul, és lényegében biztonságban

élhetett az 1941. évi népszámlálás szerint kb. 145 ezer fős (az összlakosság 12,8%-a) izraelita lakosság. A Beregi Közigazgatási Kirendeltség területén közülük ekkor 20 768 fő zsidó lakost írtak össze.⁴⁹

Az északkeleti hadműveleti területen április 25-én körutat tett vitéz Endre László (1895–1946) belügyi államtitkár, aki Ungváron, majd még aznap Munkácson ellenőrizte a zsidók április második hetében megkezdett kitelepítésére tett intézkedéseket. Az utóbbi városban, ahol „a két téglagyári gettóban (...) ahová a környékbeli zsidókat irányították, összesen 18.000 fő van”.⁵⁰ Április végén már azt közölték a lapok, hogy az illetékes hatóságok először a kárpáti hadműveleti területhez közel eső országgrészen hajtották végre a városok és falvak zsidótlanítását. A kárpátaljai izraeliták elszállítását a német koncentrációs táborokba, május folyamán különböző időpontokban kezdték meg a területen.

A Beregkövesden élő zsidó lakosságot Beregszászra gyűjtötték össze, ahol az ún. Vári-féle téglagyárban és a Weisz-tanyán kialakított gettóban helyezték el a város, valamint több környékbeli település – Beregsurány, Beregszászvérgárdó, Bilke, Dolha, Harangláb, Makkosjánosi, Tarpa, Vásárosnamény – összesen kb. 10 ezer izraelita lakosával együtt. A két beregszászi gettóból 1944. május 16. és 29. között négy szállítmányban, vonatszerelvényekben deportálták a zsidókat, amelyek Kassa főpályaudvarán haladtak át németországi célállomásuk, Auschwitz felé. Az elsőt 3818 emberrel indították útnak. Beregszászról és környékéről összesen 10 849 zsidót hurcoltak el, akiknek a többsége elpusztult.⁵¹

Vincze András altábornagy, kormányzói biztos vezetésével 1944. október 19-én tartották Ungváron az utolsó kormányzói biztosi értekezletet. Öt nap múlva, október 23-án Ózdra költöztette közigazgatási hivatalát. Ezzel az intézkedéssel megszűnt a Kárpátaljai Kormányzói Biztosság működése.⁵² Két nap múlva, október 25-én, a szovjet hadsereg bevonult Nagyszőlősrre, majd 28-án Beregszászba. A magyar 16. gyaloghadosztály Bilke térségéből Ilosván és Beregkövesden át nyugat felé hátrált. Október 23. és 26. között a magyar 1. hegyidandár és a magyar 13. gyaloghadosztály Szolyva és Munkács körzetében csaknem teljes bekerítésben harcolt, de egy kemény ellenlökéssel sikerült kitörnie és visszavonulnia a Munkáctól keleti irányba húzódó magaslatokra, illetve a Szolyva–Polena helységek térségébe. Az Árpád-vonalból a magyar 6. gyaloghadosztály Nagybereznára, a magyar 2. hegyidandár pedig Mezőlabor–Zemplénoroszi térségébe hátrált. A magyar 72. határva-dász csoport az Ung folyó völgyét igyekezett lezárni a szovjet csapatok előtt.⁵³

Közben, október 24-én Beregkövesdet is elfoglalta – az ukrán történetírás szerint „felszabadította a fasiszta megszállás alól” – a szovjet hadsereg 17., „kárpáti” előnevet kapott gárda-lövészhadteste.⁵⁴ Más adat, a már idézett orosz nyelvű enciklopédia szerint ez az esemény másnap, október 25-én történt. Beregkövesdről 26 lakos állt be önként a Vörös Hadseregbe, akik közül heten vesztették életüket, öten hősiek harcukért magas kitüntetésben részesültek.⁵⁵

A másfél évtized múlva, az 1996-ban kiadott orosz nyelvű Ukrajna emlékkönyve más adatot közölt: négy beregkövesdi lakos esett el a Vörös Hadsereg harcosaként. Mindannyian ukrán nemzetiségűek voltak, és 1944. október-novemberben önként álltak szovjet közkatonának. Lakatos Nikolaj Juljevics (1923–1945) földműves Csehország, hárman: Lakatos Jurij Jurjevics (1927–1945. április), Oniszko Ilja Jurjevics (1923–1945. május), Jáckanics [Jaczkánics] Ivan Jurjevics (1925–1945. március) földműves, Lengyelország területén harc közben haltak meg.⁵⁶

A négy elesett beregkövesdi lakos közül az első kettő Lakatos Nikolaj Juljevics, azaz Miklós (apja neve Gyula) és Lakatos Jurij, vagyis György (apja neve szintén György) az előbbi közlés ellenére feltehetően magyar, a másik két helybéli viszont ruszin nemzetiségű lehetett. A kárpátaljai kommunista vezetés által 1944. őszén gyártott „Kárpátalja újraegyesülése Ukrajnával” hamis ideológia szellemében a kárpátaljai ruszin nemzetiséget a kijevi Legfelsőbb Tanács 1946. november 7-én kiadott rendelete hivatalosan ukránnak minősítette, amellyel lényegében betiltotta a ruszin népcsoportot.⁵⁷ Ettől kezdve a volt szovjet és az ukrán politika, a köz- és történetírás, s a közvélemény tudománytalanul, évszázadokra visszamenően, és napjainkban is ukránoknak tekinti a kárpátaljai ruszinokat.

Közben, már 1944. november elején – mint Kárpátalja-szerte – Beregkövesden is megkezdtek a szovjet kommunista diktatúra helyi hatalmi intézményének a kiépítését. A település irányítására községünkben is sebtében alakították meg a teljhatalmú népi bizottságot. Az 1944. november 19-én, Munkácson rendezett tanácskozáson 294 küldött megalakította a Zakarpatszka-Ukrajnai Kommunista Pártot (ZUKP), amely határozatot fogadott el „Zakarpatszka-Ukrajna újraegyesítéséről Szovjet-Ukrajnával”. Egy hét múlva, november 26-án ugyancsak Munkácson, a városi moziban összeült az előző napokban gyorsan megszervezett kárpátaljai népi bizottságok 663 városi és falusi küldötte.⁵⁸ A delegátusok közül három személy – Varga Pavlo (Pál), Popovics Iván és Kobály Sztepan – érkezett Beregkövesdről.⁵⁹

A népbizottságok első kongresszusa egyhangúan fogadta el azt a Manifesztumot amely kimondta a „kárpatukránok ősi óhaját”-t, a terület, „Kárpátontúli Ukrajna újraegyesülését” Szovjet-Ukrajnával.⁶⁰ A dokumentum eredeti címe: МАНІФЕСТ. Першого З'їзду Народних Комітетів Закарпатської України про возз'єднання Закарпатської України з Радянською Україною. (Magyarul: Kiáltvány. Kárpátontúli Ukrajna Népbizottságainak első kongresszusa Kárpátontúli Ukrajna Szovjet-Ukrajnával való újraegyesüléséről.) A népbizottságok kongresszusán megválasztott 17 tagú legfelső államhatalmi szerv, a Народна Рада (Népi Tanács, a korabeli kárpátaljai magyar sajtóban Néptanács) már másnap, 1944. november 27-én megalakította „Zakarpatszka-Ukrajna” kormányát, amely elnökségből és tizenegy meghatalmazottból (miniszterből) állt. Az akkori szovjet gyakorlatnak megfelelően Kárpátalja (ukránul: Закарпатська Україна, azaz Kárpátontúli Ukrajna), illetve a Néptanács, azaz a kormány elnöki és a ZUKP első titkári tisztségét egy személy töltötte be, Ivan Turjanica.⁶¹ A Manifesztum Szovjet-Ukrajnához való csatlakozási óhaja ellenére Kárpátalja tizennégy hónapon keresztül, 1946. január 24-ig jogilag a Szovjetunió egyik szövetséges tanács-, azaz szovjetköztársaságaként működött, önálló minisztériumokkal és különféle fő-, illetve szakhatóságokkal, ahol a Szovjetunió törvényei voltak hatályosak.

Közben az ungvári Néptanács, azaz a kárpátaljai kormány rendeletére 1945. február első napján újra megnyíltak a postahivatalok, amelyek egy korábbi, január 3-i utasítás szerint gumiból készült helybélyegzőket használtak. Ezek felső félkörében a „ЗАКАРПАТСЬКА УКРАЇНА”, az alsóban a „ПОШТА” ('Posta') felirat, a bélyegzők közepén egy vagy két sorban a településnév – esetünkben: „КИВЯЖДЬ” ('Kivjazsd, azaz Beregkövesd) volt olvasható. A bélyegzéseket általában fekete vagy ibolyaszínnel végezték.⁶²

Később, az 1945. november 15-i hatállyal elrendelt pénzbevéltással, illetve a rubel bevezetésével – Kárpátalja szovjet katonai megszállása után ugyanis egy évig a magyar Pengő-fillér fizetőeszköz maradt érvényben! – a postai forgalomban is a szovjet díjszabás és a szovjet bélyegek használata lépett érvénybe. A Zakarpatszka Ukrajina kormányzata által önállóan kiadott bélyegeket 1945. december 31-ig lehetett felhasználni a hivatalosan meghatározott átszámítási kulcs, vagyis két pengő egyenlő volt egy rubellel alapon. A postahivatalok zakarpatszka ukrainai gumi helybélyegzőit – kézírásos dátumjelzéssel – 1946 februárjáig alkalmazták. Röviddel előbb – miután Kárpátalját 1946. január 25-i hatállyal Ukrajna egyik megyéjévé alakították át⁶³ – vezették be fokozatosan az új, immár fémből készült hely-keletbélyegzőket. Felső részü-

kön helyezték el a szovjet „СССР” (SZSZSZR) és nem ukrán (!) felségjelet, alatta egy sarló-kalapácsos ötágú csillagot, alsó részén pedig az orosz (nem ukrán!), nyelvű cirill betűs településnevet – esetünkben: „КИВЯЖДЪ” (’Kivjazsd’, azaz Beregkövesd), mellette a „ЗАКАРПАТ. ОБЛ.”, azaz a ’Zakarpatszkaja oblaszty’, vagyis ’Kárpátontúli terület’ rövidített felirattal.⁶⁴ Kárpátaljára természetesen Moszkva és Kijev felől tekintve.

Községünk a „csehek alatt”, majd az újbóli magyar korszakban használt – eddig többször említett – ruszin elnevezését a szovjet hatóságok megváltoztatták. Községünk azt 1948-ig viselhette, az új neve ezt követően Каменское (Kamenzskoje) lett.⁶⁵

Beregkövesd, Bródy András 1946. december 7-i vértanúhalála utáni négy évtizedes története a Szovjetunió 1991. december 25-i felbomlásáig – mikor Mihail Sz. Gorbacsov lemondott szövetségi államelnöki tisztségéről – már egy más történet.

JEGYZETEK

¹ Magyar Országos Levéltár (a továbbiakban MOL).

Mikrofilm. 7052. számú doboz. 8. cím. X. tétel. 6750/M. E. I. számú irat, 1918. december 24.

² Kárpátaljai Területi Állami Levéltár / Державний Архів Закарпатської Облaсті (ДАЗО), Ungvár / Ужгород. (A továbbiakban: KTÁL.) Фонд / Fond 59., опис / tétel 1., одиниця зберігання номер / ügyiratszám 1.

³ KTÁL. Fond 59., опис 1., од. зб. no. 4.

⁴ BOTLIK József: Közigazgatás és nemzetiségi politika Kárpátalján. I. [köt.] Magyarok, ruszinok, csehek és ukránok. 1918–1945. Szerk. és előszó: Udvari István. Nyíregyháza, 2005. 136. old.

⁵ SIMÁDY Béla: Kárpátalja postatörténete. Bp., 1991. 59., 62. old.

⁶ Statistický lexikon obcí v Podkarpatské Rusi. V Praze, 1928. Nákladem Státního Úřadu Statistického, 9–10. old.

⁷ Історія міст і сіл Української РСР. Закарпатська область. Головна редакція колегія. Київ, 1969. Української Радянської Енциклопедії. стр. 337. (old.)

⁸ Volby do národního shromáždění na Podkarpatské Rusi v roce 1925. [Užhorod], 1925. Vydala Civilní správa Podkarpatské Rusi nákladem vlastním, 6. old.

⁹ Magyar nyelven: Rubicon, 1997. 1. szám, 35–37. old.

¹⁰ Újraközli: ROMSICS Ignác: Magyarország története a XX. században. Bp., 1999. 236. old.

¹¹ OLÁH György: Jajkiáltás a Ruténföldről. Bp., 1928. 50. old.

¹² KEMÉNY Gábor: Verhovina feltámad. (A ruszin sors könyve). Bp., 1939. 171. old.

¹³ Statistický lexikon obcí v zemi Podkarpatoruské. V Praze, 1937. Nakladem „Orbis”. 6., 26. old.

¹⁴ Révai Új Lexikona. II. köt. Főszerk. Kollega Tarsoly István. Szekszárd, 1998. 841. old.

¹⁵ Országos Törvénytár, 1938. november 13. (18. szám.) 532. old.

¹⁶ THIRRING Lajos: A népesség a Felvidék visszacsatolt részén. In. Magyar Statisztikai Szemle, 1939. 5. szám. 456., 478. old.

¹⁷ Нариси історії Закарпаття, Том II. (1918-1945) Редакційна колегія: І. Гранчак відповідальний редактор. Ужгородський Державний Університет Інститут Карпатознавства,

Закарпатська Обласна Організація Товариства Охорони Пам'яток Історії та Культури. Ужгород, 1995. Видавництво „Закарпаття”. Стр. 294. (old.)

¹⁸ MOL. K 28. 267. tétel. 1939–T–16 092. szám.

¹⁹ NYÁRY Iván: Kárpátalja felszabadítása. In. A magyar katona. Századunk legszebb magyar csatái. Szerk. Ajtay Endre. Bp. 1944. 431. old.

²⁰ THIRRING Lajos: Az 1939. március közepén birtokba vett kárpátaljai terület. Az 1939. április eleji területgyarapodás. In. Magyar Statisztikai Szemle, 1939. 3. szám. 199–200. old.

²¹ Rendeleték Tára a Magyar Kir. Posta részére (a továbbiakban: Postai Rendeleték Tára), 1939. (április), 15. szám. 102. old.

²² SIMÁDY Béla, i. m. 93–94. old.

²³ Lásd bővebben, uo. 97–110. old.

²⁴ Postai Rendeleték Tára, 1939. szeptember 15. (42. szám.) 340. old.

²⁵ Postai Rendeleték Tára, 1939. szeptember 15. (42. szám., 345–346. old.

²⁶ Belügyi Közlöny, 1939. július 6. (30. szám.) 769–773. old.

²⁷ THIRRING Lajos: A visszatért kárpátaljai területen végrehajtott néppöszseírás előzetes eredményei. In. Magyar Statisztikai Szemle, 1939. 8. szám. 951. old.

²⁸ MOL. K 28. 460. tétel. 1940–P–18 464. szám. 7. old.

²⁹ MOL. K–744–1939. 11. old.

³⁰ A visszacsatolt Felvidék és Ruténföld címtára. Szerk. Magyar kir. Központi Statisztikai Hivatal. Bp. 1939. 390. old.

³¹ SCHOLTZ Kornél: Magyarország kórházai és más gyógyintézetei az 1940. évben. Bp. 1942. Kiad. Magyarország Klinikáinak és Kórházainak Szövetsége. 50–51. old.

³² KTÁL. Fond 53., opisz 3., nr. 6., sztr. 2–16. (old.)

³³ Hetven év. A romániai magyarság története 1919–1989. Szerk. Diószegi László, R. Süle Andrea. Bp., 1990. Magyarságtudományi Intézet 45. old.

³⁴ Magyar Statisztikai Zsebkönyv 1940. Szerk. Mike Gyula. Bp. 1940. 281. old.

³⁵ Budapesti Közlöny, 1940. november 20. (264. szám.) 16. old.

³⁶ Postai Rendeleték Tára, 1941. február 7. (7. szám.)

³⁷ Postai Rendeleték Tára, 1941. július 11. (34. szám.) 345–346. old.

³⁸ Postai Rendeleték Tára, 1942. július 31. (36. szám.)

³⁹ Postai Rendeleték Tára, 1943. július 30. (39. szám.)

⁴⁰ KTÁL. Fond 53., opisz 1., nr. 18., sztr. 25.

⁴¹ Lásd bővebben: MOL. K 28. 104. tétel. 1942–P–27 732. szám. 1–21. old.

⁴² Kárpátalja településeinek nemzetiségi (anyanyelvi) adatai (1880–1941). Szerk. Kepecs József. Kiad. Központi Statisztikai Hivatal. Bp., 1996, 74., 148. old.

⁴³ Kárpátalja településeinek vallási adatai (1880–1941). Szerk. Kepecs József. Kiad. Központi Statisztikai Hivatal. Bp., 2000. 67., 130. old.

⁴⁴ A Visszacsatolt Felvidék és Ruténföld címtára Pótfüzete. Szerk. A M.[agyar] Kir. Központi Statisztikai Hivatal. I. Pótfüzet. 1942. [Bp., 1942.] 9. old.

⁴⁵ Magyarország Közhivatalainak Cím- és Adattára. Állami, vármegyei, városi, községi és egyházi hivatalok évkönyve 1942. IV. évf. Főszerk. Baross Endre, dr. bellusi. Bp., [1942.] Magyarország Közhivatalainak Cím- és Adattára Kiadóhivatala, 375. old.

⁴⁶ Magyarország Helységnévtára 1944. Szerkeszti és kiadja a Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal. Bp., [1944.] 61. old.

⁴⁷ Budapesti Közlöny, 1944. április 14. (83. szám.)

⁴⁸ Kárpáti Híradó, 1944. április 29., 3. old.

⁴⁹ Kárpáti Híradó, 1944. április 20., 3. old.

⁵⁰ Kárpáti Híradó, 1944. április 27., 3. old.

⁵¹ CSANÁDI György: Sorsfordító évek sodrásában. Fejezetek Beregvidék történelmi múltjából. Ungvár, 2004. 153–155. old.

⁵² BOTLIK József: Közigazgatás és nemzetiségi politika Kárpátalján. II. [köt.] A Magyarországhoz történt visszatérés után. 1939–1945. Szerk. és előszó: Udvari István. Nyíregyháza, 2005. 245. old.

⁵³ SZABÓ József János: Az Árpád-vonal. A Magyar Királyi Honvédség védelmi rendszere a Keleti-Kárpátokban 1940–1944. Bp. 2002. 266–268. old.

⁵⁴ Історія міст і сіл Української РСР. Закарпатська область. 1969. i. m. стр. 337. (old.)

⁵⁵ История городов и сел Украинской ССР. Закарпатская область. Редакционная коллегия тома. Киев, 1982. Главная редакция Украинской Советской Энциклопедии. стр. 279. (old.)

⁵⁶ Книга Памяти Украины. Закарпатская область. 1. Редакционная Коллегия Областной Книги Памяти Украины. Ужгород, 1996. Издательство „Карпаты”. стр. 229–230. (old.)

⁵⁷ Lásd bővebben, BOTLIK József: Közigazgatás és nemzetiségi politika Kárpátalján. II. [köt.] i. m. 255–263. old.; Uő.: Egestas Subcarpathica. Adalékok az Északkeleti-Felvidék és Kárpátalja XIX–XX. századi történetéhez. Bp., 2000. 286. old.

⁵⁸ Lásd bővebben, Нариси історії Закарпаття. Том. II. i. m. стр. 583–599. (old.); A boldogság felé. Kárpáton túl vázlatos története. Uzshorod, 1975. 171–174. old.

⁵⁹ ПАГИРЯ, Василь: Разом з Україною. До 55-річчя Першого з'їзду Народних Комітетів Закарпатської України. Мукачево, 1999. „Карпатська вежа”. стр. 12., 28. (old.)

⁶⁰ A Manifesztumot több mint félszáz év múltán magyar nyelven is közzölték. In: Munkás Újság (Ungvár), 1945. június 3., 1. old.

⁶¹ A boldogság felé. i. m. 173. old.

⁶² SIMÁDY Béla, i. m. 151–152. old.

⁶³ Kárpátalján csak 1946. január 25-től lépett életbe az ukrán törvényhozás, illetve váltak hatályossá az ukrán törvények. In: Kárpáti Kalendárium 1971. Összeáll. Bibikov, Konsztantyin és Kovács Vilmos. Ужгород [Ungvár] 1970. Издательство „Карпаты”. 3. old.

⁶⁴ SIMÁDY Béla, i. m. 161. old.

⁶⁵ История городов и сел Украинской ССР. Закарпатская область. i. m. стр. 279. (old.)

VÁRI FÁBIÁN LÁSZLÓ

AZ EGYÜTT CÍMŰ FOLYÓIRAT INDULÁSA (1966) ÉS A FORRÁS NEMZEDÉKE

S. Benedek András emlékének

I.

A kárpátaljai magyar irodalom születését az irodalomtörténet-írás¹ ma már következetesen 1951-re teszi. Az évszám köztudottan Bakó (Balla) László *Zengj hangosabban!* című verseskötetének megjelenését datálja, s aki ismeri e kötetke anyagát, fejszóvalva sajnálkozik azon, hogy nekünk pont egy ilyen origó jutott. Hogy miért? Mert kishazánk lassan cseperedő írástudói kötelező kezdőhangnak tekintették Balla megszólalását, s még egy évtizeden át lelkesen tódították a kötetéből zengő sztálini kórus dalait. „*Mindez azonban – állapítja meg egy későbbi értékelés – csak az adott kor magyar betűnséges világában volt elfogadható.*”² Az a fajta művészi fejlődés, amely az igényesebb irodalomesztétika szerint is előrelépésként értékelhető, Kovács Vilmos harmadik kötetével, a *Lázás a föld-del* (1962) és a *Holnap is élünk* című regényével (1965) veszi kezdetét. Ekkor kezd Kárpátalján a költői látásmód élesedni és kiteljesedni, a líra hangja tisztulni és emberibbé válni.

A korabeli magyarországi irodalomkritika kiváló érzékkel fedezte fel a *Holnap is élünk* értékes nóvumait, és joggal nevezte a művet a kárpátaljai magyar kisebbség regényének.³ Nincs ebben semmilyen túlzás, maga Kovács Vilmos is tudta, hogy fontos írást tett le a kárpátaljai magyar kultúra asztalára, amelyben leszámolt a személyi kultusz éveivel, és bátran nézett szembe a kisebbségi sorssal. De tudta bizonyára azt is, hogy olvasói megértik az írás kódolni kényszerült üzeneteit, és attól kezdve a hagyományos életformához, az anyanyelvhez ragaszkodva aktiválhatják a közösség még egészséges önvédelmi reflexeit.

Kovács Vilmos költői hagyatékának legjobb darabjai szervesen beépültek az egyetemes magyar irodalomba, de mindenek előtt a kárpátaljai magyar kultúra és irodalom arculatának alakításában kaptak jelentős szerepet. Szá-

munkra ezért az 1951-es esztendővel szemben Kovács Vilmos az origó. Ennek felismerése az Ő művészi teljesítményének megközelítésére és túlszárnyalására ösztönzi az egykori fiatalabb pályatársakat és még fiatalabb utódokat. Mivel azonban irodalmunk ma is a fejlődés és változás állandó körülményei között hozza terméseit, a majdani mérleg készítője egyedül az idő lehet.

Pál György, aki a kárpátaljai magyar írásbeliséget az elsők között kutatta, a fentebb vázolt fejlődési szakaszcsoportról velünk egybehangozóan megállapítja, hogy „...lényegében az 1960-as évek közepére fejeződött be a kárpát-ukrajnai magyar irodalom kibontakozásának mintegy másfél évtizedes korszaka. Ez az irodalom ekkortájt lépett ki a szűkebb, lokális közösségi keretek közül, bizonyosságot adva arról, hogy Kárpátalján egy területileg önálló, újabb nemzeti magyar irodalom született.”⁴ A megállapítás meglehetősen pontosan méri fel az adott kultúrtörténeti helyzetet, és két alapvető kérdésre keresi mindjárt a választ. „Először: ez az újabb nemzeti magyar irodalom mit tekinthet közvetlen örökségének, olyan hagyománynak, amelyben jelen vannak a „kárpátaljiság” sajátos jegyei?” A másik döntő kérdés, hogy „...ez az irodalom az objektív világ, a társadalmi, közösségi folyamatok ábrázolásán túl kifejezheti-e az egyéniség, a lélek megrendültebb állapotát, a létezésrel kapcsolatos kételyeit, az emberlét egyéni, közösségi, nemzeti megrázkódtatásait, avagy megmarad a provinciális, sematikus színezetű „hurrá optimizmus” búvóletében?... Ezekre a kérdésekre – fejezi be a gondolatmenetet – először egy többségükben egyetemi hallgatókból álló fiatal költőgárda (Balla Gyula, Balla Teréz, Benedek András, Fábíán László, Fodor Géza, Zselicki József) – néhány idősebb író közreműködésével – adott korszerű választ, akik kezdetben az Együtt (1965) című kéziratot diáklapban jelentkeztek, 1967-71 között pedig a helyi írószövetség mellett működő Forrás Stúdióban tevékenykedtek.”⁵ S ezzel meg is érkeztünk a témához.

II.

A Pál György által beharangozott fiatal költőgárda indulásáról és tevékenységéről, azaz nemzedékünkről, a szamizdat formában kiadott Együtről irodalomtörténészek sora írt tanulmányt vagy irodalomtörténeti esszét. De ahogy rendjén való volt, egybeterelték és megszólaltatták emlékeiket az egykori szereplők is: S. Benedek András, Fodor Géza, Zselicki József, Tóth István, Fodó Sándor, e sorok szerzője, majd később Czébely Lajos. Mindennek fórumot az S. Benedek András által az ezredforduló táján életre hívott Kárpátaljai Minerva 1998-as dupla száma biztosított. *Ez volt a Forrás!* –

hirdeti a különszám alcíme, s a szerkesztő *Teremtő mítoszok* c. nyitó esszéjében mindjárt a jelenség gyökereire irányítja az olvasó figyelmét. A Forrás fiataljairól S. Benedek elmondja: „*Ők azok, akik Beregszászon vagy éppen Csapon már kijárták az önképzőkörök monoton imaóráit, s az egyetemre kerülve már nem óhajtották folytatni ugyanazt. Ezért vált élővé 1965-ben a magyar tanszék irodalmi köre, s ez kényszerítette ki a gondolatok, vélemények, próbálkozások írásos rögzítését, az Együttet.*”⁶ De nézzük, kikről is beszél a szerző? Stumpf (később Benedek, végül S. Benedek) András, Balla Gyula, Györke László, Punykó Mária – egyelőre négyen – az ungvári egyetem magyar szakos hallgatói, középiskolás koruk óta írnak verset, novellát, kisprózát, hely- és kultúrtörténeti cikkeket. Feltételezhetően ők a tanszék irodalmi körének legaktívabb tagjai, akik tanári, tanszékvezetői jóváhagyással hamarosan létrehozzák az *Együtt* című, mechanikus írógépen sokszorosított, 35-40 oldal terjedelmű, aprólékos kézi munkával füzetszerűvé formált, linómetszetekkel feldobott folyóiratukat. Mivel a lap születése körül még nem bábáskodhattam, elkészült számaiba még nem írhattam, a folyóiratra vonatkozó, későbbi barátaimtól származó ismereteimet a hitelesség kedvéért is, tőlük idézem. A fenti idézet szerzője egy 1979-es, Gelencei Kálmán néven publikált cikkében valamivel konkrétabban így emlékezik az eseményre: „*1966 őszén, az Ungvár melletti Szürte kolhozában a betakarítási munkákat segítő diákok az esti beszélgetések során fogalmazták meg egy kézíratos „irodalmi folyóirat” kiadásának tervét. Az egyetemre visszatérve hamarosan napvilágot is látott a mintegy 20 példányban, a gépírással készülő Együtt első száma. Linómetszetről nyomott címlapját a fiatal beregszászi ukrán származású képzőművész, Muszka László készítette.*

Az átlag 2-4 ív terjedelmű folyóirat elsősorban az irodalmi diákkör forró hangulatú vitáin megfogalmazott, kikristályosodott, a kárpát-ukrajnai magyar irodalom alkotóit és alkotásait bemutató-értékelő írásokat közölte, de teret nyitott a diákok szépirodalmi publikációinak is. Vendégeink rovatában túllépett az egyetemi élet keretein: a kárpátaljai magyar irodalom egy-egy – többnyire fiatal – alkotóját mutatta be.

*A lap másfél évfolyama az egyszerű publikációs lehetőségnél sokkal többet jelentett. Rövid időn belül tudatosította az egységes irodalmi élet kialakításának igényét és szükségzerűségét, sokan a hiányzó területi irodalmi fórumot is már-már a lapban látták megvalósulni.”⁷ Az egykori *Együtt* ma könnyebben hozzáférhető számain (1967/1., 1967/3.) lapozgatva azonban más, kevésbé ismert nevekkkel is találkozunk. Adóba Mária, Bús Ilona és Tárci*

Etel irodalombarátok, s a tartalomjegyzékek tanúsága szerint irogató egyetemi hallgatók voltak, ám sorsuk – Bús Ilona kivételével (ő újságíró lett) – a későbbiekben más pályákra irányította őket. De ugyancsak 1967-ben került az *Együtt* közelébe a későbbi Forrás Stúdió elnöke, Zselicki József, akinek – saját szóbeli közlése szerint – már versei is megjelenhettek a lapban.

1967 nyarán az *Együtt* lapszámaait szemlélő Márkus Csaba, a *Kárpáti Igaz Szó* munkatársa a megye szélesebb körű olvasótáborának is bemutatja a lapot, amely szerinte „...lépésről lépésre, egyre jobban megközelíti az irodalmi folyóirat jellegét. Még ha ifjúsági, társadalmi alapon kibocsátott sajtótermék is. S ezért a szerkesztőbizottságot illeti meg a dicséret – a fiatalokat, akik egymaguk megérdemelnék, hogy külön foglalkozzunk velük... Ismerem a tavaly megjelent folyóiratok tartalmát is, ezért ösztönös kíváncsisággal olvastam el minden anyagot. Fejlődött az *Együtt*? Vagy egy helyben topog? Ezek a kérdések foglalkoztattak, s jóleső érzés volt elkönyvelni, – jobb, olvasmányosabb a folyóirat, oldalain egyre több fiatal próbálkozik erejével – költők, kritikusok, prózaírók. S ha műveik olykor kiforratlanok is, sok helyen megcsillan bennük a hivatásérzet, a tehetség biztos jele.”⁸

Talán túl szép és túl sok volt a hivatalos pártlap oldalain leírt dicséret, de ezzel még nincs is vége. A szemlélő újságíró végül a lényegre térve felveti a lap önállósításának, legalizálásának gondolatát, amely a fórumteremtéssel kísérletező fiataloknak csak legmerészebb álmaikban jöhetett volna elő: „Az *Együtt* népszerűsége olyan nagy már, hogy felvetődik a kérdés: Nem lenne-e célszerű 150-200 példányban az egyetemi pártbizottság hozzájárulásával sokszorosítani? A folyóirat némi tartalmi módosításokkal így a magyar nyelv- és irodalomszakos hallgatók hasznos segédeszköze lenne, mely méginkább megszeretteté velük anyanyelvüket.”⁹ A pártbizottság, mint tudjuk, támogatás helyett végleg betiltotta a diáklapot, így Kárpátalján az önálló magyar irodalmi fórumra még 22 év¹⁰ kell várni. A betiltás konkrét okait egyetlen fennmaradt dokumentum sem őrzi, ám S. Benedek már idézett esszéjében sejtetni enged valamit: „Rögtön első feladatként valamiféle felső leosztás Kovács Vilmos Holnap is élünk c. regényének erős szakmai kritikáját, magyarán az elitéltetés előkészítését szabták házi feladatul. Már az *Együtt* publikációinak tanúsága szerint is, sikertelenül. Így hamarosan – a pártlapban megjelenő támogató cikk ellenére – már-már összeesküvéssé „magasztosult” a lap megjelenése.”¹¹

S végül egy utolsó gondolat az ős-Együtről. A kárpátaljai magyar irodalom történetével foglalkozó szakmunkákban, a lap fennállására vonatkozóan gyakran találkozunk az 1965 – 67-es hivatkozással. Mint fentebb említettem,

csak két lapszámot ismertünk, ugyanis ennyi van a birtokunkban, mégpedig a '67/1 és a 67/3. A többi S. Benedek András hagyatékában található, örökösei közlése szerint azonban egyelőre nem hozzáférhetőek. Az a tény viszont, hogy az *Együtt* már 1965-ben megjelent volna (ez a közlés egyébként magától S. Benedek Andrástól származik), az egykori szereplők szerint (Punykó Mária, Györke László, Zselicki József) sem fedti a valóságot. Valamikori tévedését különben S. Benedek maga igazítja helyre egy fentebb már idézett dolgozatában, s itt – figyeljünk rá – 1966-ra, a szürtei kolhozmezei diák-munka idejére teszi a lapalapítás szándékának megfogalmazását.

A történet azonban megérdemli, hogy folytatása is legyen. Az ezredfordulóra a kárpátaljai magyar irodalom több, rövidebb-hosszabb folyóirat-kísérlet után fórum nélkül maradt. 2002-ben aztán Nagy Zoltán Mihály és Dupka György felvetették az *Együtt* újraindításának ötletét, amelyet a Kárpátaljai Magyar Írócsoport tagjainak nagy többsége lelkesen támogatott. Az új *Együtt* Nagy Zoltán Mihály főszerkesztése alatt (2002-2008) évi négy lapszámmal még az esztendő tavaszán útjára indult. S. Benedek András, az alapító főszerkesztő ekkor az alábbi gondolatot köti a szerkesztők lelkére: „*A Szovjetunió összeomlását követő lelkesedés ma már végképp elparázslott. Maradt a hirtelen áradás után visszamaradt iszap, ami termő talaj lehet ugyan, de önmagában nem érték. Ma már gyászindulókat zengenek a kultúra egykori élharcosai, és temetik a kárpátaljai magyar irodalmat. Valóban, ha az irodalmat csupán szépirodalomként fogjuk fel, négy-öt elfogadható teljesítményen kívül nincs mivel dicsekedniünk. Ha azonban az irodalmat a humán tudományok teljességének spektrumában képzeljük el, van esélyünk. De csak Együtt, együtt.*”¹²

A lap az útnak indító szándék szerint – egy-két alkotó távolmaradásától eltekintve – ma teljességgel betölti a kárpátaljai írócsoport fórumának szerepét. Állandó szerzői mellett – Bakos Kiss Károly, Bartha Gusztáv, korán jött halála előtt S. Benedek András, Czébely Lajos, Csordás László, Dupka György, Füzesi Magda, Fodor Géza, Lengyel János, Lőrincz P. Gabriella, Nagy Zoltán Mihály, Penckófer János, Zubánics László és e sorok írója – gyakorta kapnak helyet e lapban a Kárpátaljáról elszármazott alkotók is: Bagu László, Finta Éva, Lengyel Tamás, Ortutay Péter, valamint a kárpátaljai magyar, illetve a ruszin kultúra kutatásában is jeleskedő irodalom- és helytörténészek. Így például haláláig az irodalom-, hely- és kultúrtörténészként is kiváló alapító főszerkesztőnk, S. Benedek András, Bertha Zoltán a Károlyi Gáspár Református- és Botlik József a Pázmány Péter Katolikus Egyetem professzorai. De minduntalan hangsúlyozzuk, hogy a kezdettől fogva figyelemmel vagyunk a

velünk élő ruszinság múltja, népköltészete és szépirodalma iránt is, mivel jól ismerjük a szomszédos kultúrák találkozásának jelentőségét, és tudatában vagyunk a kölcsönös megismerés fontosságának. Tudjuk: a kultúra hídjai könnyebben építhetők és sokkal járhatóbbak a politika felépítményeinél. Végül azt hiszem, kimondhatjuk, hogy az *Együtt* az eltelt majd tizenegy esztendő alatt tudatosan szerkesztett, az újonnan jelentkező fiatalokra fokozottan figyelő, de a klasszikus értékeket is megbecsülő irodalomépítő fórummá fejlődött.

III.

És most térjünk rá a téma második részére, az *Együtt* után rakjuk össze a Forrás Stúdió történetének mozaik-kockáit is. Ehhez ismételtén vissza kell térnünk a visszaemlékezéseket tartalmazó Kárpátaljai Minervához. Saját emlékezését Fodor Géza az éppen aktuális kulturális kontextus értékelésével kezdi. Mint írja, „Az *Együtt* megszünte újabb útkeresések elé állította a kis csoportot. A példa adva volt: a korabeli Szovjetunióban ekkor számottevő önképzőkör-jellegű stúdió működött már, s ezek apropói szinte sugallták az első lépéseket.”¹³ Zselicki József, aki az adott időben a területi komszomolújság, a *Kárpátontúli Ifjúság* magyar kiadásának munkatársa volt, s mint fentebb említettük, baráti kapcsolatot ápolt az *Együtt* alkotóival, a következőkkel egészíti ki Fodor bevezetőjét: „Az utóbbi időben egyre több kezdő költő és író jelentkezett. Az újságszerkesztőségeknek nem volt lehetőségük a beérkezett írások elbírálására, de a kezdőknek sem volt elegendő a pár soros „kritika” a lényeges hibák megértéséhez... Ezért – a szabadabb elbírálási mód és az ismeretek gyarapítása céljából – szükségessé vált egy stúdiószerű kör létrehozása.”¹⁴ Ez a részlet azonban még mindig a szándékról szól. De konkrét lépésekre lefordítva hogyan is kezdődött hát? A Kárpátaljai Minerva Forrás-emlékszámba annak idején én is beleadtam a magam köteles részét, jöjjön hát ebből is néhány sor: „A nagyszőlősi magyar középiskola igazgatójához a Kárpátontúli Ifjúság fejléces papírján körlevél érkezett, amelyben kéri az igazgató elvtársat, hogy amennyiben vannak iskolájában irogató növendékek, tegye lehetővé számukra az Ungváron (cím és időpont feltüntetve) való megjelenést.”¹⁵ Mivel az igazgató felesége, Tivadar Péterné akkori magyar-tanárunk volt, a levelet személyesen az én kezembe adta, és lelkesen az utazásra bízott. Az autóbusszal Beregszászban felszállt egy feltűnően szép lány, akit a nála lévő, az enyémmel azonos levél láttán okvetlen meg kellett szólítanom. Csada Mária volt, aki pár évvel később egyik jó barátom felesége lett. Egy helyre igyekeztünk, de a megadott címen (Szovjet tér 3, az újságszer-

kesztőségeknek otthont adó egykori megyeháza) egy barna, karcos diáklány, Punykó Mária várt ránk, és elvezetett az összejövetel időközben megváltoztatott helyszínére, az egyetem diákszállójának egyik lakoszobájába, ahol már javában zajlott a versek megbeszélése. Az első lélegzetvételnyi szünetben mi, újonnan érkezettek is bemutatkoztunk, fel is olvastunk egy-két verset, azonban a fentebb elkezdett emlékezésem folytatása lehangelő. *„Az első találkozás a hirtelen remélt siker, a biztatás helyett keserű csalódást hozott. Az Arany János esztétikáján bimbózó fiatalember meglepetten tapasztalta, hogy a vele egykorú vagy nem sokkal korosabb pályatársak már ellestek valamit a poézis titkaiból, amely eljuttatta őket az első publikálás élményéhez, s a törvény erejével hatott, amikor némelyikük fölött egy kis túlzással kimondatott: kiforrott költő.”*¹⁶ Ha jól emlékszem (Punykó Mária szerint is így volt), az első találkozóra 1967 szeptemberének közepén, esetleg október elején került sor, s még azon az ősön, novemberben a másodikra, amely egyben a Forrás Stúdió megalakulásának alkalma volt. Ekkorra összejött szinte a teljes csapat. Az ungvári vonaton ismertem meg Füzesi Magdát, Balla Terézt, Dupka Györgyöt, Peleskei Jenőt, majd később az egyetemen Horváth Gyulát, Czébely Lajost, Tóth Istvánt, akik a későbbiekben is a Stúdió aktív tagjai maradtak. A művek közlésére azonban a *Kárpátontúli Ifjúság* havonta jelentkező irodalmi oldalán kívül alig nyílt lehetőség. Fodor Géza, aki nemcsak írt, de a megjelenés érdekében is tett lépéseket, verseit a *Kárpáti Igaz Szó Neon* című, heti alkalommal megjelenő irodalmi-művészeti rovatához is rendszeresen elküldte. *„A szerkesztőség azonban – emlegeti keserű szájjal – szemmel láthatólag nem lelkesedett kéziratainkért. Éspedig minél színvonalasabb írással jelentkezett valaki közülünk, annál inkább biztosra vehető volt, hogy sorai nem jutnak el az olvasókhöz. S ha netán mégis, abban sem volt köszönet, mivel a szerkesztő notórius szövegjavító volt, nem állhatta meg, hogy valamit valahol ki ne húzzon, vagy be ne toldjon hírhedtté vált zöld tollával.”*¹⁷

A Stúdióban ennek ellenére változatlanul folyt a munka. Pontosan emlékszem rá, hogy a második összejövetelen pattant fel értelmemben az a kagyló, amely számomra a valóságos csodát rejtegette. Ekkor világosodott meg bennem, hogy a példaként bemutatott versekhez hasonló magam is tudok írni, s legközelebbi találkozásunkkor, 1968 tavaszán már boldogan olvashattam nevemet a területi ifjúsági lapban. A megbeszélés ez alkalommal nagyrészt arról szólt, hogy sokakat meglepett az én hirtelen fejlődésem, Balla Gyula pedig ekként foglalta össze a tanulságot: Ha sikerül még egy ilyen lépést megtenned, költő leszel.

S hadd szóljak a Forrás tagjainak a Kovács Vilmosmal kötött szövetségéről is, amely sok tekintetben erősítette a Forrás bástyáit. Vilmos a kárpátaljai magyarság első számú írójaként felelősséggel vállalta a patrónus szerepét és szakmai, társadalmi tekintélyénél fogva eredményesen egyengette az utat megújulni készülő irodalmunk előtt. Közösségünkben akkor egyetlen ember volt, aki minden tekintetben partnere lehetett: S. Benedek András. E két személyiség termékeny együttműködése, ha csak szűk résnyire is, ablakot nyitott a fiatalok előtt Magyarországra felé. Kiss Ferenc irodalomtörténészhez és Ilia Mihályhoz, a *Tiszatáj* főszerkesztőjéhez fűződő személyes kapcsolataik által lehetőséget teremtettek számunkra a magyar olvasók előtti bemutatkozásra. A határon túli magyar irodalmakra figyelő fiatal irodalomtörténészek (Varga Lajos Márton, Szokolczay Lajos, Görömbei András) általuk ismerkedhettek meg Kárpátalja irodalmi viszonyaival és kulturális híreivel. De ugyancsak Kovács Vilmos ajánlatára a Stúdió tíz tagja (Balla Gyula, Balla Teréz, Balogh Balázs (a *Kárpáti Igaz Szó* újságírója volt, már korábban ismert nevű költő – nem tartozott a Forrás alapgárdájához), Benedek András, Fábíán László, Ferenczi Tihamér (látásgondjai miatt csak igen ritkán vehetett részt az összejöveteleken), Fodor Géza, Füzesi Magda, Kecskés Béla (már a Forrás létrejötte előtt ismert nevű költő), Zselicki József) 1969-ben „*Szilaj nádparipán*” címmel egy versantológia kéziratát nyújtott be a Kárpáti Kiadóhoz. A kiadó által felkért lektorok mindegyike kiadásra javasolta az anyagot, kivéve Balla Lászlót, aki a döntéshozók előtt ideológiai okokra hivatkozva leminősítette a kéziratot. Tulajdonképpen ez volt a hatalom első minősített támadása a Forrás ellen, de talán valószínűbb, ha azt mondjuk, hogy az antológia a Balla és Kovács között régóta fennálló személyes ellentétnek esett áldozatul. S ha már megneveztük a kárpátaljai magyar irodalom és kultúra e régi, de máig ható konfliktusát, vágjunk a közepébe.

Többen is úgy vélik, hogy az 1970-es év korszakot zár a kárpátaljai magyar kultúrában. Jól érzékeli ezt a Kovács-Benedek szerzőpáros, amikor egy összefoglaló tanulmányban felvázolják a kárpátaljai magyar irodalom múltját és jelenét, s a ma is alapműként kezelt munkát még abban az esztendőben leközlük a *Tiszatáj* októberi és decemberi számaiban. A fontos kultúrtörténeti esemény fogadtatását Fodor Géza az alábbiakban értelmezi: „A „*Magyar irodalom Kárpát-Ukrajnában*” című tanulmány nemcsak Magyarországon, de Kárpátalján is élénk visszhangot keltett. Amíg az anyaországban a szakemberek messzemenő elismerését vívhatta ki, addig a honi, festett egekben sütkérező szocreál vaskalaposág képviselőinek körében megütközést vál-

tott ki. Mindenek előtt Balla Lászlóban, akinek futószalagon megjelent műveit illetően a tanulmány csak megerősítette, hogy azok valóban a vegyipar, illetve az osztályharc fellendítését célzó párthatározatok nyomán fogantak.”¹⁸

Mi eddig úgy tudtuk, hogy a megsértett főszerkesztő feljelentette a szerzőket a területi pártbizottságban, s ez indította el megállíthatatlanul a Kovács Vilmos és a Forrás elsőpréssére rendelt lavinát. De hallgattassék meg a másik fél is. Balla László írói-szerkesztői munkásságának emlékeiben ezt olvashatjuk: „A cikk persze eljutott a Kárpáti Igaz Szó szerkesztőségébe is. Lapítottunk... Hátha nem szereznek róla „odafent” tudomást. Ám egy idő múlva megérkezett pártbizottságunkhoz a kijevei jelzés és a fejreütés... Következett a szokott procedúra. Berendelésem az illetékesekhez, keserű szemrehányás, a cikk azonnali lefordíttatása ukránra, ... tüzetes tanulmányozása a pártbizottságon. Ezután azt is elrendelték, hogy fordítsuk le Kovács Vilmos, S. Benedek András és a körükhöz tartozó fiatalok (Forrás Stúdió) nálunk megjelent írásait, s ezek nyomán megállapították, hogy mi is tettiünk ideológiai engedményeket s ezzel közvetve a Tiszatájban megjelent cikk megszületését is bátorítottuk.”¹⁹ Balla tehát úgy érzi (legalábbis ezt kommunikálja olvasói felé), ha nem tesz hathatós lépéseket a Forrással szemben, azt az ő aprólékos munkával felépített intézménye, a Kárpáti Igaz Szó fogja megsínyleni. S milyen lépésre bátorítja őt az ateisten?

1971. május 9-én – Benedek András kivételével – a Kárpáti Igaz Szó fejléces meghívóját kézbesítette számunkra a posta – ma is őrzöm! –, melyben május 22-ére meghirdették a József Attila Stúdió alakuló ülését. A szíves invitálást a Forrás másféléutacnyi tagságából mindössze hatan (Balla Teréz, Benedek András, Czébel Lajos, Fábíán László, Fodor Géza, Zselicki József) utasítottuk vissza, így a József Attila nevét választó ellencsoport létrejött,²⁰ s hamarosan olvashattuk jó előre beharangozott közleményeiket. Balla szerint azonban a megyei pártbizottság illetékes elvtársai ezzel még nem tértek napirendre a történetek fölött, s a Kárpáti Igaz Szót továbbra is kontroll alatt tartották, s úgyszintén rajta tartották szemüket az ifjúsági lap, a Kárpátontúli Ifjúság közleményein is. Ez utóbbinál Balla szerint az csíp-te az elvtársak szemét, hogy a magyar kiadás szerkesztője ukrán szépirodalmi anyag közlése esetén megengedte magának azt a lazaságot, hogy az ukrán versek stb. lefordítása helyett a magyar változatban eredeti, magyar anyagokat közölt: a mi verseinket. Neki – mint írja – lépnie kellett volna, figyelmeztetni Fejes Jánost (az ifjúsági lap magyar változatának szerkesztője), de a látszatát is kerülni akarta annak, hogy a Forrás tagjaitól irigyl

az érvényesülést. Valamikor 1971 nyarán azonban – ezt is visszaemlékezéséből tudjuk – a megyei végrehajtó bizottság megbízott valakit (hogy kit, nem derült ki), hogy szemlélje az ifjúsági lap irodalmi anyagait a magyar fordítások minőségének értékelése végett. És itt ismét átadom Ballának a szót. Az ismeretlen szemlélő „Fölfedezte az eredeti magyar verseket, kipécézte a politikai kifogás alá esőket, lefordította őket a pártbizottság számára. Ezzel elszabadult a pokol... A dologból politikai ügy lett, s olyan komoly, hogy engem most nem is Smanyko, az ideológiai titkár kéretett magához, hanem Dikuszárov, a másodtitkár, aki morgott, hogy elengedtem a gyp-lőszárat, hogy a fiatal tollforgatókkal nem foglalkozom, nem nevelem őket kellő eréllyel... (Jó vicc, hogy neveljem én a Forrás-beliakat? Teljesen Kovács Vilmos befolyása alatt állnak.)²¹ A tárgyalás eredménye, hogy „...a Kárpáti Igaz Szóban állást kell foglalni az ügy kapcsán, keményen odaítani. Írjuk meg a cikket, fordítsuk le ukránra, és előzetesen mutassuk be.”²²

Azt hiszem, nem nehéz fölfedezni, hogy az erőltetett magyarázkodásnak itt-ott átsejlik a lólába. Ugyan ki lehetett volna az ismeretlen szemlélő? Csak az, aki a versek végleges elemzését és ezzel a Forrás még megmaradt tagságának szánt kegyelemdőfést elvégezte. És erre pontban augusztus 20-án került sor. De erről később.

'71 nyarán, mindjárt az évváró vizsgák után Kovács Vilmossal és S. Benedek Andrással leültünk, hogy kidolgozzunk egy munkatervet népköltészeti örökségünk összegyűjtésére. A program egyik konkrét célkitűzése volt, hogy mind teljesebben megismerjük és feltárjuk a magyar néprajztudomány számára teljesen ismeretlen szellemi örökségünket. Jelképes értelemben a falukutató programnak az volt a szerepe, hogy a Stúdió tagjait elvezesse a névadó forráshoz, de ehhez már kevés volt a rendelkezésünkre álló idő. Mégis áldjuk a gondviselést, amely lehetővé tette, hogy kerékpárral bejárjuk az egykori Ugocsát, mert ennek eredményeként a magyar folklór tárháza népballadánk gyűjteményével gazdagodhatott. Visszatérvén ismét leültünk, hogy megvonjuk a kerékpáros falukutató mérlegét. A gyűlés első napirendi pontja *A Forrás nyári gyűjtőútjának megtárgyalása* volt. Hogy honnan emlékszem ilyen pontosan? Czébely Lajos barátunk jóvoltából, aki megőrizte az össze-
jövétel jegyzőkönyvét.²³ Így utólag most azon morfondírozom, hogy tulajdonképpen összegyűlnünk sem lett volna szabad, ugyanis Balla már említett augusztus 20-ai „ajándékában” kimondta a Forrás megszűnését.

Visszataszító és félelmet keltő volt, ahogyan a *Kárpáti Igaz Szó Elidegenedés?* címen elhíresült cikkének fenyegetve támadó, nevét sem vállaló

szerzője verseink eszmeisége felől kezdte döntögetni a Forrás falait, de a verseknek helyet adó lapszerkesztőtől, valamint a bölcsészkar párt- és kommunista ifjúsági vezetőitől is számon kérte az elmulasztott éberséget. További részletezés helyett csak annyit tartok fontosnak hangsúlyozni, hogy a Forrás Stúdió tevékenysége ezzel formálisan lezárult, burzsoá nacionalizmussal vádolt tagsága védekező pozícióba kényszerülve várta a megtorlást.

Szeptemberben, ahogy várható volt, a bölcsészkaron fegyelmi vizsgálatok indultak ellenünk, majd azok elcsendesedtével, számvetést végezve, válaszuk fogalmazásába fogtunk. A készülő dokumentum a bennünket ért méltánytalan támadás tényén túl a kárpátaljai magyarság legégetőbb gondjait is felpanaszolta, s a területi pártbizottságtól kérte azok alapos kivizsgálását és orvoslását. A gyakori esti összejöveteleken fogalmazott *Beadvány* 16 oldalas, sűrűn gépelt példányaira Kovács Vilmos, Fodó Sándor, Benedek András neve mellé támogató egyetértése jeleként további háromszáz magyar (köztük néhány ruszin!) értelmiségi „véste” oda a nevét. Az aláírásgyűjtésben való részvételemért a későbbi bíráimtól kapott „bónuszpontok” bőven elegendőnek bizonyultak a katonai behívó kiérdeklésére, de nemcsak engem ért ez a „kitüntetés”. Fél évvel előttem vonult be Béni és Györke, fél évvel utánam Fodor, velem egy napon 1972. május 16-án pedig Tóth Pista, Magyarország jelenlegi beregszászi főkonzulja. De ez a két esztendő is elszállt, az életnek mennie kellett a maga útján.

A folytatásról, további sorsunkról Balla visszaemlékezéseiben egyetlen halvány mondatot találunk. „*A helyzet konszolidálása után a Forrás tagjait is sikerült közreműködésre megnyerni (pontosabban jelentős részüket).*”²⁴ Részéről tehát ennyi. De hogy e könnyed kijelentésben mennyi csúsztatás van, annak csak a Jóisten a megmondhatója. Mert mikor konszolidálódott annyira a helyzet, hogy a hallgatásra ítélt Forrás-tagokat újból megkörmökezzék? Én pontosan emlékszem rá: ’78 tavaszán. Először csak beosztottait küldte Balla Zselickihez, Fodorhoz, hozzám, s miután némi hajlandóságot mutattunk a párbeszédre, tőle is megjött a levél. Levelét – számomra még akkor, melegeben kiderült – nem jószántából írta, mert nem is igazán neki volt fontos, hogy verseink olykor ott szerénykedjenek eldugva a pártlap valamely sarkában. Feltételezem, hogy a szovjet állambiztonsági szervek kereshették meg őt is, akárcsak engem, mert úgy látszik, lejárt a kiszabott szilencium, s Magyarország felé is üzenni kellett, hogy nálunk nincsenek mellőzött írók. Velem megígértették, hogy alkalom adódván látogatni fogom a József Attilások foglalkozásait, ő pedig arra tehetett ígéretet, hogy

verseimből közléses néhányat lapjában. Én nem mondhattam nemet, mivel félbeszakított egyetemi tanulmányaimat épp akkor készültem befejezni. Előttem állt még egy diplomadolgozat és egy állami vizsga a Tudományos kommunizmus fortélyos módon összehordott anyagából, s erre külön is emlékeztettek. És – gondolom – az állambiztonság tisztjeinek Balla László sem mondhatott nemet, de hogy őt mivel tarthatták sakkban, arra megint csak a Fennvaló tudna válaszolni. De nem is ez a fontos. A lényeg az, hogy az erőltetett béke megkötött.

Több irodalomtörténész egybehangzó véleménye, hogy a Forrás kíméletlenül elgáncsolt fiataljainak életműve torzóban maradt. *„Jóvátehetetlenül megcsönkített ifjúságuk elmúlt: már sohasem futhatják ki költői formájukat”* – írja róluk M. Takács Lajos, majd szomorú szívvel, talán némi száналommal alkatunkhoz méri, ránk próbálja a rossz helyre hullott mag metaforáját: *„Láttak-e már vasúti sínpár zúzottkő-ágy réseiből, vagonból aláhullott magokból kikelt, napocska-arcú, ám a fölöttük eldübörgő szerelvények alatti létben... csak arasznyira cseperedhetett, száналmasan gyönyörű növénykéket? Lássanak bennük mégis csodát: idejűkre ők is meghozzák életképes magvaikat, sokkal kevesebbet, s apróbbakat, mint jó talajba vetett, gondozott testvéreik, azonban ez a kevéske kikínlódott termés a jövőt tekintve teljes értékű... ugyanúgy, mint... S. Benedek András és Zselicki József rövid, zaklatott, szomorú és dühös versei...”*²⁵

Nagyjából másfél évtizeddel ezelőtt Fodó Sándor, a KMKSZ tiszteletbeli elnöke e régi történet kapcsán a következőképpen nyilatkozott: *„A „szovjet-magyarok” fogalmát bevezetni szándékozó, és meglévő iskolahálózatunkat is folyamatosan romboló hatalmi szándék legalább részben megtorpan ellenállásunkon, és így sokban ennek köszönhető, hogy a rendszerváltozás után sok mindent sikerült megvalósítani korábbi törekvéseinkből. Az egykori egyetemisták, Forrás-tagok egyéni helytállása jelentette azt a bázist, amelyen immár egy évtizede megalakulhatott a Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség. Ezért mondtam már ki több fórumon: a Forrás a KMKSZ előképe volt.”*²⁶

IV.

Levelezésemet rendezgettem a minap, némelyikbe beleolvastam. Ama bizonyos békekötés után jó két évvel (1981 végén) Balla D. Károly egyik terjedelmes levelében épp azt újságolja lelkesülten, hogy ő és társai átvesszik a Stúdió irányítását. Már létre is hoztak egy háromtagú elnökséget,

egy szélesebb körű vezetőséget, mindezek fölé pedig védnöki tanácsot szerveztek (Gortvay Erzsébet, Szalay Borbála, Márkus Csaba, Erdélyi Gábor, Balla László), akik azonban, mint írja, „...nem sok szart fognak keverni. Testülettel el vagyunk hát bőven látva, a tagság alig több mint a „főnök”. Igen, a tagság. Ezért kényes ez a levél, ezért készülődöm rá olyan régen, s kicsit félve is. Mert szívem szerint téged nemcsak az aktív tagságba, az ún. Állandó Bizottságba számítanálak bele, hanem legalább a vezetőségbe is. De! De ha mi azzal kezdjük az átszervezést, hogy a te (vagy ti) nevedet (neveiteket) is előhozzuk, akkor fuccs az egésznek, nem kapjuk meg a Stúdiót. Arra a névre, hogy Fábíán vagy Fodor nemcsak apám arca torzul el, hanem még sokaké a szerkesztőségben. Ezért kellett nagyon diplomatikuskának, már-már kiverteknek lenniünk. (A „támadást” pl. komszomolvonalon kezdtük. A szervezet nevében fordultunk a lap vezetőségéhez és pártszervezetéhez azzal, hogy a komszomol²⁷ elégedetlen a Stúdió munkájával, és – ifjúsági stúdió lévén – kezébe szeretné venni az ügyet... Sok követelésünk mellé nem mertünk még azzal is előhozakodni, hogy hát ugye itt vannak a Forrásosok... De abban megállapodtunk, hogy rád mindenképpen szükségünk lesz /van/. Csak erősödjünk meg egy kicsit, mutassuk meg, hogy tudunk mit kezdeni a Stúdióval, legyen egy kis tekintélyünk, csináljunk egy pár remek Lendületet... teljen el kb. egy év, s a te neveddel már fel merünk idegesíteni néhány elvtársat...”²⁸

Azt hiszem, ebből mindenki számára világos lehet, hogy nem hajánál fogva rángattam elő ezt a hosszabb levélrészletet. Szorosan véve a Forrástémához tartozik, mint ahogy a József Attila Stúdió egyenes értelemben is a Forrás tevékenységének következménye. Vegyük úgy, hogy a Forráskeltette viharok egy kései visszhangja szól Balla D. Károly őszintének tűnő leveléből. Tanúvallomás lehetett volna a javából egy tíz esztendeje tartó kultúrpolitikai perben, ha az a szégyenteljes béke meg nem kötöttet volna. Így legfeljebb a levélíró elszólásaként értelmezhető, de mindenképpen a Forrás erkölcsi fölényét igazolja.

Kedves ismert és ismeretlen, néhai és még velünk egy levegőn élő elvtársak, akik valaha a nevem hallatára is bedurvultak! Ha valóban megtörtént volna, amit a fenti dokumentum állít, én most, harminckét év távlatából kérem, rám ne nehezteljenek. Nem én kezdtem, nem én akartam. És nyugodjanak meg végre. Az önök hírforrásai úgyis azt terjesztik már jó ideje, hogy a Forrás csak legenda volt.

JEGYZETEK

¹ Penckófer János: Tettben a jellem. A magyar irodalom sajátos kezdeményei Kárpátalján a XX. század második felében. Magyar Napló – Kárpátaljai Magyar Pedagógusszövetség, Budapest, 2003.

² S. Benedek András: Készülődés. (A kárpátaljai magyar írás) Intermix Kiadó, 2007. 28. o.

³ E. Fehér Pál: A kárpátaljai magyarság regénye. Élet és Irodalom, 1965. 10. 02.

⁴ Pál György: A magyar irodalom Kárpátalján (1945–1990). Szabolcsi Téka, Nyíregyháza, 1990. 22. o.

⁵ Uo. 23. o.

⁶ S. Benedek András: Teremtő mítoszok. Kárpátaljai Minerva, II. kötet, 1-2 füzet, 6. o. Minerva Műhely, 1998.

⁷ Gelencei Kálmán (S. Benedek András): Egy ungvári diáklap: az Együtt. Echinox, 1979. október, Kolozsvár

⁸ Márkus Csaba: Az Együtt utat keres. Kárpáti Igaz Szó, 1967.

⁹ Márkus Csaba, Uo.

¹⁰ A Hatodik Síp próbaszáma 1989 augusztusában jelenik meg.

¹¹ S. Benedek András: Teremtő mítoszok. Kárpátaljai Minerva, II. k., 1-2. füzet, 6. o. Minerva Műhely, 1998.

¹² S. Benedek András: Együtt. Újra Együtt?! Együtt, 2002. 1. , 3. o.

¹³ Fodor Géza: „Szár az hátán a sziklakőnek”. Kárpátaljai Minerva II. k., 1-2. füzet. 30. o.

¹⁴ Zselicki József: Fiatalok Irodalmi Stúdiója. U.o., 42. o.

¹⁵ Vári Fábián László: Forrás és tükör. U.o., 11. o.

¹⁶ Uo. 12. o.

¹⁷ Fodor Géza, Uo. 32. o.

¹⁸ Uo. 36. o.

¹⁹ Balla László: Szegény ember vízzel főz. (Visszaemlékezések 1947-1987) PoliPrint, Ungvár, 2002. 214. o.

²⁰ Ez idáig még senki sem tárgyalta a kérdést, hogy a Forrás-tagok többsége miért állt át a József Attila Stúdióba. Talán kevesellték, amit a Forrás-tagság nyújthatott? Nem értettek egyet Kovács Vilmos elveivel? Nyilvánosságra, elismerésre vágytak? Szerintem arról van csupán szó, hogy akik megmaradtunk a Forrás mellett, a diákvizony vagy az ungvári tartózkodás által napi kapcsolatban voltunk Vilmostal, Bénével, Fodó Sándorral, s főként azért döntöttünk a JAIS-tól való távolmaradásnál, mert Béni eleve nem szerepelt a meghívottak listáján, a csatlakozásról azonban senkit sem akartunk, és nem is próbáltunk lebeszélni.

²¹ Balla László: Szegény ember vízzel főz. 218. o.

²² Uo. 218. o.

²³ Czébely Lajos: Kovács Vilmos másik útja (esszé), Együtt, 2011/3. 58. o.

²⁴ Uo. 216. o.

²⁵ M. Takács Lajos: Ők nem lettek janicsárrá. Kárpátaljai Minerva, II. k. 1-2 füzet, 167. o.

²⁶ Fodó Sándor: A Forrás: a KMKSZ előképe. Kárpátaljai Minerva, 56. o.

²⁷ Komszomol – csak a fiatalabbak kedvéért: orosz mozaikszó – Kommunisztzyicseszkiy Szojuz Mologyozsi, azaz: Kommunista Ifjúsági Szövetség.

²⁸ BDK levele VFL-hez. 1981. XII. 1.

BAYERNÉ SIPOS MÓNIKA

A KISEBBSÉGI MAGYAR ÖNRENDELKEZÉS ESÉLYEI KÁRPÁTALJÁN AZ 1970–1980-AS ÉVEKBEN

1. BEVEZETÉS

Tanulmányomban személyes interjúkra, valamint a korabeli sajtóra támaszkodva szeretném bemutatni a helyi közösség önrendelkezési törekvéseit az 1970-80-as években.¹ Részletesen foglalkozom az 1969-1989 közötti időszakkal.²

A források alapján arra a kérdésre keresem a választ, hogy a nyolcvanas évek végén, amikor a kárpátaljai magyarság előtt a szovjetrendszerben először nyílt tér az autonóm cselekvésre, a közösségi autonómiakövetelésekben mennyire tükröződött annak a Forrás Stúdióinak az eszmeisége, amely a kezdeményezés bölcsője volt.

Témaválasztásomat a kárpátaljai magyar kisebbség rendszerváltás előtti történetére kiterjedő részletes elemzések hiánya tette indokolttá. A korszak eseményeinek tudományos igényű feltárása mindmáig a társadalomtudomány és a történettudomány egyik nagy adóssága.

A szovjet éra alatt nem volt arra lehetőség, hogy a sajtó betöltse valódi szerepét, azaz objektíven tájékoztassa a társadalmat az országban, a régióban történt eseményekről. A szocializmus alatt a sajtóra is ideológiai nyomás nehezedett. Némileg változott a helyzet Gorbacsov hatalomra kerülése után. A társadalmon belül publikációs láz tört ki. Olyan témájú cikkek jelentek meg, amelyekről korábban tilos volt beszélni. Sajnos még a rendszerváltás után is voltak olyan folyóiratok, amelyek visszafogottan, nem teljesen objektíven tájékoztatták a közvéleményt.

2. ÖNAZONOSSÁG TEREMTŐ SZÁNDÉK AZ 1970-ES ÉVEKBEN

Az 1970-es években a nemzeti mozgalmak váratlan újraéledésének, a helyi törekvések, az új társadalmi, nemzedéki, tömörülések létrejöttének lehettünk tanúi. A kárpátaljai magyar kisebbség öntudatra ébredésének folyamata szorosan összefonódott a Forrás Stúdió irodalmi tevékenységével.

2. 1. MI VOLT A FORRÁS?

A Forrás Stúdiót 1967-ben alapították az Ungvári Állami Egyetem magyar szakos hallgatói, célja az volt, hogy felkarolja a magyarul író, alkotó fiatalságot, lehetőséget biztosítson számukra a továbbfejlődésre, publikálásra, az alkotói szemlélet alakítására. Tagsága folyamatosan bővül, az első nemzedékhez S. Benedek András³, Fodor Géza⁴, Balla Gyula⁵, Zselicki József⁶, Füzesi Magda⁷, Vári Fábrián László⁸ sorolható. A fiatalokhoz csatlakozott a korszak nagy íróegyénisége, Kovács Vilmos⁹ is. Tagjai, ideértve idősebb mentorukat, Kovács Vilmos író és költőt, ahhoz a nemzedékhez tartoztak, akik már nem tudtak, vagy nem akartak félni a világ egy részét még mindig szorongásban tartó elnyomó rendszertől.¹⁰

Megalakulásának előzménye az *Együtt* című gépiratos, „szamizdat” lap, amelyet a hatalom néhány szám után megszüntetett. A fiatalokból álló csoport fő orgánuma az *Együtt* létrejöttéig a *Kárpátontúli Ifjúság* című komszomolap volt, mely a *Kárpáti Igaz Szó* irodalmi mellékleteként jelent meg.

A szervezet tagjai számára a nemzetiségi azonosságtudat megteremtése, a kisebbségi önismeret elmélyítése volt az elsődleges kihívás. S. Benedek András szerint az igazi parancs „A szólás, a megszólalás és a közösség gondjainak, sorsának megszólaltatása volt” számukra.

A csoport tevékenységét támogatta Kovács Vilmos, akinek fő művében, a *Holnap* is élünkben éppen ekkortájt erősödtek fel a hasonló jellegű törekvések.

Dupka György interjújában így beszélt erről: „*Azt lehet mondani, hogy ez az első olyan könyv, amely a kárpátaljai magyarság kollektív jogainak hiányosságaira irányítja az emberek figyelmét. Attól kezdve ez a könyv lett számunkra az induló biblia.*” Együttes erővel fogalmazták meg a kisebbségi önismeret feladatköreit, demográfiai, néprajzi anyaggyűjtést kezdeményeztek, verseket írtak és mindemellett a legfelsőbb állami és pártszerveknek címzett beadványokat készítettek a szellemi közállapotokról. A Forrás nemcsak irodalmi, de közéleti szerepvállalásra is törekedett.

Hatalmas politikai és ideológiai nyomás nehezedett a Forrás-tagokra. A rendszer kiszolgálói gyanakvással figyelték az egyre ellenzékiibbnek minősített Forrás Stúdiót.

Ebben a helyzetben jelent meg 1970 decemberében az a híressé vált kétrészes tanulmány a szegedi *Tiszatáj* című folyóiratban (a Magyar irodalom Kárpát-Ukrajnában c. tanulmány) Kovács Vilmos – Benedek András tollából, amely először tárta a magyar közvélemény elé a kárpátaljai nemzeti közösség történetét, kisebbségi sorsfordulóit, amelyeket addig szokatlan hitelességgel, a valóságnak megfelelően mutatott be. Az írás hatalmas politikai vihart kavart Kárpátalján.

A Forrás nemkívánatos lett, de a végső szó még váratott magára, illetve a megfelelő időpontra: 1971. augusztus 20-ára. Ekkor jelent meg a *Kárpáti Igaz Szóban* az a hírhedt *Elidegenedés? A Kárpánton túli Ifjúság, az egyetlen magyar tollforgatói és a Forrás Stúdió* című újságcikk, amely szigorú bírálatban részesítette a fiatal magyar alkotókat. A vád az volt ellenük, hogy elidegenedtek a szovjet társadalomtól, a polgári irányzatok bűvkörébe kerültek, semmibe vették a szocialista realizmus eszméit, sőt a cikk szerint a nacionalizmus sem állt távol tőlük. A stúdió vezetői ellen az egyetlen megyei magyar lapban rágalomhadjárat indult. Balla László később (1993-ban) ebben a „szerkesztőségi állásfoglalás”-ban vállalt szerepéről úgy nyilatkozott, hogy ő azt felsőbb utasításra írta meg, parancsra. Állítólag két pártbizottsági munkatárs lett a társszerzője, így az *Elidegenedést* kollektív munkának, kompromisszumok eredményének tekinti.

1971 szeptember-októberében megszületett az 1. számú *Beadvány* is, amelyben a Forrás Stúdió tagjai válaszolnak az „Elidegenedés?” vádjaira. Határozottan visszautasítják a „névtelen” szerző sértegetéseit, rágalmait, politikai színezetű vádaskodásait, valamint vizsgálatot kérnek Balla László ügyében. 1972 tavaszán újabb *Beadvány* született, melyet a szerzők – Kovács Vilmos és Fodó Sándor – már a legfelsőbb fórumnak, az SZKP KB Politikai Bizottságának, az SZSZKSZ Legfelsőbb Tanácsa Elnökségének címezték. A kárpátaljai magyarságot ért sérelmekről, aláírásokat gyűjtöttek, s a dokumentumokat továbbították az SZKP KB Politikai Bizottságának, az SZSZKSZ Legfelsőbb Tanácsa elnökségének. A dokumentumban nemcsak az értelmiség sérelmeit vetették föl, hanem az intézményes élet, az oktatás, a művelődés problémáit, a sajtó, a könyvkiadás gondjait, a nemzetiségi és kollektív jogokat. Javasolták „egy magas szintű különbizottság létrehozását valamennyi probléma kivizsgálására, gondos tanulmányozására és orvoslásuk gyakorlati megvalósításának ellenőrzésére.” Ez a bizottság létre is jött, a kérelmek egy részére megoldást talált, viszont a KGB és a megyei pártbi-

zottság keményen zaklatta, magyar nacionalistának nyilvánította, megfigyelte, lelkileg terrorizálta a beadvány szerkesztőit.

A hatalom képviselői végül 1971-72-ben adminisztratív eszközökkel lehetetlenné tették a Stúdió munkáját. A fölszámolás, a megtorlás, a legkülönbébb társadalmi ellehetetlenítések formájában örök, kitörölhetetlen nyomokat hagyott a pályájukon épphogy elindult költők életében.¹¹

3. A FORRÁS SZEREPE A VISSZAEMLEKEZÉSEK TÜKRÉBEN

Nagyon fontos a mozgalomban részt vevők visszaemlékezéseinek feldolgozása, mivel ezek alapján reális képet kaphatunk az akkori helyzetről, a Stúdió tevékenységéről.

Kutatásaim során interjút készítettem: Vári Fábián Lászlóval, Dupka Györggyel, Balla D Károllyal (bloginterjú). Valamint felhasználtam Penckőfer János *Tettben a jellem* című doktori disszertációját, melyben hosszasan értelmezi a Forrás Stúdió szerepét, valamint Balla László és Czébely Lajos visszaemlékezését.

A személyes interjúk során a visszaemlékezők mindegyike hangsúlyosan kitér a csoporttal, illetve az egyes tagjaival szemben elkövetett sérelmekre.

Vári Fábián László személyesen vett részt a Stúdió tevékenységében. Interjújában hosszasan beszélt személyes élményeiről:¹²

„Azzal a fiatal alkotócsoporttal, akik később a Forrás Stúdiót létrehozták, nagyjából 1967 tavaszán találkoztam. Emlékszem, a nagyszülősi magyar középiskola igazgatójához a *Kárpáti Igaz Szó* fejlődés papírján körlevél érkezett, amelyben arra kérték, hogy amennyiben vannak iskolájában írogató növendékek, egy megnevezett időpontban tegye lehetővé számukra az Ungváron való megjelenést. ... A szervezők az írogató ifjúságot próbálták összegyűjteni.” Egyfajta tehetségkutató program volt [...] a Forrás Stúdió. [...] Én úgy érkeztem erre az összejövételre, mint aki az Arany János esztétikáján nevelkedett. [...]Itt azonban azt tapasztaltam, hogy ma mások az olvasói igények és elvárások [...]. A hallott, olvasott verseket magamban értékelve eldöntöttem, hogy ilyeneket én is tudok írni. És aztán megérkeztem a következő összejövételre, hoztam néhány új verset, és azok hamarosan meg is jelentek a *Kárpáton túli Ifjúságban*... „Egyes emberek, a Stúdió tagjai különböző feladatokat kaptak a csoporton belül. 1971 nyaráról a Forrás Stúdió feladatául tűzte ki, hogy felgyűjtsük Kárpátalja népköltészetét. ....A Kovács Vilmos és Balla László közötti elvi és személyes

ellentétek miatt a Forrás Stúdió nem tudott tovább fejlődni, tagjai pedig tovább lépni. De ennek legfőbb okát abban látom, hogy a Forrás tevékenységét Balla László minden lehetséges eszközzel igyekezett visszaszorítani.” „’71 májusában Balla meghívta az irogató fiatalok egy részét a megalakítandó József Attila Stúdió alakuló összejövetelére, ám nem mindenkit. Benedek Andrást, Balla Gyulát például kifejejtette a meghívottak közül, csak azokat hívta, akikről feltételezte, hogy beállnak az ő újonnan szerveződő csapatába... arra kért mindenkit, hogy vigyük magunkkal írásainkat, ám a Forrás Ungváron tartózkodó tagjai megtagadták a részvételt.”... „Kárpátalja kulturális életében mindenképp fontos szerepet tulajdonítanak a Forrásnak, mivel ekkor kezdődött a kárpátaljai magyar irodalom megújulása. [...] Kiss Ferenc irodalomtörténész is kifejtette, hogy „A kárpátaljai magyar irodalom ebben a rajban fog megújulni.”¹³

„Részben bosszantó hatással volt ránk, hogy nem akarták elismerni a tevékenységünket, és talán ennek tulajdoníthatjuk azt a tényt, hogy megmaccsoltuk magunkat, és már csak azért sem voltunk hajlandóak megváltozni. [...] ’78-tól többször is megkerestek Balláék és arra próbáltak ösztönözni, hogy menjek el a József Attila Stúdió összejöveteleire. Különben a KGB is megkeresett ebben a kérdésben, mert nem akartak tudni arról, hogy a ’70-es évek végén még mindig létezik Kárpátalján egy ellenzékinek számító kis csoport. Ebből én arra következtetek, hogy az állambiztonságiak Ballát is megkeresték, hogy előkészítsék a megköendő kompromisszumot”

„A Forrás szerepe a kárpátaljai polgárjogi mozgalom kezdetén nagyon jelentős volt.¹⁴ Attól kezdve, hogy Fodót eltávolították az egyetemről, attól kezdve, hogy megjelent az *Elidegenedés?* mi tiltakozó táviratokat küldtünk az ukrán közoktatási minisztériumba. Az *Elidegenedés?*-re adott válaszukat Smanyakó elvtársnak, a területi pártbizottság első titkárának is elküldtük. [...] A *Beadvány*ban a kárpátaljai magyarság siralmas helyzetét vázoltuk fel.

A második számú *Beadvány*, amelynek megírásában én már nem vehetem részt, mivel 1972 januárjában behívtak katonának, a kárpátaljai magyarság helyzetéről szólt. [...]Ha nem is mondja ki a *Beadvány*, de a kárpátaljai magyarság számára ez már egy burkolt autonómia kérelem volt.”

Czébely Lajos visszaemlékezésében a Kovács Vilmos mellett eltöltött évek emlékeit hangsúlyozta, melyben nagy szerepet tulajdonított a Forrásnak.

„1967-től működni kezdett a Kovács Vilmos, Fodó Sándor és Benedek András által fűtött kohó. Benedek András jól látta, hogy egy kisebbség kultúra nélkül, önálló hagyományértelmezés nélkül nem fog fennmaradni. [...]Megszervezte, majd

összetartotta az első félelem nélkül felnőtt írógenerációt. [...] Fodó Sándor egy együtest is létrehozott az egyetem bázisán. A két szerveződés egy még jelentősebb réteg figyelmét terelte a kárpátaljai magyarság problémái felé.” „Emlékeim szerint a Beadvány kéréseire válaszként kapott retorzió egyikünknek sem vette el túlságosan a kedvét. Úgy véltük, sem az irodalmi műhely ébren tartása, sem a nemzeti kultúrát továbbéltető műkedvelés [...] nem ártanak a szovjet ideológiának. Én olyan állapotról álmodoztam, [...] Jajhol nem számítottak tabunak olyan kérdések, hogy a kisebbség nyelve hivatalos nyelv legyen az állami szervekbe, hogy az érintettek igazgassák a számukra fontos intézményeket.”¹⁵

Penckófer János szerint a Stúdióhoz köthető események mitologikus jelentést hordoznak: egyrészt eredetmeghatározásról, másrészt harcról és kudarcról szóló mítosz teremtődik.

„Ők voltak azok, akik irodalmi és irodalomszervezői munkájukkal egy polgárjogi mozgalom bontakozását önkéntelenül is elősegítették. Így irodalmi tetteik révén elindítói lettek annak a hosszú folyamatnak, amely a kilencvenes években teljesedett igazán ki, és a kárpátaljai kisebbségi életforma teljesebb megszerveződéséhez vezetett.”¹⁶

A már említett irodalomtörténetben, különálló fejezetet szánt a Forrás Stúdióknak, amelyben megfogalmazta a csoport motivációit és küldetését:

„Kovács Vilmost és a Forrás fiataljainak lázas tenni akarását a hatvanas évek közepétől tehát egyazon „közös ihlet” motiválta. Az, amely a tehetséggel párosulva a nemzetrész eszméltetésére irányult, talán úgy hogy nem is tudták mit miért kell tenniük.”¹⁷

Balla D. Károly nem tartozott a Forrás-tagok közé, ő apja, Balla László révén szembesül a Stúdió történetével és így foglalja össze a Stúdióról alkotott képet és ennek hatását az életére:

„A kárpátaljai magyar irodalom legnagyobb mítosza, amely valóban sorsszerűen és a maga megvilágosító erejével tárult elém.”¹⁸

Mindannak ellenére, hogy az apját negatív szerepben tüntették fel, a következőket írja a Forrás alkotóinak közösségéről:

„A Forrás fiataljai igyekeztek megszabadulni az irodalmunkra addig jellemző témabeli és műfaji korlátoktól. Túlléptek a sematizmuson, a magyar európai műveltség hagyományaihoz igazodtak, felfedezték maguknak a vidék történelmi és szellemi örökségét, néprajzi értékét.”¹⁹

A Forrás Stúdió szerepét M. Takács Lajos a következő módon sűríti össze: „A Forrás nem csupán egy irodalmi mozgalom volt, hanem a »leg-tisztább és legbátrabb kárpátaljai magyar irodalmi és polgárjogi kísérlet«.”²⁰

4. AZ ÖNSZERVEZŐDÉS ESÉLYEI AZ 1980-AS ÉVEKBEN

1972 májusában a Forrás ellen, illetve később annak pótlására megalakult a József Attila Irodalmi Stúdió. *„Nincs értelme a hallgatásnak, kapcsolódjunk be, attól hogy még meg kell írunk néhány társadalmi indíttatású verset meg politikait is, adjuk meg ami kell, de az értékteremtésre tegyük a hangsúlyt”* – nyilatkozta Dupka György a vele folytatott beszélgetés során. Kovács Vilmos halála előtt arra buzdította „tanítványait” hogy kapcsolódjanak be a mozgalomba, mivel az ideológiai nyomás egy idő után változni fog, hitt abban, hogy a kommunista ideológia előbb utóbb meg fog bukni, vagy teljesen meg fog reformálódni.

A hetvenes évek második fele a mozdulatlan idő történelme, mindaddig, amíg az 1981. május 22-én alakult József Attila Irodalmi Stúdió irányítását át nem vette Balla D. Károly, Dupka György és Horváth Sándor. Vezetésük alatt érte el fénykorát a Stúdió, sikerült bevonni a munkába az elnémított Forrás-tagokat is.

A 80-as évek legelején a brezsnyevi, szuszlovi művelődési politika igyekezett korlátok közé szorítani az újonnan alakuló civil közösségeket.

1989-ig tilos volt nyíltan arról beszélni, hogy milyen is valójában a kor nemzetiségi politikája. Ma már szabadon kijelenthetjük, hogy a nagy Szovjet birodalom állampolgárai messzemenően nem voltak egyenlők sem társadalmi helyzetük, sem pedig nemzetiségi hovatartozásuk alapján.

Ennek hatására ezek az állami beavatkozástól és hatásoktól mentes közösségi képződmények túllépték a helyi peresztrojka törekeny nyilvánosságát és felélesztették a szertefoszlottnak hitt formát, az önálló és független polgári kezdeményezés intézményét.

„1988-ban, amikor újjáalakítottuk a József Attila Irodalmi Stúdiót, jóformán sikerült minden írástudót egy zászló alá tömöríteni... abban az időben már nem elégedtünk meg az irodalommal, folklórral, boncolgattuk a kollektív jogok hiányát. 1988-ban az irodalom mellett áttértünk a társadalompolitikai aktivitásra.” – fogalmazta meg Dupka György.

Kárpátalján vitafórumot tartottak, annak érdekében, hogy eldöntsék, kell-e a régiónak autonómia? Kétfajta autonómiamodellel alakult ki.

a.) A szovjet állam által fenntartott autonómiaintézmény, illetve azon belül egy olyan érdekvédelmi szervezet, amelyet az állam tart fenn.

b.) Alulról kezdeményező független érdekvédelmi szervezeten belül az autonómia kiharcolása.

A többség az állami befolyástól mentes független civil szervezet mellett tette le a voksát, melynek létrehozását egy 10 tagú bizottság kezdeményezte.

5. AZ ELSŐ ÖNÁLLÓ ÉRDEKVÉDELMI SZERVEZET KEZDETI LÉPÉSEI²¹

A határon túli magyar közösségek önálló érdekvédelmi szervezetei közül elsőként a Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség (KMKSZ) alakult meg 1989. február 26-án, még a pártállam keretei között, elsősorban kulturális és nem politikai célok elérésére. Az Alapszabályban foglaltaknak megfelelően a Szövetség megalakulásának pillanatától felvállalta a helyi magyarság autonómiatörekvéseinek megjelenítését.

Első ízben 1989. szeptember 10-én tárgyalta a Választmány a kérdést, amely heves vitát váltott ki: biztosítható-e, s ha igen, miképpen, hogy a magyar többségű beregszászi járás határain kívül, főleg a szórványban élő magyarságra is kiterjedjenek a területi autonómia által garantált jogok és lehetőségek. Konkrét elképzelések ekkor még nem körvonalazódtak, ugyanakkor a Választmány állásfoglalásában leszögezte, hogy támogatja egy magyar autonóm körzet létrehozását Beregszász központtal.²²

1990 novemberében a KMKSZ választmánya állásfoglalást adott ki a kárpátaljai magyarság autonóm jogairól, melyben kijelentette:

„A KMKSZ a kárpátaljai magyarság megfelelő létfeltételeinek biztosítását a kulturális és jóléti-területi önkormányzati rendszer párhuzamos kiépítésén keresztül kívánja biztosítani.[...] A kisebbség jóléti-szociális életkörülményeinek megfelelő szintű biztosítása, valamint a kulturális önkormányzat gazdasági bázisa létrehozása céljából célszerűnek tartja a terület adminisztratív felosztásának olyan irányú megváltoztatását, hogy a zömében magyarlakta falvak egy közigazgatási egységbe kerüljenek, (ezáltal) síkra száll Kárpátalja maximális politikai és gazdasági autonómiájáért.”²³

Ebben a légkörben született meg 1990 decemberében „A kárpátaljai különleges önkormányzatú terület statútumának alapelvei”²⁴ című nem hivatalos dokumentum.

A KMKSZ első kezdeményezése volt ez a tervezet, amely Kárpátaljának különleges önkormányzati státust képzelt el. „Kárpátalja önkormányzata a helyi önkormányzatok, kisebbségi területi és személyi elvű autonómiák rendszerére épül (ez szükségképpen a belső közigazgatási határok megváltoztatását feltételezi).”²⁵

A KMKSZ 1992-es programjában az autonómiával kapcsolatban így fogalmaz: „A KMKSZ egyik hangsúlyozott követelése a nemzetiségi önzagadás

*megteremtése. Elvünk az, hogy minden nép sorsát elsősorban önmagának kell kialakítania. A nemzetiségi önkormányzat, az intézményi autonómia, a szakmai és a politikai szervezetek, a területi autonómia mind eszközei lehetnek ennek. Használatukat a mindenkori politikai aktualitásnak kell súlyoznia.*²⁶

A kárpátaljai autonómia kérdése megfogalmazásának pillanatától kezdve viták keresztüztüzebe került a szövetségben belül és kívül. Mint azonban a tapasztalat mutatja, a régió azon országaiban, amelyekben nyilvánvaló a legfelsőbb hatalom meghatározó erőinek nemzetállami törekvése (Románia, Szerbia és Montenegró, Szlovákia, Ukrajna), az autonómia pusztá említésétől is a fejekbe tolul a vér. A nacionalisták hisztériát keltenek, a legfőbb döntéshozók pedig egyszerűen leseprik az asztalról a kérdést.

6. KONKLÚZIÓ

Kutatásom során bebizonyosodott számomra, hogy a kárpátaljai magyarok kezdeti önrendelkezési törekvései már az 1970-es évek végén megfogalmazásra kerültek. A helyi értelmiség által megfogalmazott beadványok szövegeiből láthatjuk, hogy a régióban élő magyarság már többre vágyott. Egyéni jogok helyett kollektív jogosítványokat szerettek volna a térség magyarjai. A nagy Szovjetunió felbomlása után lehetőség adódott az első önálló határon túli magyar érdekvédelmi szervezet megalakítására. A Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség (KMKSZ) tagjai közé lelkes autonómiáért tenni akaró személyek kerültek. A szervezet által megfogalmazott dokumentumokban tovább élt a Forrás Stúdió tagjainak szellemisége.

Az 1990-es évek elején sorra fogalmazódtak meg a különböző autonómia javaslatok, amelyekben tükröződött annak a Forrás Stúdiónak az eszmeisége, amely a kezdeményezés bölcsője volt. A tervek valami ok folytán a mai napig nem tudtak megvalósulni. A hatalmi változások, törvénymódosítások következtében a függetlenedés után még civil szervezatként működő mozgalmak folyamatosan átalakították tevékenységüket, profiljukat és politikai szerepet vállaltak, egyesek politikai párttá szerveződtek.²⁷

Az elmúlt évek tapasztalatai azt mutatják, hogy a Kárpát-medence azon országaiban, mindaddig, amíg nyilvánvaló a legfelsőbb hatalom meghatározó erőinek nemzetállami törekvése és adott határon túli magyar közösség nem tud szót érteni az ottani nemzeti többséggel, valamint a nacionalisták hisztériát keltenek, az autonómiát nem lehet megvalósítani.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Balla D. Károly: A hontalanság metaforái. Publicisztikák, esszék vallomások 1988-2000. Magyar Nyelv és Kultúra Nemzetközi Társasága, Budapest 2000.
- Bayerné Sipos Mónika: Realitás vagy ábránd. A kárpátaljai magyarság autonómia-törekvései a rendszerváltás utáni Ukrajnában. Valóság, 2012. 8. sz. 82-94. o.
- Bayerné Sipos Mónika: Az autonómia sajátos kezdeményei Kárpátalján a rendszerváltás hajnalán. In: Virtuális Intézet Közép-Európa kutatására közleményei. 2012. 3. sz. 9-16.o.
- Bayerné Sipos Mónika: Konszenzus és konfliktus a mai kárpátaljai társadalomban. Görbe háttal. Interetnikus konfliktusok Közép-Európában a múltban és a jelenben. Tanulmánykötet. Szerk. Kupa László. Pécs, Virágmandula Kft., 2011. 194-203.o.
- Czébel Lajos: Kovács Vilmos másik útja. In: Együtt, 2011. 3. sz. 47-59.o.
- Eperjesi Penckófer János: Tettben a jellem. A magyar irodalom sajátos kezdeményei Kárpátalján a XX. század második felében. Magyar Napló, Budapest 2003.
- Dupka György: Magyar polgárjogi mozgalom Kárpátalján. In: Együtt, 2002. 1.sz. 40-47. o.
- Kiss Ferenc: Fiatalok írásai Kárpátaljáról. Új Forrás. 1973.1. sz. (Közlki: Ez volt a Forrás (Különszám) Kárpátaljai Minerva, II. kötet, 1-2. füzet, Budapest – Beregszász, 1998. 61-66. o.
- M. Takács Lajos: Ők nem lettek janicsárrá. Kárpátaljai Minerva. II. kötet, 1-2. Füzet, Budapest-Beregszász, 1998.
- Tóth István: Forrás Stúdió: a legitim magyar politikázás előzménye Kárpátalján. In: Kisebbségkutatás, 1999. 2. sz. 228-229. o.
- A Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség Alapítólevele. In: A KMKSZ történetéből. Összeállította: Dupka György. Ungvár–Budapest, Intermix Kiadó, 1993.
- A KMKSZ választmányának állásfoglalása a kárpátaljai magyarság autonóm jogaival kapcsolatban, Szolyva, 1990. november 24.
- A kárpátaljai különleges önkormányzatú terület státútumának alapelvei I. Általános elvek TLA-KEI Könyvtára K -1574/96
- A KMKSZ Programja. In: A KMKSZ történetéből. Intermix Kiadó, Ungvár–Budapest, 1993.

JEGYZETEK:

¹ „A kutatás az Európai Unió és Magyarország támogatásával, az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával a TÁMOP 4.2.4.A/2-11-1-2012-0001 azonosító számú „Nemzeti Kiválóság Program –Hazai hallgatói, illetve kutatói személyi támogatást biztosító rendszer kidolgozása és működtetése konvergencia program” című kiemelt projekt keretei között valósult meg”

² A tanulmány rövidített változata „Az autonómia sajátos kezdeményei Kárpátalján a rendszerváltás hajnalán” címmel jelent meg a Virtuális Intézet Közép-Európa kutatására közleményei folyóiratban. (2012. 3. sz. 9-16. p.)

³ Stumpf Benedek András, a Forrás alapító tagja, az Együtt szerkesztője. Az Ungvári Állami Egyetemen szerzett magyar szakos tanári diplomát. 1976-ban települt át Budapestre 1979-től az Állami Gorkij Könyvtár, később az Országos Idegennyelvű Könyvtár nemzetiségi osztályának vezetője.

⁴ Fodor Géza: a Forrás alapító tagja. Költő, író. Jelenleg is Kárpátalján él.

⁵ Balla Gyula: a Forrás Stúdió tagja volt, korán áttelepült Magyarországra, 2000-ben, tragikus hirtelenséggel halt meg.

⁶ Zselicki József: az Ungvári Állami Egyetemen szerzett magyar nyelv és irodalom szakos tanári diplomát. Alapító tagja és elnöke volt a Forrás Stúdióknak. Jelenleg is Kárpátalján él.

⁷ Füzesi Magda: az Ungvári Állami Egyetemen szerzett magyar nyelv- és irodalom szakos tanári diplomát. A Forrás Stúdió tagja volt. Újságírói munkájáért Táncsics Mihály-díjat kapott.

⁸ Vári Fábíán László: József Attila-díjas kárpátaljai magyar költő. Néprajzos és műfordító tevékenysége is számottevő. Az Ungvári Állami Egyetem magyar nyelv- és irodalom szakán szerzett diplomát. A Forrás Stúdió tagja volt. 2000-től 2013 augusztusáig a Beregszászi Magyar Tanárképző Főiskola tanára.

⁹ Kovács Vilmos: író, költő, fordító, szerkesztő. Az 1965-ben megjelent Holnap is élünk című regényét a szovjet társadalom és valóság bírálata miatt betiltották. Az Forrás Stúdió fiataljainak pártfogója. 1977-ben Magyarországra települt, kiköltözése után egy hónappal meghalt.

¹⁰ http://www.hhrf.org/kisebbssegutatas/kk_1999_02/cikk.php?id=65 Tóth István: Forrás Stúdió: a legitim magyar politizálás előzménye Kárpátalján. In: Kisebbségkutatás, 1999. 2. sz. 228-229. o.

¹¹ Dupka György: Magyar polgárjogi mozgalom Kárpátalján. In: Együtt, 2002. 1.sz. 40-47. o.

¹² Vári Fábíán Lászlóval 2011 májusában készítettem személyes interjút, melyben részletesen mesélt élményeiről, a Forrás szerepéről Kárpátalja életében.

¹³ Kiss Ferenc: Fiatalok írásai Kárpátaljáról. Új Forrás. 1973.1. sz. (Közlí: Ez volt a Forrás (Különszám) Kárpátaljai Minerva, II. kötet, 1-2. füzet, Budapest, 1998. 61-66. o.)

¹⁴ M. Takács Lajos nevezte ezt a mozgalmat polgárjogi mozgalomnak.

¹⁵ Czébel Lajos: Kovács Vilmos másik útja. In: Együtt, 2001. 3. sz. 47-59.o.

¹⁶ Eperjesi Penckőfer János: Tettben a jellem. A magyar irodalom sajátos kezdeményei Kárpátalján a XX. század második felében. Magyar Napló, Budapest 2003. 40. p.

¹⁷ Eperjesi Penckőfer János: Tettben a jellem. A magyar irodalom sajátos kezdeményei Kárpátalján a XX. század második felében. Magyar Napló, Budapest 2003. 39.o.

¹⁸ Ebben a mondatban nemcsak a Stúdióra utal, hanem valószínűsíthetően apja, Balla László és Kovács Vilmos konfliktusára, ami szintén szorosan kapcsolódik a Forrás sorsához.

¹⁹ Balla D. Károly: A hontalanság metaforái. Publicisztikák, esszék vallomások 1988-2000. Magyar Nyelv és Kultúra Nemzetközi Társasága, Budapest 2000. 155. o.

²⁰ M. Takács Lajos: Ők nem lettek janicsárrá. Kárpátaljai Minerva. II. kötet, 1-2. Füzet, Budapest-Beregszász, 1998.

²¹ Részletesen lásd: Bayerné Sipos Mónika: Realitás vagy ábránd. A kárpátaljai magyarság autonómia-törekvései a rendszerváltás utáni Ukrajnában. Valóság, 2012. 8. sz. 82-94. o.

²² A Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség Alapítólevele. In: A KMKSZ történetéből. Összeállította: Dupka György. Ungvár–Budapest, Intermix Kiadó, 1993. 90–91. o.

²³ A KMKSZ választmányának állásfoglalása a kárpátaljai magyarság autonóm jogaival kapcsolatosan, Szolyva, 1990. november 24.

²⁴ A kárpátaljai különleges önkormányzatú terület státútumának alapelvei I. Általános elvek TLA-KEI Könyvtára K -1574/96.

²⁵ Uo. I. Általános elvek.

²⁶ A KMKSZ Programja. In: A KMKSZ történetéből. Intermix Kiadó, Ungvár–Budapest, 1993.

²⁷ Bayerné Sipos Mónika: Konszenzus és konfliktus a mai kárpátaljai társadalomban. Görbe háttal. Interetnikus konfliktusok Közép-Európában a múltban és a jelenben. Tanulmánykötet. Szerk. Kupa László. Pécs, Virágmandula Kft., 2011. 198. o.

CSORDÁS LÁSZLÓ

A MEGKÖZELÍTÉS NEHÉZSÉGEI:

KOVÁCS VILMOS *HOLNAP IS ÉLÜNK* CÍMŰ REGÉNYÉNEK LÉTMÓDJA
(SZÖVEGVÁLTOZATOK ÉS BEFOGADÁSTÖRTÉNETI DILEMMÁK)¹

(I. rész)

A BEFOGADÁSTÖRTÉNETI SZEMLELETRŐL, VÁZLATOSAN

Miért szükséges áttekinteni időről időre egy-egy könyv befogadástörténetét? Az irodalomtudomány már az előző század második felében túllépett azon a módszertani naivitáson, amely még előszeretettel hirdette, hogy a múlt önmagában, mintegy objektíve hozzáférhető a későbbi értelmező számára. A Hans-Georg Gadamer által kidolgozott filozófiai hermeneutika, majd az ennek nyomán születő és az irodalomtörténeti látásmódra máig hatást gyakorló Hans Robert Jauss-féle recepcióesztétika alapvetően változtatta meg a hagyományhoz való viszonyt. A hangsúly a szerzőről elsősorban a befogadóra helyeződött. Eszerint a megértés folyamata nem merülhet ki a szerzői invenció rekonstruálásával, a műalkotások életrajzi adatoknak való megfeleltetésével, a referenciális olvasat totalizálásával. Jauss alapvető tanulmányában így fogalmazza meg a recepcióesztétika szemléletmódjának lényegét: „egy adott irodalmi mű minősége és rangja nem az életrajzi vagy történelmi keletkezési körülményektől függ, s nem is kizárólag a műfajfejlődés sorrendiségében elfoglalt helyétől, hanem a hatás, a befogadás és az utóélet nehezen megfogható kritériumaitól”.²

Mindez abból a felismerésből ered, miszerint a szerző egyáltalán nem biztos, hogy *jobban érti* az általa létrehozott műalkotást, értelmezése önmagában semmivel sem előrébb való, mint egy másik, a hagyományt párbeszédbe vonó értelmezés. „Minden kornak a maga módján kell értenie a hagyomány szövegeit, mert azok a hagyomány egészébe tartoznak, melyhez dologi érdekelttség fűzi, s amelyben önmagát igyekszik megérteni. [...] A szövegek értelme nemcsak alkalmanként, hanem mindig fölötte áll a szöveg szerzőjének. Ezért a megértés nem pusztán reprodukáló, hanem

egyben mindig alkotó viszonyulás” – mondja Gadamer.³ Nyilvánvalóvá vált, hogy a *szerezői tekintély* helyett jobb, ha az érvekkel alátámasztott és kritikai szemléletű megközelítés, a hatás és a befogadás elemzése kerül az értelmezés látóterébe. Ez persze még egyáltalán nem jelenti a szerző halálát,⁴ de mindenekfelettségének, az irodalomtörténeti hagyományban igen sokáig elfoglalt autoriter pozíciójának megkérdőjelezését már sokkal inkább.

A történeti megértés, melynek problémájával mindannyiszor szembe találja magát az egy korábban született irodalmi műalkotást értelmező olvasó, összetett folyamat. A folyamat jellegéből adódóan a mindig mozgásban lévő jelen irodalmi horizontja közeledik a múlt horizontjához. A találkozás során párbeszéd alakul ki a hagyományok között, melynek révén módosulnak az előfeltevések: rendszerint az eddigiektől eltérő értelmezés születik. A múlt horizontja a hatás- és a befogadástörténet vizsgálata alapján férhető hozzá. A saját hagyományban állva feltett megismerő természetű kérdés (tudniillik mit gondoltak adott műalkotásról adott korban) önmagában nem előíró ugyan, de a párbeszéd folyamán kritikaivá válik: felszínre kerülnek a recepció nyilvánvaló tévedései, a félreértések, az ideológiai konstrukciók, az értékelési zavarok és a kisajátító tendenciák éppúgy, mint az éles szemmel észrevett problémák. Mivel a horizontok folyamatosan változnak, így a kérdésirányok is módosulnak: könnyen előfordulhat, hogy egy feltűnő új nemzedék számára egészen másként hat egy olyan műalkotás, mely évekkel ezelőtt még nagy figyelmet kapott bizonyos ideológiai-aktuálpolitikai felhangjai miatt. Az sem zárható ki teljesen, hogy máról visszatekintve közel sem tűnik olyan jelentősnek adott mű, mint azt példának okáért a rendszerváltást megelőzően hitték. De nem szabad elfelejteni: ennek ellenkezője szintén igaz lehet. Bizonyos szemléleti, esztétikai-poétikai problémák megléte, melyeket az egykorú recepció saját korlátaiba ütözve nem ismert fel (vagy valamilyen kényszerítő tényező függvényében nem vehetett figyelembe), a jelen hagyománnyal való párbeszédképességét tekintve olyan kanonikus erejű ajánlást is előhívhat, mely elhalványíthatja adott irodalomtörténeti korszak más, esetlegesen túlértékelt műveit.

ÉRTÉKELÉSI ZAVAROK A REGIONÁLIS KÁNONBAN

Természetéből adódóan minden értelmezés és értékelés valamilyen szinten korhoz, helyhez, illetve helyzethez kötött, így megjelenése után felül kell bírálni azt. Nincs ez másként, ha a kutatás látókörébe egy regionális kánon,

jelesül a kárpátaljai magyar irodalom önképe, önértése kerül.⁵ Ebben a kánonban fontos helyet foglal el Kovács Vilmos életműve. A II. világháborút követő időszakról egészen az 1970-es évek közepéig-végéig az ő nevéhez kötődnek azok a ma is értékelhető versek, illetve elbeszélői szövegek, amelyek megalapozták az úgynevezett kárpátaljai magyar identitást és egy napjainkig folytonosnak tekinthető hagyománytörténet (szemben az irodalmi közvéleményből lassan teljesen kikopó Balla Lászlóval, aki a rendszerváltásig nem hozott létre esztétikailag hitelesnek tekinthető művet).⁶ Pomogáts Béla mértéktartó értékelése ma is helytállóan tűnik: „Lehet, hogy Kovács Vilmos nevét csupán egy vékony kötetre való vers őrzi meg, ezeket a verseket azonban számon kell tartanunk a huszadik század magyar költészetének megbecsült korpuszában”.⁷

Bár Pomogáts nem említi idézett dolgozatában, a kortárs értelmező számára komoly kihívást jelent Kovács Vilmos egyetlen regényének, a *Holnap is élünknek* az újraolvasása. Ami nyilvánvaló: a mű nem kerülhető meg ma sem, hiszen megjelenését követően ez a regény irányította elsőként a magyarországi közvélemény figyelmét a kárpátaljai magyar irodalomra, kiterjedtnek tekinthető recepciója van, gyakran hivatkoznak rá irodalmi körökben, valamint tananyagá vált Kárpátalján és néhány magyarországi intézményben.

Felmerülhet a kérdés: miért szükséges az értékelések újragondolása a 21. század olvasója számára? A befogadás- és hatástörténet áttekintése során világossá válik: amikor a *Holnap is élünk*ről szó esik, elsősorban a regény kálváriája kerül a középpontba, ezt követően az 1960-as, 1970-es években született magyarországi kritikák megállapításaira hivatkoznak újra és újra, míg egy zárt nagy elbeszélés részeként (tudniillik a kárpátaljai magyarság útja a rendszerváltás felé) a mű politikai tett erejét emelik ki, háttérbe szorítva a szöveget és a voltaképpeni esztétikai értékelést.⁸ Így aztán könnyen találhatunk repedéseket az értelmezések falán, példának okáért: a *Holnap is élünk* eddig napvilágot látott három szövegváltozata jelentékeny pontokon tér el egymástól – mint azt a továbbiakban látni fogjuk – és egyáltalán nem mindig, hogy az 1965-ös vagy a 2007-es változat alapján jelentünk ki bármit is.

További problémák jelennek meg az értelmezői nyelvek retoricitásával, nyilvánvaló túlzásaival, valamint gyakorta körvonalazatlan, definiálatlan fogalomhasználatával kapcsolatban. Jellemzőnek tekinthető a recepció egyik vonulatára Nagy Zoltán Mihály írásának szenvedélyes és a szöveg felett elszikló, erősen általánosító retorikája: „mondjon bármit néhány finnyás szakmabeli, ez a mű az és olyan, aminek és amilyenek egy regénynek lennie kell: cselekményében izgalmasan fordultos, tartalmában elme-mélyig el-

gondolkodtató, stílusát tekintve istenadta természetességgel, ugyanakkor szerzői megtervezettséggel olvasmányos”.⁹ Aligha hihető, hogy ez a retorika termékeny és párbeszédképes lenne, szűk horizontjának veszélyeiről nem is beszélve: még a regény kézbe kerülése előtt frusztráltsággal tölti el az olvasót, hiszen eleve kizárja és megbélyegzi mindenféle kritikai megközelítés létjogosultságát. A Nagy Zoltán Mihály által felhozott szempontok pedig nem eléggé meggyőzőek: a fordulatossá cselekményszövés, az elgondolkodtató tartalom, illetve az olvasmányosság ugyanúgy ismérvei lehetnek a szórakoztató és a populáris irodalomnak (pl. krimi, kalandregény, sci-fi stb.).

Egy mai olvasó a következő megfogalmazáshoz is csupán fenntartásokkal közelíthet: „az egykor »a kárpátaljai magyarság regénye«-ként emlegetett mű immár három évtized után is első a képzeletbeli kárpátaljai toplistán. Az akkori szépprózai teljesítményt sajnálatosan nem tudták meghaladni sem a Kárpáti Kiadó gyéren megjelengető kötetei, sem a peresztrojkán túli időszak után, az egy ideje magyarországi támogatással napvilágot látott »eredeti alkotások«. Megközelíteni is csupán Nagy Zoltán Mihály *A Sátán fattya* című kisregényének sikerült”.¹⁰ Nem csak arról van itt szó, hogy a tanulmány mélyen hallgat azokról az előfeltevésekről, melyekből nyilvánvalóvá válhatna, miért is került idézőjelbe az „eredeti alkotások” szintagma. De szintén hiányoznak azok a szempontok, amelyek alapján összehasonlítható és érték-hierarchiába állítható lenne két eltérő történelmi-társadalmi léthelyzetben (az idézetben tárgyalt Kovács Vilmos-regény a Szovjetunióban cenzurális körülmények között, míg Nagy Zoltán Mihályé a rendszerváltást követően az önálló, demokratikus berendezkedésű Ukrajnában) született, eltérő tematikai és még inkább gyökeresen más poétikai stratégiákkal építkező műalkotás. A megállapítás időbevetettségét, meghaladását az is példázza, hogy azóta Penckófer Jánostól (*Hamuther*) egészen Berniczky Éváig (*Méhe nélkül a bába*) és Brenzovics Mariannáig (*Kilátás*) olyan regények jelentek meg a kárpátaljai magyar irodalomban, melyek újraírják a rendszerváltás előtt kialakult regionális kánon gondolkodás- és értésmódját.

A REGÉNY MEGJELENÉSE KÖRÜLI VITÁK: AZ ELMARASZTALÓ LEKTORI JELENTÉS, A VÁLASZLEVÉL ÉS AZ ÉRTÉKTÉTELEZÉSEK

Az elemzések tekintélyes része foglalkozik a *Holnap is élünk* megjelenési körülményeivel. M. Takács Lajos és Barzsó Tibor az általa szerkesztett szövegváltozat utószavában, illetve utóbbi külön dolgozatokban is,¹¹ Tóth Ist-

ván szintén külön tanulmányban.¹² Botlik József egy teljes fejezetet szentelt a témának kismonográfiájában.¹³ Az ezekben a munkákban hivatkozott dokumentumok egy tekintélyes része a nagyközönség számára is hozzáférhetővé vált, amikor az *Alföld* (M. Takács Lajos szerkesztésében és közreadásában)¹⁴ és a *Kortárs* (Kovács Éva fordításában)¹⁵ folyóiratok publikálták azokat. Illetve valamennyi kortörténeti dokumentum, amely egyáltalán szóba jöhet, megtalálható Botlik József már említett kismonográfiájának függelékében.¹⁶ A legfontosabb ezek közül alighanem Balla László lektori jelentése és az erre válaszul írt Kovács Vilmos-levél, amit a szerző a Kárpáti Kiadónak címzett.

Az említett szövegek kétségtelenül kordokumentum-értékkel bírnak, de a regény hatástörténetét tekintve: ezeket *helyettesítő szereppel* is ellátták a későbbi értelmezők. Így viszont könnyen olybá tűnhet, hogy a jelentés és a válaszelevél a tulajdonképpeni hiányzó egykorú kárpátaljai recenziók és kritikák *helyett* kerül az értelmezési horizontba, ami azonban komoly dilemmára ad okot.

A recenzió és a kritika ugyanis – műfajuk szerint – publikálásra szánt szövegek, melyeknek általában az értékelés és a közvetítés (akár az olvasó, akár a szerző felé, akár is-is) a funkciója. A lektori jelentés ellenben egy jóval szűkebb közösségnek, elsősorban adott kiadó munkatársainak és a szerzőnek íródik, rendszerint nem publikálásra szánt anyag. Így amikor ezeket a dokumentumokat vizsgáljuk, a korban használatos kritikai nyelv és értékelés diszkurzív tere helyett sokkal inkább az egyén és az akkori hatalmi beszédmódhoz való viszony látszik döntőnek. Annál is inkább fontos ezen előfeltevések felől megvizsgálni e dokumentumok állításait, mert gyakran tűnhet úgy, hogy a rendszerváltást követő elemzéseket egyszerűen sarokba szorítja ez az örökség: *az újraolvasás lehetőségeinek és a regény esztétikai-poétikai értékeinek vizsgálata helyett feladatuknak a regény és szerzője megvédését tekintik a lektori jelentés állításaival szemben*. Miért nem tekinthető egészen problémamentesnek ez a hozzáállás?

Balla László szerkesztői véleménye a hatalmi nyelv kizárólagosságát és a szocialista realizmus sematikus eszmerendszerének számonkérését tükrözi, ezt támasztja alá gyakran ismételt frázisa (és ennek különféle variációi): a művészet egyedül helyes eszmei vonala. A jelentés logikája a következőképpen összegezhető: Balla véleménye szerint a regény rossz. Nem feltétlenül azért rossz, mert nyelvileg nem eléggé igényesen megformázott vagy esztétikai-poétikai hibák sorába botlunk a szövegben, hanem teljesen művészetidegen okok miatt: „Számos, *eszmei szempontból* néha egyenesen *káros állítást* hordoz”.¹⁷ Mivel a *Holnap is élünk* a szovjet ideálokat, a párt irodalomban és művészetben betöltött szerepét, illetve a szocialista realizmust nem

fogadja el kritika nélkül, így – Balla logikája szerint – „[m]űvészi szempontból a regény alulmarad a szerző képességein”.¹⁸ Majd a lektor e prekonceptiók mentén sorra veszi a legsúlyosabb ideológiai hibákat, a regény imaginárius természetű szövegét végig referenciálisan olvasva: a legegyszerűbb tükrözésesztétikai elvek szerint (pozitív-negatív hősök ellentéte, forma és tartalom egységének sematikus elve) *kéri számon* a szövegen és annak szerzőjén¹⁹ a Balla által meglehetősen leegyszerűsítve felfogott valóságesszményt. Balla László perspektívája az ún. „szovjet magyar” mesterségesen létrehozott, a magyar kulturális hagyomány folytonosságát a szovjet párthatalmi érdekeknek behódolva elvető ember kategóriájával írható le.²⁰ Mondatainak súlya a mögöttes hatalmi erők eltűnésével egyre inkább könnyűvé, a rendszerváltás után pedig önmaga paródiájává válik. A lektori jelentés értelmezői horizontja éppen ezért ma nem párbeszédképes, aligha lehetséges az általa kijelölt mederben maradva értékelni a regényt. Mégsem tekinthetünk el egészen meglététől, hiszen Kovács Vilmos válaszlevelében átveszi ezt a retorikát, sőt a *Holnap is élünk* szövegváltozatainak legfőbb problémája éppen az, hogy a performatív nyelvi aktusként is működő részleteket, a későbbi recepció által kiemelt politikai tett-jelleget érintő változtatásokat a szövegen alighanem a lektori jelentés alapján teszi meg a szerző.

Arra, hogy Kovács Vilmos válaszlevele nem tekinthető gáncstalannak, Tóth István is felhívja a figyelmet: „Aki olvasta a regényt, tanúsíthatja, hogy az elmarasztaló jelentés vádjai nem állják meg a helyüket. Kovács Vilmos [...] a kiadó vezetőinek címzett levelében ezt tételesen is cáfolja. Kényszerű védekezésből, úgy, hogy maga is igénybe veszi a kor pártos demagógiától átjárt nyelvezetét, öblös hanghordozását. [...] [A] cél nyilvánvalóan a regény útjának egyengetése volt.”²¹ Ezt az értelmezői gyakorlatot tekintem a Kovács Vilmos-recepció egyik önellentmondásának, a tanulmányban már előbb említett okok miatt. Ha ugyanis elfogadjuk Tóth István állításait, miszerint egyrészt a jelentés *vádjai* nem állják meg a helyüket, másrészt a cél szentesíti az eszközt, akkor könnyen átesünk a ló túloldalára: a *Holnap is élünk*ről azt kellene a vádak ellenében bizonyítani, hogy valójában pártos könyv, hisz a szovjet pozitív jövőképben és a szocialista realizmus szellemében íródott. Tulajdonképpen ezt igyekszik bizonygatni Kovács Vilmos válaszlevele, remélve a regény kiadását.

A levélnek csupán két súlyos megállapításával foglalkozom, amelyek mellett nem lehet szó nélkül elmenni ma sem. A *Holnap is élünk*kel kapcsolatban gyakran hozzák fel példának, hogy ez az első kárpátaljai magyar regény,

amely beszél a munkaképes férfilakosság elhurcolásáról. Kovács erről így ír levelében: „A regényben érintettem azt a tényt, hogy Kárpátontúl férfi lakosságát erőszakkal elvitték munkára a keleti országrészbe. A szaktevélemény felveti a kérdést: kell-e erről írni? Szerintem feltétlenül. És miért? // A nyugati reakció a mai napig felhasználja ezt a tényt saját céljaira [...]. És mindezt úgy magyarázza, mint amely a szovjethatalom természetéből adódik. [...] A pártdokumentumok szellemében, amelyek felfedik és elítélik a sztálini személyi kultusz túlkapasait, kötelességemnek tartottam regényemben megemlíteni a magyar férfiak elhurcolásának tényét. [...] Nem szabad hagyni megerősödni azt a változatot, hogy mindez a szovjethatalom, a szocializmus természetéből következik, hanem mindezt a személyi kultusz túlkapasainak a számlájára kell írni”.²² A szovjet rendszerben elkövetett emberellenes bűntettekről (a malenykij robottól a guláig) a rendszerváltás után könyvtárnyi szakirodalom született. A jelenkori történészek meggyőzően érvelnek mellett, hogy a népirtások a szovjet diktatórikus berendezkedés belső logikájából következtek. De hasonló következtetésre juthatunk Szolzsenyicin életművét tanulmányozva. Persze erről az 1960-as évek elején aligha lehetett volna beszélni a megerősödő cenzurális körülmények miatt.²³

A másik, ennél is súlyosabb megállapítás viszont az úgynevezett „magyar nacionalizmusról” esik: „A magyar nacionalizmus bírálata jelentős helyet foglal el a regényben, jól ismerem történelmi gyökereit és filozófiai alapját. [...] Pellengére állítom a hamis magyar hazafiságot is, leleplezem és kinevetem az úgynevezett Szent István-i gondolatot, a fasiszta ideológia hordozóját, amelynek célja az ezeréves határok visszaállítása”.²⁴ Nem szükséges hosszan érvelni amellett, hogy a Szent István-i gondolatnak, melynek az *Intelmekből* gyakran idézett passzusa épp az idegenek befogadását, valamint az egynyelvű ország gyengeségét és esendőségét taglalja, nem sok köze van a faji alapú megkülönböztetéshez és a fasiszta ideológiához.²⁵

Láthatjuk, a kordokumentumok állításai nem lépnek túl a ma teljesen párbeszédképtelennek tűnő szovjet ideológia retorikai sémáin. A regény értelmezési kereteit éppen ezért kellene mintegy kiemelni a lektori jelentés és a válaszlevél által kialakított hatalmi-diszkurzív térből és egy új térbe helyezni. Nem csupán azért, mert ha elfogadjuk a lektori jelentés horizontját, folyton önellentmondásokba és művészetidegen ideológiai vitákba keveredünk, amelyek nem segítenék a *Holnap is élünk* szövegének megértését, de azért is, mert a folyamatos csúsztatások, túl enyhe megfogalmazások egyszerűen meggátolják, hogy a valódi problémák felszínre kerüljenek.

Miért lehet érdemes mégis áttekíteni az előbb elemzett dokumentumokat? Talán nem túlzás azt állítani, hogy a regény eddig megjelent három szövegváltozatában tetten érhetjük ezeknek a hatását.²⁶ Azt, hogy a cenzúra mit és hogyan változtatott meg a regényen, egy kritikai kiadásnak kell majd felderítenie (az eddigi kiadások ilyen szempontból nem eléggé következetesek és kielégítőek), itt csupán a recepció által eddig jóformán alig-alig érintett probléma felvetésére vállalkozom.

A SZÖVEGVÁLTOZATOK KÉRDÉSE

A *Holnap is élünk* a további meghurcoltatások után 1965-ben mégis megjelenhetett könyvformában. A szövegen a cenzúra hatására történt néhány változtatás, amit Kovács Vilmos öccséhez írt levelében így reflektált: „A regényen különben csekély, a lényegét nem érintő szerkesztést végeztem. Remélem, ezzel sikerült becsapnom az illetékteleneket”.²⁷ Azóta két újabb kiadás látott napvilágot. A kéziratot gondozó és a regény második kiadását szerkesztőként felügyelő M. Takács Lajos így kategorizálja a Kovács által 1975-ben tett változtatásokat: „Sok bekezdésnyit kihúzott hőse, Somogyi Gábor művészetéről és életről filozofáló »belső monológjaiból«, de megkurtította a párbeszédeket is. Elhagyott sok fölöslegesnek ítélt jelzót és szóismétlést. *Egyes esetekben újra konkréttá és kritikus hangúvá tett olyan jellemzéseket és leírásokat, amelyek – feltehetően kiadói utasításra – csonkán és eufemisztikusan szerepeltek a 65-ös kiadásban.* Hősei és leírásai szóhasználatát helyenként a magyarországi köznyelvhez közelítette.”²⁸ A regény 1965-ös első, majd a 2007-es harmadik kiadását is szerkesztőként jegyző Barzsó Tibor ezt a leírást a következőkkel egészítette ki: „a szerző csak helyenként állította vissza azokat a szövegrészeket, amelyeket a Kárpáti Kiadó szerkesztőbizottsága és a cenzúrahatalóság követelésére kénytelen volt kihúzni regényéből az 1965-ös kiadásban. Így például kimaradtak a kárpátaljai magyar iskolák helyzetéről, a moszkvai időszámítás kényszerű alkalmazásáról, a déli harangszó betiltásáról szóló részletek, amelyek az eredeti változatban gazdagították a regény valóság tartalmát”.²⁹

A tanulmány elején már említettem: az utókor perspektívájából könnyen lehet, hogy súlyt kapnak bizonyos részek, amelyek egykor, egészen más történelmi-társadalmi léthelyzetben nem tűntek különösen lényegesnek. A rendszerváltás környékén született és a demokratikus berendezkedésű Ukrajnában szocializálódott kisebbségi magyar olvasó már rendelkezhet olyan elvá-

rási horizonttal, melyből visszatekintve kétségessé válnak számára bizonyos ideológiai konstrukciók. Ezért lehet saját identitása számára lényeges, hogy időről időre dialógusba vonja a múltban megkonstruált értelmezéseket, értékeléseket. Jelen tanulmány szűkre szabott keretein belül csupán két konkrét példán keresztül érintem a regény eufemizmus-rendszerkritikusság dichotómiájának problémáját, amellet érvelve, hogy az egykori változtatások – a szerző értelmezése ellenére – igencsak lényegesek voltak.

A *Holnap is élünk* második fejezetében zajlik a következő párbeszéd:

„– Ezt Adytól loptad, ebadta – szólt bele a társalgásba Miska bácsi.

– Jaj, Miska bátyám, hát kinek jutna eszébe, hogy *oroszul író ukrán* létedre betéve tudod Adyt – sopánkodott Tóni.

– Mintha nem tudnád, hogy Miska bácsi [a] magyarok alatt a Dunántúlon tanítoskodott és jobban tud magyarul, mint te – mondta Győző, és kacsintott.”³⁰

A regény második³¹ és harmadik³² kiadásában Miska bácsi *oroszul író kárpátukránként* szerepel. Barzsó Tibor ezt a változtatást így kommentálta jegyzetében: „A kéziratban a szerző »ruszin író«-nak nevezte Miska bácsit. A változtatás a Kárpáti Kiadó szerkesztőbizottságának nyomatékos követelésére történt az 1965-ös kiadásban”.³³A különbség nyilvánvaló: az első publikált szövegváltozatban egy olyan ukránról, a Szovjetunió teljes jogú állampolgáráról van szó, aki egyszerűen csak tud magyarul, a későbbi kiadásokban szereplő kárpátukrán megnevezés viszont egy olyan kisebbségre utalhat (rutén, ruszin), amely hivatalosan máig nincs elismerve Ukrajnában, s amelynek kapcsolatai a magyar kultúrával, történelemmel közismertek. A kéziratban eredetileg szereplő ruszin megnevezés változtatásának elsődleges okát Balla László lektori jelentésében találjuk: „A regényben helytelenül nevezi az író a kárpátontúli ukránokat ruszinoknak”.³⁴

A harmadik fejezetben a következő gondolatokat az omnipotens elbeszélő pozíciójából ismerjük meg: „Gábor nem tud oroszul. Honnan tudna? Iskolába se jár, mert a magyar iskolákat *még nem nyitották meg*”.³⁵ A második és harmadik kiadásban ez a mondat szerepel: „Iskolába se jár, mert a magyar iskolákat *bezárták*”.³⁶ Az 1965-ben megjelent szövegváltozatban szereplő narrátor egyértelműen hisz a szovjet pozitív, optimista jövőképben: még nem nyitották ugyan meg a magyar iskolákat, de biztosan meg fogják valamikor. A későbbi változatokban viszont egyértelmű a rendszerkritika: bezárták a működő magyar iskolákat, s ezzel egy kisebbségnek az anyanyelv használatához való jogát korlátozták.

Összehasonlítva a három publikált változatot, egészen sok olyan szöveg helyet találunk a *Holnap is élünkben*, amelyekben hasonlóan komoly eltérések érhetőek tetten. Talán nem túlzó a kijelentés: az 1989-es változat ismeretében *mást* érthetünk azon a recepcióban folyamatosan felbukkanó megállapításon, hogy Kovács Vilmos kimondta regényében az igazságot a rendszerről, mint az 1965-ös szöveget tekintve. A 2007-ben megjelent változathoz Barzsó Tibor már jegyzeteket fűzött, bemutatva és kommentálva a cenzúra utasításaira tett javításokat a kéziratban. Viszont még ez sem tekinthető minden részletre kiterjedőnek: hiányoznak például azok a jegyzetek, amelyek a későbbi szövegváltozathoz kihúzott művészetelméleti kérdéseket reflektálnák. Ezek a részek azonban még az 1965-ös szövegben fontos szerepet tölthetnek be. Míg nem jelenik meg egy kritikai kiadás, amely pontról pontra nyomon követi a szöveg változásait, addig alighanem megmarad a befogadókban a következő kétség: vajon eleget tudunk-e a regényről, ha csupán az egyik, a rendszerváltás környékén vagy a kétezres évek elején publikált változatot olvassuk el?

JEGYZETEK

¹ A tanulmány megírása során a TÁMOP-4.2.4B/2-11/1-2012-0001 kutatási program (Campus Hungary féléves részképzés) ösztöndíjában részesültem.

² HANS ROBERT JAUSS, *Irodalomtörténet mint az irodalomtudomány provokációja = Bevezetés az irodalom elméleteibe I., Olvasáselméletek*, szerk. Dobos István, Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó, 2001, 233. (Fordította: Bernáth Csilla).

³ Hans-Georg Gadamer, *Igazság és módszer*, Bp., Osiris Kiadó, 2003², 331. (Fordította: Bonyhai Gábor).

⁴ A szerző halálát előrevetítő Roland Barthes elhíresült esszéjének egykor provokatív ereje volt. Ma már azonban kevésbé igaz az, hogy a kritikusok „a mű magyarázatát mindig abban keresik, aki létrehozta, mintha a fikció többé-kevésbé áttetsző allegóriáján túl végső soron mindig egyetlen személy hangját hallanánk, a szerzőét, aki feltárja »titkait«”. Roland Barthes, *A szerző halála* = R. B., *A szöveg öröme*, Bp., Osiris Kiadó, 1996, 51. (Fordította: Babarczy Eszter, kiemelések az eredetiben). Mivel a szerző és az olvasó közötti viszony a jelenkori irodalmi gondolkodásban demokratizálódott, így tarthatatlanná vált Barthes egyik legsarkosabb kitétele: „az olvasó születésének ára a Szerző halála”. *I. m.*, 55.

⁵ Fontos lenne mélyebben is megvitatni azt az irodalomtörténeti problémát, amelyet Szirák Péter a „kánonok regionalitása”, illetve a „regionalitás kanonizáltsága” kiasztikusszerkezetű viszonytalattal határozott meg. Vö. SZIRÁK PÉTER, *A regionalitás és a posztmodern kánon a XX. századi magyar irodalomban = Nemzetiségi magyar irodalmak az ezredvégen*, szerk. Görömbei András, Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó, 2000, 32. A kárpátaljai magyar irodalom kanonizáltságának kérdése különösen nehéz, hiszen az utóbbi időben megjelent összefoglaló és egy lehetséges kánon kijelölésének igényével íródott munkák (például GRENDÉL LAJOS, *A modern magyar irodalom története*, Pozsony, Kalligram,

2010., illetve a GINTLI TIBOR főszerkesztésével kiadott *Magyar irodalom*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 2010.) nem foglalkoznak kárpátaljai magyar alkotókkal. Jelen tanulmány viszont alapul épp a regionális kánon (a kárpátaljai magyar irodalom) önértését vette, így a magyarországi kritikát is mintegy visszahatásként fogja fel az önértelmezés folyamatában. Azonban tudatosítani kell: ez csupán egy lehetséges perspektívából megalkotott elbeszélés, mely reflektál saját határaitra és nem törekszik totalitásra.

⁶ A kárpátaljai magyar irodalom sokáig kétszemélyesként volt elkönyvelve a magyarországi kritikában. Görömbei András a rendszerező irodalomtörténész távlatából a következőképp különbözteti meg (és ezzel mintegy értékeli) Balla László és Kovács Vilmos regényírói munkásságát: [Balla László] „Az összetettebb társadalmi vagy magánéleti kérdéseket kerüli. [...] Írói alkatának talán az ifjúsági regények romantizáló lehetősége felel meg leginkább”. GÖRÖMBEI ANDRÁS, *Kisebbségi magyar irodalmak (1945-2000)*, Debrecen, Kosuth Egyetemi Kiadó, 2001, 313. Néhány oldallal később a *Holnap is élünk* így értékeli: „a kárpátaljai magyarság több egzisztenciális és morális problémáját vetette föl, mint az egész ottani magyar próza együttvéve. [...] Modern, tömörítő átvetítésekkel mutatja meg a múlt és a jelen összefüggéseit”. Görömbei, *I. m.*, 315-316.

⁷ POMOGÁTS Béla, *Kovács Vilmos testamentuma*, Együtt, 2007/4, 29.

⁸ Erre az alapállásra jó példa lehet Barzsó Tibor retorikája: „Nagy hiba lenne csupán esztétikai mércével mérni ezt a fogyatékosságoktól sem mentes alkotást. Az akkori valóságba beágyazva kell értékelnünk jelentőségét, azt, hogy művészi eszközökkel ábrázolta a szovjet uralom alá került kárpátaljai magyarság sanyarú helyzetét, ki merete mondani az igazságot az égbekiáltó igazságtalanságokról”. BARZSÓ TIBOR, *Egy regény kálváriája*, Együtt, 2007/4, 41. Az igazság kimondásának és a szövegváltozatok problémájának kérdése természetesen nem ilyen egyszerű, emellett érvelek jelen tanulmányban is.

⁹ NAGY Zoltán Mihály, *Küzdelem egy lakhatóbb világért*, Együtt, 2007/4, 34.

¹⁰ TÓTH István, *Kovács Vilmos Holnap is élünk című regénye megjelenésének körülményeiről*, Hitel, 1995/4, 94.

¹¹ M. TAKÁCS Lajos, *Regénysors, írórsors, sorsregény* = Kovács Vilmos, *Holnap is élünk*, borító, szöveggondozás, utószó, bibliográfia: M. Takács Lajos, Debrecen–Ungvár, Csokonai Kiadó–Kárpáti Kiadó, 1989², 207-214. Illetve: Barzsó Tibor, *Utószó* = Kovács Vilmos, *Holnap is élünk*, sajtó alá rendezés, jegyzetek és utószó: Barzsó Tibor, Ungvár–Budapest, Intermix Kiadó, 2007³, 225-228. Valamint: BARZSÓ TIBOR, *Egy regény kettős évfordulója*, Együtt, 2005/3, 79-82. és BARZSÓ TIBOR, *Egy regény kálváriája*, Együtt, 2007/4, 36-42.

¹² TÓTH István, *I. m.*, 92-100.

¹³ BOTLIK József, *A hűség csapdájában*, Ungvár–Budapest, Intermix Kiadó, 2003, 105-120.

¹⁴ „*Lépteimet piros öklű plakátok vigyázták*” *Dokumentumok Kovács Vilmosról*, szerk. és közread. M. Takács Lajos, Alföld, 1989/6, 30-35.

¹⁵ KOVÁCS Vilmosné szül. Teke Éva, *Így éltünk Kárpátalján*, Kortárs, 2002/2-3, 82-95. (Itt olvasható Balla László vezető szerkesztői szakvéleménye, illetve Kovács Vilmos levele a kiadóhoz, melyben válaszol a kifogásokra.)

¹⁶ BOTLIK József, *A hűség csapdájában*, Ungvár–Budapest, Intermix Kiadó, 2003, 175-229.

¹⁷ BALLA László, *Vezető szerkesztői szakvélemény Kovács Vilmos Holnap is élünk című regényéről*, Ford. Kovács Éva, Kortárs, 2002/2-3, 82. (Kiemelések tölem, Cs. L.)

¹⁸ BALLA, *I. m.*, 83. Hogy miképpen tehető egyenlőségjel a felsorolt szempontok és a művészi szempont közé, alighanem rejtély a szocialista pártideológusok hatalmi nyelvét csak a könyvek lapjairól ismerő befogadó számára.

¹⁹ Tipikus félreolvasási stratégia ez, amikor a szereplők személyét és állításait azonosítják a szerző személyével és állításaival. A narratológia és mindenekelőtt Gerard Genette kutató-

sai nyomán (pl. *Figures III.*) tudjuk, hogy ez sokkal bonyolultabb folyamat, hiszen ehhez az azonosításhoz több tényezőt (elbeszélői perspektíva, narrátor és narráció, elbeszélés és elbeszélő történet viszonya stb.) is figyelembe kell venni.

²⁰ Erről a kategóriáról Balla László így ír visszaemlékezésében: „a kárpátjai magyarok fejlett szocialista társadalomban, a kommunizmus építésének magasabb fokán élnek, mint magyarországi testvéreik, ezért ők azoktól némelyest különböző, sajátos magyarok, »szovjet magyarok«, erre büszkék és ragaszkodnak életformájukhoz.” Balla László, *Szegény ember vízzel főz. Életem: a Kárpáti Igaz Szó, Együtt, 2002/3, 48.*

²¹ TóTH István, *I. m.*, 98.

²² Kovács Vilmos levele a kiadóhoz, *regényéről*, ford. Kovács Éva, Kortárs, 2002/2-3, 89-90.

²³ Hogy a cenzúra és a párt elvárásainak nyomása alatt alkotó Kovács mennyire torzított saját szemléletén a publikálásra szánt dokumentumok bizonyossága szerint, ezt a kérdést Botlik József kisonográfija is érinti: „A nagy valóság című cikk az író özvegye szerint: »Nem őszinte írás. Amikor férjemet alkotói létében a pártszervek és a hatóságok szorongatták, védekezésül mindig túlzottan hangsúlyozta édesapja kommunista múltját és a saját, erős baloldali meggyőződését.« Kovács Vilmos egyébként így tett a különböző időszakokban készült önéletrajzaiban is, és a szovjet rezsim elvárásainak megfelelően eltorzította szülőfaluja, valamint Kárpátalja valódi történetét, korabeli viszonyait és helyzetét”. Botlik József, *A hűség csapdájában*, Ungvár–Budapest, Intermix Kiadó, 2003, 13.

²⁴ Kovács Vilmos levele... 90.

²⁵ Penckófer János alapos tanulmányában már érinti ezeket a kérdéseket a *Holnap is élünk* szövegét elemezve, de ő a művészi értékek és a politikum keveredését végül pozitívan értékeli, utalván arra, hogy a regény tabunak számító témával foglalkozott abban a korban, éppen ezért „megjelenése önmagában számít pozitív politikai tettek, annak ellenére, hogy a tüzetesebb vizsgálódás más elgondolásokhoz is vezethet. [...] E kiragadott részletek [ti. a Szent István-i gondolatról] a szöveggörnyezetben, ha lehet, még egyértelműbben hangsúlyozzák azt, hogy Somogyi Gábor saját népe »ellen« szól, de mindezen túl a szerző elérte célját: egyáltalán beszélt arról, amiről beszélni főbenjáró bűnnek számított”. Penckófer János, *Bomló század tébolyában Gát és Főt között (Kovács Vilmos pályaképe)*, Szabolcszatmár-beregi szemle, 1999/1, 68-69. (Kiemelés az eredetiben.)

²⁶ A szövegváltozatok: Kovács Vilmos, *Holnap is élünk*, Uzsgorod, Kárpáti Kiadó, 1965. (A továbbiakban: Kovács, 1965.). Kovács Vilmos, *Holnap is élünk*, borító, szöveggondozás, utószó, bibliográfia: M. Takács Lajos, Debrecen–Ungvár, Csokonai Kiadó–Kárpáti Kiadó, 1989². (A továbbiakban: Kovács, 1989.). Kovács Vilmos, *Holnap is élünk*, sajtó alá rendezés, jegyzetek és utószó: Barzsó Tibor, Ungvár–Budapest, Intermix Kiadó, 2007³. (A továbbiakban: Kovács, 2007.)

²⁷ Idézi M. Takács Lajos, *Regénysors, írórsors, sorsregény* = Kovács, 1989, 209.

²⁸ M. TAKÁCS Lajos, *I. m.*, 213. (Kiemelés tőlem, Cs. L.)

²⁹ BARZSÓ Tibor, *Utószó* = Kovács, 2007, 225.

³⁰ Kovács, 1965, 11-12. (Kiemelés tőlem, Cs. L.)

³¹ Vö. Kovács, 1989, 11.

³² Vö. Kovács, 2007, 11.

³³ Kovács, 2007, 229.

³⁴ BALLA, *I. m.*, 84.

³⁵ Kovács, 1965, 28. (Kiemelés tőlem, Cs. L.)

³⁶ Vö. Kovács, 1989, 25. Illetve: Kovács, 2007, 24. (Kiemelés tőlem, Cs. L.)

CZÉBELY LAJOS LEVELE S. BENEDEK ANDRÁS ÖZVEGYÉHEZ

KEDVES LÍVIA!

Jól tudod, hogy elég ritkán találkoztam Bénivel. Nem emlékszem, milyen évet írtunk, csak azt tudom, hogy már a 2000. esztendőn túl jártunk, amikor meglátogatott minket egy turistacsoporttal. A viski református templomban találkoztunk, és megkért, hogy beszéljek a hely nevezetességeiről. Természetesen, bemutatott – ahogy illik – a jelenlevőknek. De mikor odaért a bemutatásban, hogy ki is vagyok neki, elakadt, nem találta a szót. Rám nézett segítséget kérően, de én sem találtam a megfelelő kifejezést. Megrendültünk mindketten. Nem is erőlködtünk tovább. Azt is láttam azonban, hogy az ősi templompadokban ülő barátai észrevették vívódásunkat. Közben Budapesten, majd Fodó Sándor temetésekor találkoztunk Visken. Utoljára 2008. május 17-én a Viski Tájházban, a Kárpátalja Szövetség kihelyezett ülésén. Akkor az iskolaudvaron készített fényképen azonban nem vagyok, mert órám volt valamelyik osztályban, és le akartam tudni, hogy semmilyen körülmény ne zavarjon majd, ha leülünk beszélgetni. Óráim megtartása után siettem a konferenciára, amelyre a viski tájházban került sor, és amit mi halkán végig is beszélgettünk. Remélem, így utólag Katona Tamás megbocsátja nekünk.

***

Béni nevét először Fodó Sándortól hallottam, és ő is mutatott be egymásnak minket 1968 augusztusában. Ekkor a negyedik évfolyamot kezdte el az ungvári egyetem magyar szakán, és én büszke voltam, hogy szóba állt velem. Pedig semmi okom nem volt rá, hogy kisebbségi érzésem legyen, mert már első perctől adott az ember szavára, az enyémmre is, s nagyvonalú volt mindenben. Ami viszont nyugtalanított: akár társaságban voltunk, akár kettesben, soha nem engedte, hogy az elfogyasztott ételért, italért én fizessék. Sok időmbe telt, míg természetessé vált számára az én hozzájárulásom is a költségekhez. Ez inkább már akkor volt, amikor látta, hogy nincs

hol laknom, és felajánlotta: lakjunk együtt a Gorkij u. (Szobránc u.) 19. sz. alatti az udvaron külön álló egyszobás lakásban. Az *Együtt* folyóirat kálváriájáról és a Béni szerepéről ennek a magánkiadásnak a létrehozásában és szerkesztésében, és az akkor még javában működő *Forrás Irodalmi Stúdió* programjáról és gyakorlati tevékenységéről minden nap szó volt, hiszen egy évfolyamon tanultam Fábián Lászlóval, Zselicki Józseffel, egy év múlva magyar szakos diák lett Balla Teréz, majd Fodor Géza, Füzesi Magda is, akiknek már iskolás koruktól megjelentek verseik, gyakran fellátogattak Ungvárra a stúdió-összejövetelekre. Györke László Béni testi-lelki jóbarátja volt, mindketten beregszásziak, ugyanúgy az eszenyi Balla Gyula, aki azonban csak 1970-ig, Magyarországra való áttelepüléséig volt gyakori vendég körünkben. Valamennyien jó barátok lettünk. Igazi stúdiótagoknak azonban azok számítottak, akiket Kovács Vilmos ajánlására bevettek a készülő *Szilaj nádparipán* című versantológiába (Balla Gyula, Balla Teréz, Balogh Balázs, Benedek András, (Vári) Fábián László, Ferenczi Tihamér, Fodor Géza, Füzesi Magda, Kecskés Béla, Zselicki József), amely soha nem jelent meg. Ezek közül ketten (Balogh Balázs, Kecskés Béla) koruk és más egyebek miatt nem tartották magukat közénk valóknak. Ma is bátran elmondhatom, hogy ennek a társaságnak, ha irodalomról és művelődéspolitikáról volt szó, Béni volt a lelke. Természetesen, nem vonom kétségbe Kovács Vilmos és Fodó Sándor szerepét sem.

Már sokszor elgondolkodtam azon, mi is tartott minket össze. Talán az, hogy kifelé tartván a kamaszkorból egyre inkább észrevettük, hogy az elcsatolt területek – így Kárpátalja – magyarsága morzsolódik a többség érdektelensége, sokszor ellenséges magatartása miatt. És az is egyre jobban megnyilvánult, hogy a második világháború utáni korszakváltás Magyarországon sem a magyar szellem által kidolgozott értékrendszer alapján következett be, hanem a magyarságot elnyomó szovjet nagyhatalom, valamint a hazai kommunista kiszolgálók igényei szerint. Ráadásul mindannyiunk családjából elhurcoltak valakit 1944-ben, vagy katonafogolyként járták meg a szovjet fogolytáborokat, mint apám is, aki 1947-ben tért csak haza Vorkutából. A Stumpf családnak sem volt könnyű a sorsa, ők első perctől a szovjet hatalom végéig, amit már szerencsésükre nem itt éltek meg, a hatalom szemében reakciós, nem kívánatos személyek voltak. Alig múlt Béni két éves, mikor 1949 májusában a helyi katonai hatóságok 36 órás határidővel a családját kiutasították a kiemelt városból, Munkácsról, s lakásukat elkobozták. Beregszászba költöztek, az ún. hétkerületben találtak

egy elég megviselt állagú házat. Itt élt a nagy család. Viselték sorsukat gerinctörés és megalázkodás nélkül mind Alberta néni, mind Jenő bácsi és az öt fiú is. Valamennyit volt szerencsém ismerni. A nagycsaládban felnővők szorgalmával igyekeztek nélkülözés közepette megteremteni egzisztenciájukat. Árpit, Imrét és Jencit azért is becsültem, mert kitűnő zenészek voltak. Béni sem maradt el az említettektől. Már szinte gyermekfejjel tudatosan készült a magyar művelődés Kárpátalján fellelhető értékeinek megmentésére. Láta, hogy az anyaországban is betiltatott a nemzeti irodalom sokszínűsége, száműzettek a nemzetfenntartó kulturális közegekből a polgári értékek. Kárpátalján még rosszabb volt a magyarság helyzete. Ebben találkozott véleményük Kovács Vilmossal, aki köztudottan baloldalaról indult. Fodó Sándorral Béninek hasonló gondjai nem voltak, hiszen a Sándor református identitása és a Béni protestantizmusa egy töről fakadt. Györke Laci is református lelkész fia volt, nehézsorsú, komoly, megfontolt fiatalember, akire nagy szükségünk volt, hisz én is és Béni is hajlamosak voltunk belefeledkezni az éppen aktuális tennivalóba, legyen az munka vagy szórakozás. Érdekes, hogy most a napokban olvashattam Laci írását – így fel is elevenítette bennem önmagát és az együtt töltött időket – a Kárpátalja 2012. november 23-i számában „*Teljesen szubjektív emlékezés a lélektipró gyermekkorra*” címmel. Györkét azért említem, mert nemcsak egy városból valók voltak Bénivel, de a SZU-ban mindkét család a megtúrt kategóriába tartozott, vagy még abba sem. Ebben az írásban említi Laci Béni gyakori tragikomikus mondását, amely sok mindent érzékeltet helyzetükből: „Könnyű neked, pap az apád.”

De visszatérve az egyetemi évekhez, 1968 őszén, amikor megismerkedtünk, Béni már nem dolgozott a *Kárpáti Igaz Szónál*. Azelőtt csaknem két évig revíziós szerkesztője volt a lapnak, közben nappali tagozaton tanult. Szabadidőnkben olykor-olykor felvitt Kovács Vilmoshoz, a régi megyeház épületébe, a Kárpáti Könyvkiadó magyar részlegébe. Ezekben a tompított hangerejű beszélgetéseken hallottam először a szovjet szamizdatokról, tamizdatokról. Zsorez Medvegyev *Liszenko tündöklése és bukása* c. írásáról, amelyben felhívta a figyelmet a biológia, a genetika, a mezőgazdasági tudományok gyalázatos sorsára a SZU-ban. Egyre gyakrabban látogattuk meg a kiadóban Vilmost, s ez feltűnővé vált ebben a nem éppen veszélytelen környezetben. Vilmos arra kért bennünket, hogy inkább nála, otthon találkozzunk, ha megbeszélhivalónk van. Fodó Sándor is felajánlotta a lakását. Sándornak információi voltak az ebben az évben meginduló *Hronyika*

Tyekuscsh Szobityij c. számadatról. Ekkor jelent meg Szolzsenyicin *V kruge pervom c.* regénye külföldön, ami ellen azonnali támadás indult. Izgalmas volt megtudni, hogy Lev Kopelev kiállt Szolzsenyicin mellett, s ezért elbocsátották kutatói állásából. Ezen kívül Bécsben megjelentetett egy cikket *Lehet-e Sztálint rehabilitálni?*, ami nagy port vert fel. Mindezek a hírek reményt keltő izgalommal töltöttek el. Talán mégis elindulhat egy enyhülési folyamat, amely a kárpátaljai magyarság helyzetén is változtat. Valószínű, a társaim, Fábíán Laci, Fodor Géza, Györke Laci, Sari Józsi, Zselicki Józsi is így remélték, azonban mégsem csupán az ország kül- és belpolitikai helyzete volt terítéken ezeken a találkozókon, hanem a kárpátaljai magyar irodalom állapota, és egyre gyakrabban az itteni magyarság helyzete általában. Ha Vilmosra volt szükségünk, Sándor is jött velünk a Proszpektre (az Október 40. évfordulója elnevezésű sugárúton lakott), de sokszor Sándornál gyűltünk össze, ahova azonban Vilmos csak rendkívüli esetben jött el.

A második szemeszterben (1969 januárjában) Fodó Sándor már hozzálátott a műkedvelés megszervezéséhez a filológiai fakultáson, igényelte segítségemet a dalok és a tánckör kíséreténél, majd egy népi zenekar létrehozását terveztük el, sikerült is. Béni az irodalmi részt állította össze, Györke Laci szavalt, Fábíán úgyszintén, ezen kívül táncolt és énekelt. Valamennyien szívügyünknek tekintettük a műkedvelést, hiszen egy CSEMADOK-szerű szervezetről álmodoztunk Sándor ihletésére, amely majd Kárpátalja magyarsága művelődési életének szervezője lesz.

Az első tanév utáni nyári szünidőm nagy részét Visken töltöttem, nyelvjárásgyűjtés volt a feladatunk. A viski tájszavak feljegyzése Sari József, Fábíán Lászlóra és rám volt bízva. Már nem emlékszem hány, de lehetetlenül sok tájszót kellett összegyűjtenünk. Mindenesetre nem ültünk tétlenül. Mire visszautaztam Ungvárra, Béni már a Kárpáti Kiadóban dolgozott. A *Szilaj nádparipán* című versantológia megjelentetéséről még mindig csak szó volt, a könyv kiadására csak ígéret maradt. Napvilágot látott viszont a *Lenint éneklék a Kárpátok c.* antológia, fekete-fehér és színes fotókkal ellátott illusztris kiadvány fűzött keménykötésben. Nem tudom pontosan, hogy kik, de azt tudom, hogy Vilmostal és Bénivel az élen jó néhány Forrás-tag részt vett a kötetben szereplő versek magyarításában, hiszen magyarra fordított kiadvány volt. A végén az is kiderült, hogy az említett „alkotómunka” nem folyt lelkiismeret-furdalás nélkül. Ezt onnan tudtam meg, hogy Fábíán Lászlót kerestem valamilyen oknál fogva, és sehol nem találtam.

Végül a kiadóban tájékoztattak, hogy a fiúk kikapták az ominózus kiadványért a honoráriumot, és alighanem a „Kijev”-hez címzett vendéglőben lesznek. Néhány lépésre, a régi megyeház alatt terpeszkedett a vendéglő. Hatalmas nyári terasza is volt, de akkor a fiúk a főépületben, egyik asztalánál ültek. A portás nem engedett be, mert nem akartam helyet foglalni és rendelni valamit, ezért a markába nyomtam egy rubelt (30 kopek volt akkoriban egy nagyadag borscs leves) és kihívtam Lacit. Tőle tudtam meg, hogy közös megegyezés alapján most isszák el a tisztességtelenül szerzett pénzt. Már a kristálypoharak talpait törik lefelé halkan, hogy elfogyjon a honorárium az utolsó kopejkáig anélkül, hogy berúgnának, mert „ebül szerzett jószág ebül vész el”.

Ekkor Béni már átköltözött a Gorkij u. (Dombalja u.) 19. sz. alá. Az épület udvarának nagy vaskapuja volt, az udvart egy hatalmas vadászkutya őrizte. Okos jószág volt, csak az idegeneket ugatta. Egy báránnyal együtt birtokolták az udvart, s hogy a dúsgyapjú barinak mi volt a funkciója, máig titok. Gerának (a Geraszim orosz keresztnév becézett alakja) hívtuk a házigazdát, aki oroszul beszélt. A vele együtt élő felesége és anyósa németek voltak, de jól beszéltek magyarul is. Az udvar hátulsó zugában volt egy egyszobás rozoga épület, ide költözött be Béni több száz könyvével, írógépestül és nagy halom kéziratával. Az alacsony szoba valamennyi falát, még az ajtó fölött is könyvespolcok borították deszkából, azokat mind Béni mesterkedte. A polcok zsúfolásig voltak könyvekkel, szigorú rendszerben. A szoba bútorzata egy szétnyitható rekamié és néhány szék volt, de rengetegen elfértünk benne. Az egész Forrás Stúdió. Nem véletlenül mondta egy későbbi alkalommal belépve az ajtón Kiss Gyula tanár úr, aki Tóth István gyámja volt, és Istvánt (aki éjszaka nem jelent meg otthon) kereste a Béni-lakban: „Íme, a tudomány fellegvára.” Nem tudom, viccelt vagy gúnyolódott, de a számunkra egy kissé az volt, a tudomány fellegvára és egy kicsit az otthon helyettesítő meleg fészek is.

Visszagondolva az 1969-70-es tanévre, Béni igen sokat dolgozott (mindig irigyeltem munkabírását). Először is ez volt az egyik utolsó éve az egyetemen, közben a Kiadónál a vezető szerkesztői állást töltötte be, de a Forrás-tagokkal is tartotta a kapcsolatot: összegyűjtötte kézirataikat, véleményezte őket, akit kellett, meglátogatott. Stúdió-összejöveleteket rendszeresen szervezett. Így ismerkedtem meg én is Füzesi Magdával, Dupka Györggyel és másokkal. Akkor nagy eredményként könyveltük el a *Kárpáti Kalendárium Irodalmi Mellékletének* létrehozását, és ekkor készült a

Magyar irodalom Kárpát-Ukrajnában c. tanulmány is, amely az 1970-es *Tiszatáj* októberi és decemberi számában látott majd napvilágot. Ennek az anyagát tulajdonképpen Béni hozta. Ezen kívül egy a kultúra, tudomány és technika újdonságait bemutató folyóiratot is beindított *Körkép* címmel. Ennek a kiadványnak csak néhány száma jelent meg. Anyagának nagy része fordítás volt, jómagam és a fiúk is közreműködtünk a szovjet sajtóból kihalászott, főleg Kárpátaljával foglalkozó cikkek fordításában. Ezzel is az volt a célja Béнинek, hogy ha megerősödne a lap, egyre több kárpátaljai anyagot helyez majd el benne. Hogy mi lett a sorsa ennek a kísérletezésnek, már nem emlékszem.

Béni diplomázásának idején mi (Fábián László, Herczeg Ákos, Nigrinyi Szabolcs, Sari József, Zselicki József és én) a második évfolyamot fejeztük be. Tóth István, aki az utánunk következő évfolyam diákja volt, valószínű jól érezte magát közöttünk, velünk maradt. Ákos és Szabolcs más utakon járt. Természetesen, az évfolyamtársakat és a műkedvelés által egyre szorosabb kapcsolatban élő egyetemi társaknak sokaságát nem kell összetéveszteni az irodalmi stúdió tagjaival (Balla Gyula, Balla Teréz, Balogh Balázs, Benedek András, Dupka György, Fábián László, Ferenczi Tihamér, Fodor Géza, Füzesi Magda, Punykó Mária, Zselicki József). Az ungvári magyar szak diákjai – nagyrészt Fodó Sándornak köszönhetően – egyre inkább felismerték helyüket és céljukat a kárpátaljai magyarság életében. Ha akadt is néhány tanár vagy diák, aki – miután a belügyi szervek beszervezték – jelentgetett, a többség azonban itt ébredt öntudatra, és az ő hatásukra terjedt el az egyetem más karainak magyar ajkú diákjai között is ez az életszemlélet. Amikor ezt állítom, nem hagyhatom említés nélkül azt sem, hogy a legnagyobb szerepe az identitástudat kialakulásában azonban az otthonról hozott útravalónak volt.

Visszatérve a fő gondolatmenethez: ebben az időben találkozásunk Bé-nivel mindennapos volt. Már a reggelinél összejöttünk néhányan, aki tehet-e, a Korjatovics téri vásárcsarnok második szintjén fogyasztottuk el pelmenyi (húsos derelye) és bulyon (csontleves) adagunkat. Az utóbbihoz jutott főtt zöldség is bőségesen, hiszen már protekciónk volt, törzsvendégként kezelt a talponálló vezetője. Megbeszélve az aktuális tennivalókat mindenki sietett a maga dolgára, hacsak nem volt szünnap, vagy ünnepnap. Olyankor nyáron rövidet, télen pedig forralt bort is ittunk. Az egyetemi előadások után felkerestük Vilmost, de gyakrabban Sándort. Álmodoztunk, tervezgettük a jövőt. Inkább a kárpátaljai magyarságét, mint a sajátunkat.

Valószínű nem könnyítettük meg a dolgát sem Évának, Vilmos feleségének, sem Editnek, Sándor feleségének (fiatal házaspár volt, és ott volt Eszterke is), de elég felelőtlenül, akkor nem gondoltunk erre.

1970 nyarán a második évfolyam utáni kötelező népköltészet-gyűjtési gyakorlaton voltunk. Én Fábián Lacival jártam Bereget, majd Ugocsát. Akkor még régi típusú nagyméretű, nehéz orsós magnetofont cipeltünk magunkkal, én pedig a harmonikámat is. A munka lassan ment, de nagyon szép időszakká vált emlékeimben. Akkor már a Forrás Stúdióknak kidolgozott terve volt, hogy a soron következő nyár folyamán alaposabb népköltészeti gyűjtést szervez különös figyelemmel a népballadákra. A Forrás Stúdió népköltészeti gyűjtőútjára 1971 nyarán került sor.

Az 1970. év amúgy az országban Lenin 100. születésnapjának jegyében zajlott, s ez minden józanul gondolkodó embernek az agyára ment. De ebben az évben tudtuk meg azt is, az örökös titkolózás ellenére, hogy valamikor nyáron Zsorez Medvegyev, a biológus a szovjet tudósok nyomására kiszabadul az elmeegógyintézetből (persze azonnal elhagyja az országot). Nekem ez azért volt nagy újság, mert azt nem tudtam, hogy a bolondokházába zárták. Egyébként információval el voltunk látva, legalább is a főbb eseményekről. Fodó rendszeresen tájékoztatott az észtországi és a SZU belsejében történő dolgokról. Vilmosnak is voltak barátai Moszkvában, neve is ismert volt, hiszen 1963-ban megjelent verseinek orosz nyelvű válogatása *Veszennyije burji (Tavaszi viharok)* címmel. Sándor sokat beszélt Jurij Lotmannról, világhírű észtországi tanáráról, akinek akkor jelent meg a *Sztruktura hudozsesztvenno tyekszta (A művészi szöveg struktúrája)* c. könyve, amely érdeklődésünk középpontjába került, hiszen irodalmároknak készültünk.

Közben ki kellett költöznöm az Ung parti diákszállóból, ahol az 1969-70-es tanévben laktam Sari Józsival, Zselicki Jóskával, Tuba Ernővel és Huszti Vaszállal (a későbbi neves ukrán költővel) együtt. Béni sietett segítségemre, felajánlotta, hogy osztozzunk meg a kisszobáján, míg nem találunk egy megfelelő kiadó helyiséget, mert neki már több szabad ideje lett, hiszen lediplomázott, és így gyakrabban járt haza, Beregszászba. Munkahelye a kiadóban volt továbbra is. Egy alkalommal a háziasszony magához hívott, kedves, idős, szőkére festett hajú nő volt, és akkor őszintén elbeszélgettünk. Elmondta, hogy arra gondolt, kiadná az egyik kihasználatlan nagyszobát, ha tudok egy lakótársat keríteni. Sari József földim és barátom ajánlkozott, s így 1970 szeptemberétől már onnan látogattuk az egyetemi foglalkozásokat.

A Fodó Sándor könyvtára után, most a Bénéié állt rendelkezésemre, hiszen egyre több feladattal bízott meg, évfolyam munkákat is írtunk pénzért, gyorsan gépelt, ezért én mondtam gépbe az előre összeállított és megszerkesztett szakdolgozatokat. Ha el kellett utaznia, nálam hagyta a lakáskulcsát is. Bármilyen fárasztó volt a napja (gyakran késő estig dolgozott), lefekvés előtt az újonnan vásárolható világirodalmat olvasta, olykor még krimit is, pihenésül. Én itt ismerkedtem meg Sylvia Plath-tal, John Osbornel, Allan Sillitoe-val, Semprun-nel és a francia „új regény” képviselőivel. Itt olvastam el Lévi-Strauss *Szomorú trópusok*-ját, John Barth és Thomas Pynchon nyelvi kísérletté alakított regényeit. De valójában a szovjet neoavantgarde képviselőinek (Jevgenyij Jevtusenko, Andrej Voznyeszenszkij, Bella Ahmadulina, Bulat Okudzsa) írásaival is itt találkoztam magyar fordításban. Néhány modern realista művel is a Béni könyvtárából ismertem meg, olyanokkal, mint Csingiz Ajtmatov *A versenyelő halála*, Romain Gary *Lédi L. c.* regénye és ugyanennek az írónak Émile Ajar néven írt, a társadalom peremvidékén élőkről szóló regényeivel. Legtöbbször, ha kettesben voltunk, beszélgetéseink tárgyát is az olvasottak képezték. Akkor már a posztmodern is a témák közé furakodott, de nem a mai értelemben. A kifejezést megalkotója, Charles Olson szerint próbáltuk felfogni, aki az ezután következő korszakra értette a posztmodern fogalmat, egy olyan közvetlen világra, amely a gyökereit az archaikusban és az emberiség nagy hagyományaiban fogja keresni.

Mindezt csupán azért írom le, mert ha a korparancs, az *itt és most* parancsa nem kényszerít a kisebbségi helyzetünkkel való állandó törődésre, akkor valószínű sok más egyébgel foglalkoztunk volna.

1968-ban az anyaországi irodalomban színre lépő új nemzedékből leginkább a kilenceket ismertük, az *Elérhetetlen föld* (1969) című antológia eljutott hozzánk is, de főleg Kiss Anna, Kiss Benedek, Mezey Katalin és Utassy József verseit kedveltük. Természetesen a többieket is, csak most nem jut eszembe hirtelen, s nem is akarom az írást utánanézésel megszakítani. Emlékszem, hogy Nadas Péter, Petri György, Hajnóczy Péter már később, fiatal tanár koromban lettek olvasmányaim. A magyar prózában a paradigmaváltás inkább a hetvenes évekre esett. Az azonban biztos, hogy ebben az időben már közszájon forgott az a felismerés, hogy a magyar irodalom nemcsak az akkori Magyarországon létezik, hanem annak határán túl is. Ezt bizonyítja a szegedi *Tiszatáj*, ahol a Béni és Vilmos tanulmánya megjelent. Szerencsénk volt, mert épp 1970-ben lett főszerkesztője

Havasi Zoltán, aki szabad kezet adott Ilia Mihálynak és Kovács Sándor Ivánnak, a két korábbi szerkesztőnek, az olvasószerkesztő pedig Annus József volt, a lap későbbi főszerkesztője. Nekik volt köszönhető, hogy a lap nyitottá vált többek között a határon túli magyarság sorskérdéseire, természetesen csak addig, míg el lehetett mindezt szerencsésen fogadtatni „a szomszédos szocialista országokkal való kapcsolattartás”-ként. Minden esetre úgy emlékszem vissza, hogy mindazokra, akiket a *Tiszatáj* közölt (Illyés Gyula, Németh László, Veres Péter, Kormos István, Nagy László, Kiss Benedek, Utassy József, de Mészöly Miklós, Tandori Dezső, Tolnai Ottó, Weöres Sándor is) felnéztünk. Az a jelenség is jótékonyan hatott a fiatal kárpátaljai tollforgatókra és irodalmárookra, hogy a magyar irodalmi élet korábbi túlságosan főváros-centrikussága egyre inkább oldódott. Egyre több lett a figyelemre méltó vidéki író és természetesen más művész is.

Az 1971. esztendő már az elején rosszul kezdődött. Béni és Vilmos is egyre többször volt ideges, sok szó esett a kiadóban uralkodó ellenséges hangulatról, nagy viták zajlottak a *Tiszatáj*ban 1970 decemberében megjelent *Magyar irodalom Kárpát-Ukrajnában* c. tanulmányuk kapcsán. Nemcsak a kiadó vezetősége és néhány munkatársa fejezte ki nemtetszését az ügyben, de egyre jobban hallatták hangjukat a vezető megyei pártfunkcionáriusok is. A *Kortárs* 1970 novemberi számában megjelent *Két találkozás* c. írása is túl sok volt egyesek számára. Sándor feje felett is gyülekeztek a sötét fellegek. Míg az egyetemen egyre inkább örültünk a műkedvelésben elért sikereinknek, új erővel jártunk a próbákra, és a múlt őszi Técsői lázi almaszüretelésünk honoráriumából ruhákat és hangszereket is vásároltunk, nem gondoltuk, hogy a párt ennyire éberem örökös felettünk, és már folynak az előkészületek az együttes felszámolására. A Forrás Stúdió tagjai a nyári népköltészeti gyűjtőútjukat tervezték, amikor az Ungvári Állami Egyetem rektora 1971. február 24-én kelt parancsával Fodó Sándort, a magyar nyelv és irodalom tanszék előadóját elbocsátotta állásából. Erről részletesebben a *Vágyak eltörlése (Együtt, 2011. 5. sz.)* című írásomban olvashatsz. Az eset Béni és Vilmost is mélyen érintette, hiszen Vilmos nagyon fontosnak tartotta, hogy Fodó Sándor az egyetemen maradjon, Béni pedig egyik legerősebb támaszát látta Sándorban, aki abban az időben energikus, friss, mindent elintézni tudó fiatalember volt. Az elbocsátás sem ijesztette meg, a rektori parancsra válaszul beperelte az egyetemet, a perben saját védelmét is elvállalta, hetekig a törvénykönyveket bújtja, még népszerűbbé téve ezzel magát az egyetemi diákság körében. Izgalmas idők

következtek. Túl izgalmasak. Bosszantott minket Sándor helyzete. Ahol tudtam, igyekeztem segíteni. Feleségének, Editnek is, aki negyedikes volt, Eszterke, a lányuk, még kicsi, óvodás. A foglalkozásokat is látogatni kellett, szigorúan vették. Bármilyen áron le kellett tennem a vizsgákat is, hogy nyugodtan vehessenek részt a nyári gyűjtőúton. Március 21-én ráadásul megjelent Balla László *A nagy szovjet család kis magyar közössége* című írása, amelyben a szerző buzdítja az írószövetség helyi szervezetét, az ungvári egyetem magyar tanszékét és a saját lapját, a *Kárpáti Igaz Szót*, hogy tegyenek meg mindent azért, hogy a fiatal írónemzedék vegye komolyan az irodalom társadalmi, tudatformáló szerepét.

Bénit és Vilmost bőszítette az említett írás, érezték, hogy ellenük irányul, hisz az MSZMP irodalompolitikája is fel volt említve a cikkben (TTT), de mondhatni nagyobb baj nélkül elértük a nyarat. Közben Béni hétvégeken hazajárt, és néha engemet is magával vitt. Ebben az időben ismerkedtem meg – én, a máramarosi – közelebbről Beregszásssal, de akkor még inkább csak a Stumpf családdal. Jenő bácsitól kaptam az első Bibliát, amikor egyik születésnapomon vendégül láttak, Jenci és Áрпи után, akiket mint kitűnő zenészeket és embereket volt szerencsém már Ungvárról ismerni, hiszen ott laktak, a szelíd, vallásos Imrét és a mindenről radikális véleménnyel bíró Istvánt is megszerettem. Alberta néni, ez a kedves idős úrinő, akinek hollandok voltak ősei – ha jól emlékszem –, és angol volt az anyanyelve, úgy bánt velem, mint saját gyermekével. Alberta néni öt magyar fiút nevelt fel, s amikor befejeztem látogatásomat náluk, és elköszöntem, még megkérdezte: Lajoska, ne készítek magának egy kis juzsenál? Sohasem felejttem el szelíd, jószágos arcát.

A harmadik évfolyam befejezése után hazautaztam Viskre. Néhány napi otthonlét után csomagoltam, és Fodó Sándorral valamint, Sari Jóskával kerékpárra ültünk. Úgy beszéltek meg a Forrás tagjaival, hogy Salánkon, ahol a kisvasút keresztezi a Borzsa folyót, ott találkozunk, és ott verjük le sátrainkat először. Szerencsésen összejöttünk, jó hangulatban megebédeltünk a gyönyörű természeti környezetben. Este együtt ültük körül a tábor-tűzet: Béni, Fábián Laci, Fodó Sándor, Györke Laci, Sari József, Zselicki József és én. Leginkább késő délután vagy este gyűjtöttünk, és mondhatom, sikeresen. A napi tennivalót Béni tervezte meg, s mi örömmel végeztük a munkát. Sándor nem volt állandóan velünk, de ha tehetett, néhány napra kiköltözött hozzánk a Borzsa-partra, majd később a tiszaujhelyi Tiszsa-partra. Mert ott is gyűjtöttünk. Hétvégeken kikerékpározott ide, a Ti-

sza partjára Csada Mária, későbbi feleségem, Füzesi Magda, aki már akkor szép, kiforrott verseket írt, egy sajátos egyéni költői világot lehetett nála felfedezni. És a lakossággal is nagyon jó baráti viszony alakult ki. Én a tiszaujhelyi népköltészeti gyűjtésen szembesültem igazán azzal, amit már régen és mindannyian tudtunk, hogy a görög katolikus felekezeti magyarokat a személyigazolványukban ukrán nemzetiségűnek tüntették fel. Tiszaujhely lakossága zömében görög katolikus és kisebb arányban református volt. Természetesen az adatközlők személyi adatait is rögzítettük, több személyi igazolvány is megfordult kezünkben, s így fehéren feketén olvashattuk a református magyaroknál, a *vengr*, a görög katolikus felekezetiéknél pedig az *ukrajnyec* beírást¹. Elképzelhetjük, mennyire meghamisították ezzel a statisztikai adatokat, hiszen Ugocsában, Beregben és Ungban több ezer görög katolikus magyar élt. Ott és akkor újra eszembe jutott gyermekkorom egyik meghatározó élménye. A szovjet államhatár menti településeinek iskoláiban működtek egy „Júnije druzjá pogránjicsnyikov”² elnevezésű szervezetet, amelynek automatikusan én is tagja lettem. Visk a szovjet–román határzónába esett. Már nem emlékszem, hányadikos voltam (kb. 1962–63-ban történt), de az biztos, hogy elküldtek ennek a szövetségnek egy Nagybocksó közelében szervezett rendezvényére. Miután odaértem, kisebb csoportokat alakítottak a több száz iskolásból, a névsorok összeállításakor velem kapcsolatban az egyik szervező megemlítette, hogy magyar vagyok. Az egyik sortársamnak, egy ukrán kislánynak azonnal kicsúszott a száján: fasiszta? A felnőttek is zavarba jöttek. Annyi eszem már volt, hogy soha sem ezt a kislányt, sem az ukránokat vagy oroszokat nem hibáztattam ezért, tudtam, hogy az állampolitika sulykolja (sajnos az iskolák segítségével) még mindig beléjük, hogy a magyarok fasiszták. De Tiszaujhelyen, jól emlékszem, valahogy ez jutott eszembe.

A jól végzett munka örömeivel váltunk el a népköltészeti gyűjtésünk végeztével, Fábián Laci szülei (már egyik sem él) vendégül láttak Tiszaujlakon, a jó vasárnapi ebéd után délután fél háromkor indult ki-ki saját otthona felé, én Viskre Sari József barátommal, s hat órákor már otthon szálltunk le a kerékpárról.

---

¹ A Szovjetunióban a személyigazolványban még feltűntették a nemzetiségét.

² A határőrök ifjú barátai (orosz).

Nem sokáig élveztem a falusi nyugalmat, az augusztus 20-i *Kárpáti Igaz Szóban* még otthon elolvastam Balla László *Elidegenedés?* c. írását. Nyugtalan lettem, s Ungvárra vágytam, hogy ott mégis megbeszéljük a fiúkkal, mi a teendő. Nagyon úgy nézett ki: a Forrás Irodalmi Stúdió megszűntetésére törnek. Átfutott agyamon a gondolat, hogy a József Attila Irodalmi Stúdió létrehozása ez év májusában már szintén ezt szolgálta. Amellett, hogy módfelett bosszantott a cikk, amelyben a már azelőtt is unos-untalan emlegetett helyes útról, volt szó megint, de természetesnek is tartottam az efféle kirohanást Balla Lászlótól. Mind otthon, mind a kárpátaljai (akkor még kárpátontúli) településeket látogatva mindenütt a magyarság megosztottságával szembesültem. A mezőkön és a gyárakban, az értelmiség között is sokan voltak olyanok, akik elfogadhatatlannak és igazságtalannak tartották a szovjet rendszert, csak sínylődtek, de kész voltak az áldozathozatalra. És voltak az alkalmazkodók, csupán az egyéni érvényesülésüket szem előtt tartók. Tudom, azóta sokkal csiszoltabb, körültekintőbb vélemények, „igazságok” is kialakultak, de a külhoni magyarság megosztottságának a lényege ez maradt.

Sokat beszélgettünk ezekről a dolgokról Bénivel és a fiúkkal is. Jómagam azt vettem észre, hogy a szovjetellenességünk 1968 után egyre erősödött. Mindemellett sok-sok kortársunkban a marxizmus, a szocializmus rokonszenvet keltett, hiszen mindig azt hangoztatta, hogy igazságot akar teremteni, megvédi a társadalom nagyobb részét a társadalmi önzéstől, a tőkés kizsákmányolástól. De azt nem vették figyelembe, hogy ennek fejében milliók életét tette tönkre. Minden teremtő szabadságot megszüntettek, a szolidaritás eszméjét az egyéniség bedarálásává változtatták. Közben minket, akikre ketős nyomás nehezedett (nemzetiségi és politikai), minduntalan meg akartak győzni a szocialista rendszer igazáról. Sulykolták az ifjúságba a kilátást, a jövőképet: a nemzetek először felvirágoznak, majd közelednek, és végül összefornak szovjet néppé. Szovjet néppé azonban nem akartak lenni egyetlen köztársaság lakosai sem. Egy kijevei fiatalember, ha hinni lehetett szavainak, Ivan Franko, neves ukrán író unokája, rohángált Ungvár utcáin, együttgondolkodókat keresett a nemzetiségek képviselői között a nemzetiségi jogokért való fellépéshez. (Vajon most hol van? Hogyan viszonyul az ukrán nyelvtörvényhez?) A lényeg az, hogy a kárpátaljai magyarság között is erősödött az ellenzéki hang. Csöndes baráti és családi beszélgetésekkor gyakran előtérbe került újra 1956. Még a magyar kommunisták is, akikben volt egy kis nemzeti érzés, a szocializmus demokratizálásáról álmodoztak.

Nem így azok, akiknek komoly tapasztalatai voltak a szovjet rendszer természetéről – mint például apám is, aki csaknem három évig volt hadifogoly Szibériában –, ők nem álmodoztak a kommunizmus bukásáról. „Örök Szovjetunióra vagyunk ítélve, fiam” – mondogatta sokszor. Megértettem, hogy az effajta mentalitás nem igen gyorsítja fel a polgárjogi mozgalmat. Egyikünk szülege sem helyeselte, ha hangot adtunk az ellenzékiességünknek. Jenő bácsi sem (elég volt a lelkeségével járó terheket elviselnie), Fábián Lacinak az édesapja is féltette Lacit (verseit is elégette egy alkalommal). Apám is figyelmeztetett, hogy tanulmányaimat ne veszélyeztessem. Az is igaz azonban, hogy mikor bukásra álltam, s értesítették erről, nem szólt nekem egy szót sem, rám bízta, oldjam meg egyedül a kérdést. Arra is emlékszem, hogy túlságosan a nyugat után sem áhítoztunk, azzal azonban mindannyian tisztában voltunk, hogy bármilyen versengés folyt vele, a nyugati polgári demokrácia rendszere akkora már rég bebizonyította, hogy mind gazdasági, mind szociális téren jóval többet tud nyújtani, mint a vele örökösen versenyben álló szocialista rendszer.

A kárpátaljai magyarság prominens képviselőinek az *Elidegenedés?*-hez való viszonyulása sok mindenről árulkodott. Béni és Vilmos személyük elleni támadást is láttak az írásban (név szerint a lapszerkesztő Lengyel Vaszilt, a magyar kiadást irányító Fejes Jánost, Balla Terézt, Zselicki Józsefet, Fábián Lászlót és Bénit bírálta az írás, egyedül Füzesi Magdát illetve jó szóval) Sándort leginkább a magyar szakosok és a fiatal magyar értelmiségiek nem éppen derűs kilátásai keserítették el.

Mindenesetre az 1971/1972-es tanév eleje az *Elidegenedés?*-re írt válasz jegyében, azaz az I. Beadvány elkészítésével kezdődött. Ezt a *Tűz nem alszik ki...* alcímmel ellátott írást ma már bárki elolvashatja Botlik József – Dupka György *Ez hát a hon...* (Tények, adatok, dokumentumok a kárpátaljai magyarság életéből 1918-1991, Mandátum–Universum, 1991.) c. könyvében, de a müncheni *Nemzetőr* 1983 szeptemberi és decemberi, valamint az 1984 januári számaiban is. A beadványt Vilmos és Béni fogalmazta. Ők öntötték formába azt a részt is, amelyet Fodó Sándor szorgalmazott sokallva a személyeskedést, valamint szükségesnek tartva a közvetlenül nem csupán az irodalmi, hanem az általánosabb magyar kisebbségi problémák felvetését is. A megbeszélések, maga a beadvány megírása Vilmos lakásán történt. Vagy a Korzón, vagy az Október 40. évfordulója sugárúton gyülekeztünk, és együtt kopogtunk be Vilmos lakásába, hogy ne terheljük a csa-

ládót a többszörös ajtónyitogatással. Arra csak a beadvány célhoz juttatását követő retorziók után gondoltunk, hogy mennyire feltűnő lehetett ez a gyakori csoportos látogatás Vilmosnál.

Elkezdődött egy idegbajos világ, mert kiderült, hogy a Szovjetunióban sem szép szóval, sem erőszakkal, sem ésszel, sem türelemmel nem lehet semmilyen hasznos dolgot véghezvinni a kommunista párt irányítása nélkül. Valamennyien a rendszer ellenségei lettünk, sajnos még ismerőseink és egyes tanáraink is elfordultak, ha Vilmossal vagy Sándorral láttak együtt. Bénit elbocsátották a munkából, majd nem sokkal később megutálva a fojtó légkört, Vilmos is otthagyta munkahelyét. De lehet, hogy volt ebben egy kis szolidaritás is. Ez nem lett volna nagy baj, de ha jól emlékszem, Béni ekkor betegedett meg. Minden nap meglátogattuk a kórházban, néha egy nap többször is, leginkább Fábián Lacival. Azonban betegsége ellenére kézbesítették behívóját, és be kellett vonulnia a Szovjet Hadseregbe. Nehéz, nem Béninek való helyre került, tulajdonképpen börtönőr lett. Keveset beszélt róla később is. Mi pedig nehezen tudtuk elképzelni napjainkat Béni nélkül, amúgy is nagyon sok tennivalónk volt. Készült a II. Beadvány, amely már egyenesen a kommunista párt politikai bizottságának és a legfelső tanács elnökségének lett címezve. Főleg Fodó Sándor munkája volt, de Kovács Vilmos is kivette belőle a részét bőségesen. Ezt a kárpátjai magyarság sérelmeit és kéréseit is felsoroló írást nagy előkészítő munka előzte meg, hiszen pontos adatok és indoklások szükségeltettek érvelésinkhez. Mivel nem voltak előzetes felmérések sem a népesedésről, sem a társadalom szerkezetéről, a társadalmi mobilitásról, az iskolázottságról, az egészségi állapotról, a devianciáról, nem beszélve az elidegenedésről, szinte mindegyikünk kapott feladatot. Különösen Béni ismereteire és az általa gyűjtött anyagra volt nagy szükség. Sajnos, mire beindult az aláírásgyűjtés, már nem vehetett részt benne a hadseregbe való behívása miatt, de az első három aláíró között Kovács Vilmos és Fodó Sándor neve mellett az övé is ott volt. 1972 januárjában a tanév első szemeszterét záró vizsgáinkat kellett letennünk. Harmadikként követtem felelésben Fábián Lacit azon a vizsgán. Még most is előttem a jelenet, ahogyan minden igyekezete ellenére – elfogultság nélkül mondom, nem felelt rosszul –, megbuktatták. Tudatában volt helyzetének, de nem bírta ki, hogy nagy dörrenéssel be ne vágja az ajtót maga mögött, miután közölték vele, hogy megbukott. Hamarosan behívták őt is a hadseregbe, akárcsak néhány hónappal azelőtt Bénit. Katonabúcsút is tartottunk, Újlakon a családi házban, amely jókedvvel kez-

dődött, de a válás pillanatához közeledve igen komor hangulatúvá vált. Ezzel a jelenettel kezdődik egyébként Laci *Tábori posta* című regénye.

Később Györke Lacit és Fodor Gézát is mundérba bújtatták. Béni 1973 közepén szerelt le, s úgy is mondhatnám: ezzel barátságunknak egy új szakasza kezdődött el.

Magamról nem volt szándékomban írni, de kénytelen vagyok, mert mégiscsak a saját életem eseményei által tudom úgy-ahogy feleleveníteni Béni alakját. Friss diplomával a kezemben állást kerestem, s mivel a gecsei iskola (ide szólt a kinevezésem) igazgatója 1973 nyarán nem tudott alkalmazni (felesége tanította a magyart), a szovjet törvények szerint szabadon kilin-cselhettem. Sari József barátommal és sorstársammal próbáltunk állást találni, de hiába. Hírünk mindenütt megelőzött. Már megkezdődött a tanév, s mi még mindig vagy a területi vagy a beregszászi járási oktatási osztályon töltöttük az időt, hiába. Végül levelet küldtünk az oktatásügyi minisztériumba, ami sikert hozott. Hosszú történet. Egy szó mint száz, Gáton elfogadott az igazgató, akit te is ismertél, Kovács Emil volt ő, Kovács Vilmosnak, a költőnek öccse. Sari Józsi pedig a Szőlősi járásban, Batáron kapott állást. Mindezt csupán azért mondtam el, mert se szállás, se egy nyugodt sarok nem állt rendelkezésemre, hogy óráimra készüljek, pedig már egy hét eltelt a tanévből. Ekkor ajánlotta fel Béni a dolgozószobájának fekvőhelyét. Ezt a dolgozószobát ő maga építette nem sokkal azelőtt (a házukat toldotta meg), amikor az ungvári lakását átadta Fodó Sándornak, és hazaköltözött Beregszászba. Innen jártam be a munkahelyemre néhány napig, míg Gáton az állami gazdaság irodaépületében egy kis szobához nem jutottam. Béninek viszont nem volt munkája, sokat kellett ügyeskednie, hogy előkerítse azt a kis pénzt, amire szüksége volt, hogy ne legyen terhére Jenő bácsinak és Alberta asszonynak. Ebben az időben képezte át magát fényképésszé. Eleinte nehezen ment, de egy-két hónap múltán már kitűnő fényképek kerültek ki a keze alól. Közben minden nap találkoztunk, megbeszél-tük az új politikai és az irodalmi eseményeket. Ha tehette, Fodó Sándor is felkeresett, és tartotta bennünk a lelket ecsetelgetve a II. Beadvány követ-kezményeként történő vélt vagy valós pozitív változásokat. Akkoriban Sándor fűtő volt az ungvári vonatállomáson, Béni pedig, hogy legyen hivata-los állása, jelentkezett a Beregszászi Városi Mozinál, ahol kertészt keres-tek. Fel is vették. Közben engem megismertetett Beregszász történelmével, ha tehetők, meglátogattuk Kárpátalja nevezetességeit: templomokat, kas-télyokat, várakat és egyéb műemlékeket. Ha itthon volt Balla Gyula, akkor

ő is velünk jött, mi pedig meglátogattuk őt Eszenyben, a családi házban, ahol akkori feleségével, Gábor Zsuzsával szálltak meg.

Lassan megismertem a hétkerületet is Beregszászban, Béni gyermek- és kamaszkorának színhelyét, amelyről a legjobban Horváth Sándor – aki maga is hétkerületi volt – tudott írni: „S a Hétkerületről még nem is szóltam. Tény, ilyen helymegjelölés a hivatalos életrajzokban nincs is. Nem is lehet, mert azt, hogy hol, melyik dimenzióban, melyik galaktikában keresendő, csak kevesen tudják. Csak azok ismerik igazán e csodálatos tartományt, akik a múlt század közepén-derekán a Vérke-parti város gyárai, gőzmozdonyok füstjétől édeskés levegőjével edzették tüdejüket. S csak azok értik igazán a lexikon szikár megállapítását: 1974-ben kertész, 1975–76-ban utazó fényképész, akik ilyen vidéken álmodták végig (már ha hagyta a fekete autó motorzúgása) a hruscsovi, brezsnyevi édent” – emlékezik Bénire 60. születésnapján.

De folytassam 1974-től. Béni kezdeményezésére márciusának első napjaiban szerszámokkal felszerelve kiutaztunk (Béni, Györke Laci és én) a Munkács melletti Podheringre. 125 évvel azelőtt áprilisban itt verték vissza a magyar honvédek a Galícia felől támadó császáriakat. Ezen a Trianonig Órhegyaljának nevezett helyen 1901-ben emlékoszlopot állítottak. Ezt az emlékoszlopot úgy benőtte a bozót a szovjet rendszer idején, hogy látni sem lehetett. Többórás fárasztó munkával kiirtottuk a karvastagságúra nőtt bokros részeket, végre teljes szépségében megjelent előttünk az obeliszka. A fáradtságos munka után jól esett a friss sör, amelyet az emlékművel szembeni munkácsi sörgyár udvarán ittunk. Beszélgettünk, s nekem eszembe jutott az az eset, amikor Fodó Sándorral talán 1970 Szilveszter éjszakáján együtt köszöntöttük az új évet Sándor Szobránc utcai lakásán. Miután a vendégek szétszéledtek, az előzetes megbeszélés szerint felkerekedtünk, sárga bronzfestékkel, terpentinnel, ecsetekkel felszerelve indultunk el az akkor Újraegyesülés terén (ma Petőfi tér) található iskolához (most művészeti iskola), amelynek falán a Gyöngyösi Társaság által állított Petőfi-emléktábla volt igen elhanyagolt állapotban, az írás szinte kiolvashatatlan volt rajta, mert már a szovjet éra kezdetén lemeszelték. Megtisztítottuk a márványlapot, és a vésett szöveget kifestettük bronzfestékkel. Felváltva végeztük a munkát, mert nagyon hideg volt, és fáztak az ujjaink. Már világosodott, mikor befejeztük, az emberek dolgaikat intézni siettek, egyesek meg is jegyezték: „Jó, hogy eszetekbe jutott már!” – mondták. Valószínű arra gondoltak, hogy felső utasításra tettük olvashatóvá az emléktáblát.

Mikor a podheringi emlékművet tisztítottuk, senki nem látott, nem is szólt hozzánk. Azt terveztük, hogy március 15-én itt ünnepeljük meg nemzeti ünnepünket. Így is történt.

Általában minden évben megünnepeltük március 15-ét. Leginkább Györke Lacinál gyűltünk össze, lemezeket hallgattunk, beszélgettünk a kárpátaljai és az anyaországi kulturális eseményekről, új könyvekről. Lacinak volt egy kotyogója, amellyel igen finom kávét tudott főzni, egy régi kézi darálóval őrlötte meg a kávét. Térde közzé fogva tekerte, mi pedig néztük és vitatkoztunk. Laci és én cigarettáztunk, Béni soha. Irigyeltük érte. 1974-től Fábián Laci is mindennapi társunk lett, mert leszerelése után Beregszászban jutott munkához a vasgyárban, dekoratorként dolgozott. 1976. március 15-én is együtt voltunk a naplóbejegyzésem szerint: „Táncpróba után Györkénél nemzeti ünnepet ülünk. Versek is hallgatunk lemezről. Itt van Fábián Laci is. Ráadásul születésnapja is van. Vörösborral koccintunk.”

Más napokon, ha összejöttünk, a magyarországi irodalmi élet eseményeit beszélgettük meg, a *Kortárs*, *Új írás*, *Élet és Irodalom* és más lapok friss anyagait elemeztük, akkor könnyen hozzá lehetett jutni az anyaországi újságokhoz, folyóiratokhoz. Olykor meglátogattuk Drávai Gizi nénit vagy Horváth Anna nénit. Nem mindig éreztem jól magam náluk, mert sokszor valami eredetieskedést vártak el tőlem mint máramarosítól, s ennek a várakozásnak én nemigen tudtam eleget tenni. Az én problémámra pedig náluk sem találtam választ. Névlegesen arra, hogy meddig lehet elmenni a hatalom szolgálatában, hogy az ne váljon árulássá.

Kedves Lívia, tudom, hogy 1974-ben kötöttetek házasságot, de arra már nem emlékszem, hogy előtte, vagy utána mutatott be nekem Béni. Úgy rémlik, hogy a megismerkedésünk Beregszászban történt a Méhes-ház közelében, de ez nem biztos. 1975-ben Béni végre álláshoz jutott, a Munkácsi Közszolgálati Vállalat fényképésze lett, de igyekezett a maga számára is mindent megörökíteni, különösen a néprajzi értékeket és a műemlékeket.

Ma már úgy tűnik, hogy a század hetedik évtizedének közepére már lezajlott az az idegbajos világ, amelyet a II. Beadványnak nevezett kérvény gerjesztett, csitul lelkemnek a Sándornál átélt házkutatás keltette felháborodása, a Vilmos „eltévelyedésének” nyilvános beismerése. Helyesebben egy kicsit megnyugodtunk, mivelhogy túl nagy változást nem hozott a harcnak lelkesedéssel teli kezdete. Az okosabb, átgondoltabb folytatáshoz kellett felkészülnünk.

Előfordult, hogy Bénnel olyan dolgokról is elbeszélgettünk, ami csak jóval később ért meg bennem. Arról például, hogy az irodalomnak, ugyan-

úgy, mint a többi művészetnek az abszolút Igaznak, Jónak, Szépnek, erkölcsnek hirdetése lenne a feladata, mi pedig hányszor megtagadjuk mindezeket, hiszen nemzeti, faji vagy osztályérdekek szolgálatába szegődünk. És sok más egyéb lényeges dolog volt beszélgetésünk tárgya, ami vagy megmaradt valahol az időben, vagy nem.

Azt tudom, hogy 1976. május 17-én Béni megkapta az útlevelét. Őszintén mondom, sajnáltam. Azaz magamat sajnáltam, bizonyára, hogy itt maradtam a két Lacival. Igaz néhány év múlva Györke is áttelepült. Lassan idomultam a helyzetemhez, s örömmel töltöttek el Béni eredményei. Az is igaz, hogy állandóan figyelemmel kísértem a sorsát, ha nem is beszéltem róla senkinek.

Kedves Lívia, bizonyára sok minden eszembe fog még jutni a közösen megélt dolgokból, mert írás közben, váratlanul csillannak fel újabb emlékképek, de nem kínozom tovább magamat, sem másokat. Béni barátom beteljesítette küldetését, és hiszem azt is, hogy azóta már elnyerte méltó jutalmát.

CZÉBELY LAJOS

Visk, 2013. 08. 07.

Író-olvasó találkozó a csapi középiskolában 1969-ben. Balról jobbra – Stumpf Benedek (később S. Benedek) András, Zselicki József, Csirpák Emil magyartanár és (Vári) Fábián László

KÁRPÁTALJAI KULTÚRKRÓNIKA

2013. AUGUSZTUS – SZEPTEMBER

ELISMERÉSEK

* **Doncsev András** parlamenti államtitkár a Szépművészeti Múzeumban tartott díjátadó ünnepségen **Pál Eszter** énekest, előadóművészt a Népművészet ifjú mestere díjjal tüntette ki.

Áder János, Magyarország köztársasági elnöke a *Magyar Arany Érdemkereszt* kitüntetését adományozta: **Gerendely Bélának**, a Tiszakeresztúri Általános Iskola tanárának, a Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség (KMKSZ) Tiszakeresztúri Alapszervezete elnökének, **Popovics Pálnak**, a Munkácsi II. Rákóczi Ferenc Középiskola tanárának, a Kárpátaljai Magyar Cserkészszövetség elnökének, a Magyar Cserkészszövetségek Fóruma alelnökének, **Popovics Bélának**, a Munkácsi II. Rákóczi Ferenc Középiskola és a Munkácsi Szent István Líceum Tanárának, a Kárpátaljai Magyar Cserkészszövetség tiszteletbeli elnökének, **Ivaskovics József** zenetanárnak, zeneszerzőnek, a Credo Alapítvány elnökének.

Magyar Ezüst Érdemkereszt kitüntetésben részesült **Veres Ágota** festő-

művész, a Kárpátaljai Magyar Képző- és Iparművészek Révész Imre Társaságának tagja. Magyarország Ungvári Főkonzulátusán a nemzeti ünnep alkalmából rendezett fogadáson a köztársasági elnök által adományozott érdemrendeket **Bacsikai József** ungvári és **Tóth István** beregszászi magyar főkonzulok nyújtották át.

* **Zelei Miklós** író, újságíró-szerkesztő a Magyar Köztársasági Érdemrend Lovagkeresztje kitüntetését vehette át Budapesten nemzeti ünnepünk alkalmából a kárpátaljai magyarság javára kifejtett tevékenységéért.

* Tíz szervezet képviselője, illetve személyiség, köztük a **derceni Gyöngyösbokréta Néptáncgyűttes** vehette át a *Külhoni Magyarságért Díjat* **Semjén Zsolt** miniszterelnökhelyettestől és **Répás Zsuzsanna** nemzetpolitikáért felelős helyettes államtitkártól Budapesten, a Magyarság Házában tartott ünnepségen.

* Több kárpátaljai magyar szervezet és intézmény sokoldalú és nívós munkáját díjazták Kárpátalján. A kárpátaljai magyar közösség fennmaradásáért és fejlődéséért folytatott kiemelkedő tevékenységének elismeré-

seként **dr. Gubcsi Lajos**, a Magyar Művészetért Alapítvány elnöke a 2009-ben létrehozott *Ex Libris Díjakat* adott át a beregszászi Európa-Magyar Házban megrendezett értelmiségi fórumon **Nagy Bélának**, a Kárpátaljai Református Egyház főgondnokának, a Diakóniai Osztály vezetőjének, **Zubánics Lászlónak**, a KMMI elnökének, **Dupka Györgynek**, a MÉKK elnökének, a MÉKK-nek és a KMMI-nek.

* A munkácsi Rákóczi kastélyban megrendezett konferencián **dr. Gubcsi Lajos** *Ex Libris díjat* ado-

mányozott a *Munkácsi II. Rákóczi Ferenc Középiskolának*.

* A KRE Jótékonyági Alapítvány kuratóriumának döntése értelmében, évente a tanévnyitón egy-egy tanárt, és líceumonként egy-egy diákot megjutalmaz. Ezúttal **Misák Erzsébet**, a Nagydobronyi Református Líceum angoltanárának munkáját, illetve **Imszticsi Beatrix** (Técső), **Molnár Sándor** (Nagybereg), **Nyíri Alexandra** (Péterfalva) és **Uszakai Sándor** (Nagydobrony) teljesítményét ismerték el oklevéllel és pénzjutalommal.

ESEMÉNYNAPTÁR

FONTOSABB ESEMÉNYEK,
RENDEZVÉNYEK

AUGUSZTUS

* A Kárpátaljai Magyar Művelődési Intézet közreműködésével, **Zubánics László** történész és elnök kalauzolásával a Csemadok Galántai Területi Választmányja szervezésében kárpátaljai honismereti kirándulásra került sor, amelyen a Csemadok vezetői, járási és megyei elnökei, titkárai, vettek részt. Útvonalukon a következő településeket, emlékhelyeket keresték fel: Makkosjányosi, Beregszász,

Beregszentmiklós, Szolyva, Vereckehágó, Munkács, Ungvár. A közel fél-száz fős delegáció vezetője **Mézes Rudolf**, a Csemadok országos alelnöke, a Csemadok Galántai Területi Választmányának elnöke, a Szlovákiai Magyar Szülők Szövetségének elnöke volt.

* Palágykomorócon a XIII. századi, dombra épült templom falán emléktáblát avattak Nagy József református lelkész tiszteletére, aki 1931-től 1978-ban bekövetkezett haláláig szolgált a helyi gyülekezetben. A templom partikusában elhelyezett fából készült emléktábla **Kovács Gabriella** képzőművész munkája, amelyet az ünnepi istentiszteletet követően **Zán Fábrián Sándor** püspök és **Nagy József** lelképásztor fia, **dr. Nagy József** lepleztek le.

* Kiscejőcön ismét megrendezték a Credo Fesztivált, ezúttal a VI-at, valamint a Kiscejőci Népzenei- és Néptáncbort. Az **Ivaskovics József** zeneszerző által irányított heti koncertprogramban több kárpátaljai népzeneész, énekes is fellépett, akik egykori tanítványai voltak.

* Augusztus közepén megrendezték a 41. Tokaji Írótbort „Eltiltva és elfelejtve – II. A hallgatás és elhallgatás éve a magyar irodalomban 1965-1990.” – témakörben. Kárpátalja magyar íróközösségét **Vári Fábrián László, Dupka György** és **Csordás László** képviselte a nívós tanácskozáson. Az *Együtt* című folyóirat indulásáról és a Forrás Stúdióról **Vári Fábrián László** tartott előadást.

* Az eszenyi Ritmus néptáncegyüttes (művészeti vezető: **Szabó Tibor**) a Kolozsvári Magyar Napokon, a 15. Szent István-napi Néptánctalálkozón Kárpátalját képviselte, míg az ukrainai kisebbségi kultúra értékeit egy besszarábiai néptáncegyüttes mutatta be az Ogyessza megyei Utkonosovkából.

* A VII. Balatongyöröki Nemzeti Héthagyományos rendezvényén **Lőrincz P. Gabriella** költő tartott előadást.

* A Görögkatolikus Ifjúsági Szervezet (GISZ) jóvoltából immár második alkalommal került sor a Tiszacsomai Honfoglalási Emlékparkban a Szent István tiszteletére és emlékére megrendezett Görög-

katolikus Ifjúsági Fesztiválra (GÖRFESZT).

* A nagypaládi református templom 100. évfordulója alkalomból hálaadó istentiszteletet tartottak, ahol **Zán Fábrián Sándor**, a Kárpátaljai Református Egyházkerület püspöke hirdetett ígét, majd méltatta a nagypaládi reformátusok összefogását, s beszélt az áldozathozatal fontosságáról. Ezután felszólalt még **dr. Nagy Ignác** beregszászi vezető konzul és **Seres János** máramaros-ugocsai esperes is. Közreműködött a helyi gyülekezet Szivárvány Énekkara.

* Aknaszlatinán került sor a Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség Szent István-napi rendezvényére a helyi római katolikus templomban. Az ünnepi szentmisét követően a szabadtéri rendezvényen ünnepi beszédet mondott **Tóth István** beregszászi magyar főkonzul és **Kovács Miklós**, a KMKSZ elnöke. Az ünnepség vendégei megkoszorúzták a templom melletti szoborparkban államalapító királyunk emlékművét, majd ezt követően a helyi művészeti csoportok műsorával folytatódott a Szent István-napi rendezvény. Az ünnepi rendezvényen jelen volt többek között **Bacsikai József**, Magyarország ungvári főkonzulja is.

* Az UMDSZ Beregszászban rendezte meg Szent István-napi rendezvényét. A Szent Kereszt Felmagasztalása nevet viselő római katoli-

kus plébániatemplomban **Michels Antal** atya celebrálásával ökumenikus szentmisét tartottak, azt követően pedig a kórus előadásában részlet hangzott el az *István, a király* című rockoperából. A templomudvaron Szent István mellszobránál ünnepi beszédet tartott **dr. Nagy Ignác**, Magyarország beregszászi külképviseletének vezető konzulja, **Gajdos István** parlamenti képviselő, az Ukrajnai Magyar Demokrata Szövetség (UMDSZ) elnöke. Az idén 950 éves Beregszász nevében **Veres Péter** városi képviselő, majd **Csobolya József** történész, a Rákóczi Szövetség helyi szervezetének alelnöke emlékezett meg Szent István királyról.

* A MÉKK szervezésében az Ungvári vár udvarán együtt ünnepeltek a történelmi egyházak, ifjúsági és civil szervezetek A megemlékezést a szervezőbizottság nevében **Dupka Nándor** nyitotta meg. Isten igéjét **Héder János** református lelkész és **Molnár János** római katolikus atya hirdette. A szertartás az új kenyér megszentelésével zárult. Ünnepi beszédet tartott **Nott Miklós**, Magyarország ungvári főkonzulátusának konzulja. **Zubánics László**, az UMDSZ Ukrajnai Magyar Nemzeti Tanács elnöke beszédében a kárpátaljai magyarság sorskérdéseire tért ki. A kulturális program részeként **Marczák Gergely** gitáron játszott, **Nagy Anikó** hangjával bővülte el az egybegyűlteket. Fellépett a téglási

Dominus Római Katolikus Ifjúsági Kórus is.

* Életének 78. esztendejében Kincseshomokon elhunyt **Gortvay Erzsébet** (1935-2013) irodalomtörténész, egyetemi docens, tanszékvezető, a kárpátaljai magyar művelődési élet meghatározó személyisége.

* *Református magyar vagyok, amíg élek az maradok* mottóval családi Csendes Napot tartottak Nagydobronyban, amelyen több mint hétezeren vettek részt. A nyitóáthítat során az egybegyűlteket **Zán Fábrián Sándor** püspök köszöntötte. A rendezvény főelőadója **Bölcskei Gusztáv**, a Tiszántúli Református Egyházmegye püspöke, a MRE zsinatának lelkes elnöke volt.

* Szipligeten **Barlog Károly** (Híd), **Szalay Zoltán** (Irodalmi Szemle), **Balázs Imre József** (Korunk) és **Szabó Róbert Csaba** (Látó) mellett **Csordás László** (Együtt) is részt vett egy kerekasztal-beszélgetésen, melynek témája: *Posztoszocializmus és kultúráköziség*. A határontúli folyóiratok szerkesztőivel **Herczeg Ákos** beszélgetett.

* Az első világháborúban elesett magyar, osztrák, német és orosz katonák maradványait találták meg ukrán régészek Nagyberezna térségében, az ukrán-lengyel határ menti Lubnya falu közelében lévő 1100 méter magas Cseremha hegyen, ahol 1914-15 telén kegyetlen harcot vív-

tak a monarchia és az orosz hadsereg katonái. A kihantolt testi maradványokat valószínűleg ősszel fogják a kellő végtisztelességgel újratemetni,

* Magyarország Ungvári Főkonzulátusán kiállítás nyílt **Soltész Péter** munkáiból.

SZEPTEMBER

2013. szeptember 5. A Beregszászi Magyar Gimnáziumban Deákné Dr. Bartha Katalin és Bárdos László, a Beregszászi Magyar Királyi Gimnázium egykori tanárai emléktáblájának felavatására került sor a Beregszászért Alapítvány és a Beregszászi Bethlen Gábor Magyar Gimnázium szervezésében.

2013. szeptember 13–14. Técsőn megrendezték a Felső-Tisza-vidékiek III. Találkozóját. Szakmai konferencia foglalkozott az oktatási intézmények, az egyházak és a társadalmi szervezetek anyanyelvünk, kultúránk megtartásában, fejlesztésében betöltött szerepével. Ugyancsak sor került a Teleki László Alapítvány *Megújuló épített örökségünk* – Értékmentés a Kárpát-medencében című kiállítás megnyitására. Ugyanitt nemzetközi konferencia és tárlat nyílt Hollósy Simon festőművész halálának 95. évfordulója alkalmából. Előadást tartott **Ivan Nebesznik**, a Kárpátaljai Művészeti Főiskola rektora (Ungvár), **dr. Borsos Judit**, a Nemzeti Galéria mű-

vészettörténésze (Budapest), **Olekszandr Fedoruk**, az Ukrainai Művészeti Akadémia tagja, művészettörténész, professzor (Kijev), **Véső Ágoston**, festőművész, a Nagybányai Hollósy kör elnöke (Románia), **Volodimir Petrasik Volodimir** művészettörténész (Kijev), **Igor Lucenko**, a Kárpátaljai Művészeti Főiskola tanára (Ungvár), **dr. Szöllősi Tibor**, Hollósy életének és munkásságának kutatója (Magyarország), **Anton Kovács**, a Kárpátaljai Művészeti Főiskola tanára (Ungvár). Fellépett többek között a Holdviola együttes és a tiszapéterfalvai Kokas Banda.

2013. szeptember 13–15. A balatonföldvári Hotel Riviérában lezajlott a kárpátaljaiak XX. jubileumi balatonföldvári találkozója és a Kárpátaljai Szövetség rendkívüli vezetőségi választó közgyűlése. A kárpátaljai ArtTisza Művészeti Egyesület tagjainak kiállítását **Kutlán András** nyitotta meg. **Zubánics László** a MÉKK és a KMMI kultúraszervező, könyv- és folyóirat-kiadási tevékenységét, **Lőrincz P. Gabriella** az *Együtt* folyóirat legújabb számát ismertette. **Kovács Sándor** a Kárpátaljai Írók, Költők, Képzőművészek Magyarországi Alkotó Közössége (KIKKMAK) vezetőségi tagja beszámolt az elmúlt év eredményeiről, aki egyben a névmódosítás eszközését is javasolta: Kárpátaljai Irodalmárok, Művészek, Alkotók Közössége – KIMAK. Végezettül dön-

tés született arról, hogy a jövőben az alkotóközösség tevékenységét háromtagú elnökség (**Kovács Sándor** elnök, **Lengyel János** titkár és **Füzesi Magda**, a *Kárpátaljai Hirmondó* főszerkesztője) koordinálja. Tisztújításra is sor került. Az elnök dr. **Damjanovich Imre** lett.

2013. szeptember 14. A Szent Kereszt Felmagasztalásának ünnepét méltatták Beregszászban. Misét celebrált **Székely János** teológus, esztergomi-budapesti segédpüspök. Az ünnepség körmenettel zárult. A szentmisét követően a Beregszászért Alapítvány jóvoltából felavatták IV. Béla király emléktábláját. A Nemzeti Együttműködési Alap támogatásával készült emlékjelet a beregszászi római katolikus templom falán helyezték el. A márványtáblára rögzített dombormű **Balogh Géza** nyíregyházi szobrászművész alkotása. Avatóbeszédet tartott **Dr. Kerekes Henrietta**, Magyarország beregszászi konzulátusának konzulja, **Csatáry György** történész. **Dalmay Árpád**, a Beregszászért Alapítvány kuratóriumának elnöke hangsúlyozta, hogy IV. Bélát azért is fontos méltatnunk Beregszászban, mert 1247 decemberében ő adott az egykori Lampertszásznak, a Lampert herceg által alapított településnek szabad királyi városi rangot. A táblaavatásnak történelmi apropót ad az is, hogy idén ünnepeljük Beregszász alapításának 950. évfordulóját.

2013. szeptember 14. Húsz éves a nemzeti intézménnyé minősített nagyberegzi Református Líceum. A jeles jubileum alkalmából az intézmény jelenlegi vezetői háromnapos programsorozatot szerveztek. Többek között Credo koncert volt a református templomban.

2013. szeptember 16. Soron kívüli tisztújító közgyűlésre került sor a Rákóczi Szövetség Beregszászi Szervezetében, mivel az eddigi elnök, **Szabó Éva** egyéb elfoglaltságaira hivatkozva lemondott. Az új elnök jelöltet, **Kész Gézát** a tagság egyhangúlag választotta meg.

2013. szeptember 16. Esztergomban a Vitézi Rend vitézzé avatta többek között Kárpátaljáról **Matl Pétert**, **Pocsai Ibolyát**, **Varga Tarziciúst**, **Roják Máriát**.

2013. szeptember 16-22. Megrendezték Berekfürdőn a Körmeneti Lajos Íróklubot, a programsorozaton Kárpátaljáról **Vári Fábrián László** költő vett részt.

2013. szeptember 17. A Kárpátok Művészeti és Kulturális Egyesület (KMKE) és a Kárpátaljai Révész Imre Társaság (RIT) közös alkotótáborában (I. Munkácsy Mihály Alkotótábor, Rahó, 2013. június 17-22.) készült munkákból (**Réti János**, **Klisza János**, **Erfán Ferenc**, **Magyar László**, **Kopriva Attila**, **Kalitics Erika** és mások) kiállítást szerveztek a munkácsi városi galériában.

2013. szeptember 19. A beregszászi II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Törökugrató termében ifj. **Hidi Endre** szobrász kiállítását **Matl Péter** képzőművész nyitotta meg.

2013. szeptember 20. Ünnepi rendezvényt tartottak a beregszászi székhelyű Európa–Magyar Házban ahol a Magyar Értelmiségiek Kárpátaljai Közössége és a Kárpátaljai Magyar Művelődési Intézet ünnepelte létrejöttének 20., illetve 5. évfordulóját. **Zubánics László** történész, a KMMI elnöke köszöntötte a megjelenteket, köztük **Balogh Dénes** és **Dr. Póka Ferenc** konzulokat, **Muzsnay Árpádot**, az Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesület elnökségi tagját, a szatmárnémeti Kölcey Kör elnökét, **Gubcsi Lajost**, a Magyar Művészetért Alapítvány elnökét, **Halmosi Sándor** budapesti költőt, műfordítót. Előszörként Zubánics László tájékoztatta az egybegyűlteket a KMMI fél évtizedes tevékenységéről, majd **Dupka György** elnök számolt be a MÉKK-ben folyó munkáról. Az ünnepi összejövetelen szervezési kérdéseket is megvitattak. Zubánics László a MÉKK tiszteletbeli elnökévé **Füzesi Magda** költőt, a Magyar Művészeti Akadémia tagját, az elnöki és a főtitkári feladatok további ellátására **Dupka Györgyöt**, illetve **Borbély Idát** javasolta. Az elnökség tagja lett **Zubánics László**, **Szabó Tibor**, **Ráti József**,

Fuchs Andrea. Az egybegyűltek egyhangúlag bizalmat szavaztak nekik, és a szakbizottságok eddigi vezetőit is megerősítették posztjaikon. Az ünnepség befejezéseként **Benkő György** festőművész, a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola tanára megnyitotta az ungvári **Réti János** grafikus, festő és **Klisza János** építész, akvarellista közös tárlatát.

2013. szeptember 20-21. *Történelmi emlékezet, szociográfia és fikció a mai magyar prózában* címmel a Magyar Napló konferenciát rendezett az ELTE Eötvös Collegium Dísztermében. Többek között két előadás is foglalkozott Nagy Zoltán Mihály kárpátaljai író munkásságával. **Bertha Zoltán** irodalomtörténész *Nagy Zoltán Mihály regénypoétikája* és **Szabó Palócz Attila** *Gyermek a fűben, avagy valóság és fikció Nagy Zoltán Mihály A sátán fattya c. trilógiájában* címmel tartottak előadást.

2013. szeptember 21. Ezúttal Dercen adott otthont a XXIV. Kárpátaljai Magyar Folklórfesztiválnak. A megjelenteket a szervezők nevében **Zubánics László**, a Kárpátaljai Művelődési Intézet elnöke köszöntötte. Ünnepi köszöntőt mondott **Gajdos István** parlamenti képviselő, az Ukrajnai Magyar Demokrata Szövetség elnöke, **Dupka György** pedig az elmúlt 24 esztendő eseményeit elevenítette fel: a kezdeti nehézségektől egészen a derceni találkozóig. A résztve-

vők száma meghaladta a 350-et. A fellépők az UMDSZ, a KMMI, a MÉKK, illetve a Megyei Közigazgatási Hivatal Nemzetiségi Osztályának okleveleit és ajándékait vehették át.

2013. szeptember 21. Újabb zárandokhellyel gazdagodott Kárpátalja. Munkács délkeleti határában, a kendereskei magaslaton mostantól panoráma-kilátó áll. Pontosan azon a helyen, ahol mintegy 120 esztendővel ezelőtt *Fesztly Árpád* és művésztársai elkészítették a *Magyarok bejövetele* c. hatalmas, 120 méter hosszú, 15 méter magas és 38 méter átmérőjű körkép vázlatait. A helyet **Popovics Béla** tanár, a Kárpátaljai Cserkészszövetség tiszteletbeli elnöke azonosította jó néhány esztendővel ezelőtt, a kilátó Magyarország kormányának a támogatásával valósult meg. Az emlékhely terveit **Gallow József** építész készítette, a munkálatokat **Bugra Attila** irányította.

2013. szeptember 27–28. Beregszászi városnapok. A város alapításának 950. évfordulóját gazdag kulturális programokkal ünnepelték.

2013. szeptember 27. A Kárpátaljai Írók, Költők, Művészek Magyarországi Alkotó Közössége *Szárnypróba - A kárpátaljai magyar irodalom legújabb nemzedéke* címmel kulturális estet szervezett Budapesten a Polgárok Házában. Az est vendégei voltak.: **Csordás László** – irodalomkritikus, az *Együtt* folyóirat szerkesztő-

je, **Pusztay-Tárczy Beatrix** – közzgazdász, író, **Hájas Csilla** – író. **Bakos Kiss Károly** legújabb verseit olvasta fel. Az est moderátora: **Lengyel János** – történész, író-újságíró volt.

2013. szeptember 29. Az eszényi falunap keretében felszentelték a Rákóczi felkelésben harcoló eszényi kurucok emlékoszlopát.

*Kisgejőcön megalakulásának 15. évfordulóját ünnepelte a Kárpátaljai Credo Alapítvány.

ÚJ KÖNYVEK

MEGJELENT

Finta Éva: *Örök partok.* Versek (1990–2009). Kárpátaljai Magyar Könyvek 226., Ungvár-Budapest, Intermix Kiadó, 2013.

Online hozzáférés: http://www.kmmi.org.ua/books?menu_id=9&submenu_id=26&book_id=423

Illetve: <http://mek.oszk.hu/11700/11724/11724.pdf>

Dupka György: „Hova tűnt a sok virág...” *Időutazás az Urálba magyar és német rabok (1941-1955) nyomában.* Történelmi szociográfia. Kárpátaljai Magyar Könyvek 221. Ungvár-Budapest, Intermix Kiadó, 2013.

Online hozzáférés: http://www.kmmi.org.ua/books?menu_id=9&submenu_id=26&book_id=409

Illetve: <http://mek.oszk.hu/11300/11392/>

Magyar Művészet Kárpátalján. Kultúr- és művészettörténeti vázlat. Dupka György közreadásában. Kárpátaljai Magyar Könyvek 223. Ungvár-Budapest, Intermix Kiadó, 2013.

Online hozzáférés: http://www.kmmi.org.ua/books?menu_id=9&submenu_id=26&book_id=415

Illetve: <http://mek.oszk.hu/11400/11492/>

Szárnypróba. Pályakezdő fiatalok antológiája. Összeállította, az előszót írta: Csordás László. Az antológia szerzői: Ámorth Angelika, Gazdag Vilmos, Hájas Csilla, Héder Ingrid, Horváth (Bojcsuk) Zsanett, Kovács Eleonóra, Kurmai-Ráti Szilvia, Lengyel Wanda, Marcsák Gergely, Nagy Emese, Németi Anett, Pák Diána, Pusztai-Tárczy Beatrix. Borítógrafika: Fuchs Andrea. A belső illusztrációk szerzői: Baráté Ágnes, Imre Ádám, Juhász László, Kalitics Erika, Kárpáti P. Zoltán, Kulin Ágnes, Kutasi Xénia, Lizák Alex, Lőrincz Katalin. Kárpátaljai Magyar Könyvek, 222., Ungvár-Budapest, Intermix Kiadó, 2013.

Online hozzáférés: http://www.kmmi.org.ua/books?menu_id=9&submenu_id=26&book_id=413

Illetve: <http://mek.oszk.hu/11400/11490/11490.pdf>

Nagy Zoltán Mihály: *Az árnyék völgye.* Kárpátaljai Magyar Könyvek 224., Ungvár-Budapest, 2013.

Online hozzáférés: http://www.kmmi.org.ua/books?menu_id=9&submenu_id=26&book_id=421

Illetve: <http://mek.oszk.hu/11700/11718/>

Czébely Lajos: *Fehérbe fogyó láng.* Régi és új versek. Kárpátaljai Magyar Könyvek 225. Ungvár-Budapest, Intermix Kiadó, 2013.

Online hozzáférés: http://www.kmmi.org.ua/books?menu_id=9&submenu_id=26&book_id=422

Illetve: <http://mek.oszk.hu/11700/11720/>

ELŐKÉSZÜLETBEN:

Bartha Gusztáv: *A gabonafarkas legendája.* Válogatott novellák, 1988-2012. Kárpátaljai Magyar Könyvek, Ungvár-Budapest, Intermix Kiadó, 2014.

Összeállította: Dupka György

SZERZŐINK

BALLA GYULA (1948-2000)
BARTHA GUSZTÁV (1963) Nagyberég
BAYERNÉ SIPOS MÓNIKA (1984) Pécsvárad
BOTLIK JÓZSEF (1949) Budapest
CZÉBELY LAJOS (1951) Visk
CSEH SÁNDOR (1949-2013)
CSONTVÁRY KOSZTKA TIVADAR (1853-1919)
CSORDÁS LÁSZLÓ (1988) Eszeny
DUPKA GYÖRGY (1952) Tiszabökény
FERENCZI TIHAMÉR (1941) Badaló
FINTA ÉVA (1954) Sárospatak
LŐRINCZ P. GABRIELLA (1982) Beregszász
VÁRI FÁBIÁN LÁSZLÓ (1951) Mezővári

A borító Csontváry Kosztká Tivadar Öreg halász című munkája felhasználásával készült